

ISSN 2312 2714

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

2016

№ 3

РЕДАКЦІЙНА РАДА

чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); ст. наук. співроб., проф. В. І. Карплюк (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. О. О. Кочубей; д-р хім. наук, проф. В. Ф. Варгалюк; чл.-кор. НАПН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. О. Г. Гоман; д-р філол. наук, проф. В. Д. Демченко; д-р техн. наук, проф. А. П. Дзюба; д-р пед. наук, проф. Л. І. Зеленська; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. П. Моторний; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. Е. Л. Носенко; д-р біол. наук, проф. О. Є. Пахомов; д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко; акад. Академії наук ВО України, д-р іст. наук, проф. С. В. Савчук; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. В. Скалозуб; д-р філол. наук, проф. Т. С. Пристайко; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. А. П. Травлєєв; д-р техн. наук, проф. Ю. Д. Шептун; д-р філос. наук, проф. О. С. Токовенко; д-р екон. наук, проф. Н. І. Дучинська; д-р філол. наук, проф. І. С. Попова; Вятр Єжи Йозеф ректор Європейської школи та управління, професор (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. Ю. Мельников (США)

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Дніпропетровський
національний
університет
імені Олесь Гончара

**Вісник Дніпропетровського
університету.**

Серія

Філософія

Соціологія

Політологія

Свідоцтво про державну
реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової
інформації

Серія КВ № 21265 – 11065Р
від 27 лютого 2015 року

ISSN 2312 2714

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпропетровського
національного університету
імені Олеся Гончара
(Протокол протокол № 06 від
14.12.15 р.)

Періодичність: 6 разів на рік

Редакційна колегія не завжди
поділяє думки авторів і не несе
відповідальність за фактичні по-
милки, яких вони припустилися

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
Пр. Гагаріна, 72, к. 716
м. Дніпропетровськ
49050
м.т. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Редактор:

Токовенко О. С. - д-р філос. наук, проф.,
акад. Української академії політичних наук

Відповідальний секретар:

Вершина В. А. - к-т філос. наук., доц.

Редакційна колегія:

Вятр Єжи	д-р хабілітований, проф. (Польща)
Гугнін О. М.	д. філос.н., проф. (Польща)
Рамішвілі В. М.	д.філос.н., проф. (Грузія)
Шин Я.	д-р політології, проф. (США)
Кривошеїн В. В.	д.політ.н., доц.
Третяк О. А.	д.політ.н., доц.
Гнатенко П. І.	д.філос.н., проф.
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф.
Іваненко В. В.	д.і.н., проф.
Пронякін В. І.	д.філос.н., проф.
Окорочков В. Б.	д.філос.н., проф.
Наумкіна С. П.	д.пол.н., проф. (м. Одеса)
Хижняк Л. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Горбатенко В. П.	д. пол.н., проф. (м. Київ)
Лисиця Н. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Катаєв С. Л.	д.соціол.н., проф. (м. Київ)
Лобанова А. С.	д.соціол.н., проф. (м. Кривий Ріг)
Сергєєв В. С.	д.політ.н., доц.
Шевцов С. В.	д.філос.н., проф.
Осєстрова О. О.	д.філос.н., проф.
Тулиця О. Л.	д.пол.н., проф.
Павлова Т. С.	д.філос.н., проф.
Аляєв Г. Є.	д.філос.н., проф. (м. Полтава)
Кулик О. В.	д.філос.н., доц.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія,
Політологія : збірник наукових праць. – 2016. – № 3 (31). – 116 с.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2016
© Автори статей

**Visnyk of Dnipropetrovsk
university.
Series
Philosophy
Sociology
Political sciences**

Certificate of state registration
(re-registration) of a print media
Series KV № 21265 - 11065R
dated February 27, 2015.

ISSN 2312 2714

Published by the decision of
Academic council of the Oles
Honchar Dnipropetrovsk national
university
(Protocol № 06 dated 14.12.15).

Frequency: 6 times a year

The editorial staff doesn't always
share the opinion of the authors
and is not responsible for the actual
mistakes they make.

EDITORIAL OFFICE
ADDRESS:
Gagarina st., 72, cab. 716
Dnepropetrovsk
49050
m.t. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Editor:

Tokovenko O. S. - Dr., Full Prof., academician
of Ukrainian Academy of Political Sciences

Secretary:

Vershina V. A. – PhD in philosophical sciences,
Assoc. Prof.

Editorial Board:

Jerzy Wiatr	Full Prof., Dr. hab. (Poland)
Gugin O. M.	Full Prof., Dr. (Poland)
Ramishvili V. M.	Full Prof., Dr. (Georgia)
Youngtae Shin	Full Prof., Dr. (USA)
Kryvoshein V. V.	Full Prof., Dr.
Tretiak O. A.	Assoc. Prof., Dr.
Gnatenko P. I.	Full Prof., Dr.
Gorodianenko V. G.	Full Prof., Dr.
Ivanenko V. V.	Full Prof., Dr.
Proniakin V. I.	Full Prof., Dr.
Okorokov V. B.	Full Prof., Dr.
Naumkina S. P.	Full Prof., Dr. (Odesa)
Hyzhniak L. M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Gorbatenko V. P.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lycytsia N. M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Katayev S. L.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lobanova A. S.	Full Prof., Dr. (Kryvyi Rih)
Sergeyev V. S.	Assoc. Prof., Dr.
Osetrova O. O.	Full Prof., Dr.
Tupitsa O. L.	Full Prof., Dr.
Pavlova T. S.	Full Prof., Dr.
Alyayev H.	Full Prof., Dr. (Poltava)
Kulyk O. V.	Assoc. Prof., Dr.

POLITICAL SCIENCES

Visnyk of Dnipropetrovsk university. Series Philosophy, Sociology, Political
sciences: Collected Works. – 2016. – № 3 (31). – 116 p.

© Oles Honchar Dnipropetrovsk National
University, 2016
© Authors

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 325.2.001.1

Білошицький С. В.,

доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та освітніх технологій
Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
(Хмельницький, Україна), E-mail: prostir25@ukr.net

СУЧАСНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ЯК ПОЛІГОН ДЛЯ ВИ- ПРОБУВАННЯ «МІГРАЦІЙНОЇ ЗБРОЇ»

***Анотація.** Розглядаються негативні аспекти впливу сучасної міжнародної міграції на соціокультурну та політичну сфери життя країн Європейського Союзу. Зазначається, що наявність цих наслідків дозволяє використовувати спрямований і контрольований міграційний процес в якості специфічної «міграційної зброї». Пропонується визначення поняття «міграційна зброя», окреслюються її основні фактори ураження та стратегії застосування. Констатується, що сучасна міграційна криза в ЄС може бути наслідком цілеспрямованих дій різних суб'єктів геополітичної та політичної боротьби.*

***Ключові слова:** Європейський Союз, міжнародна міграція, соціокультурні трансформації, міграційна криза, міграційна зброя*

Сучасний Європейський Союз являє собою унікальний приклад співтовариства, яке від економічної інтеграції динамічно рухається до політичної та соціокультурної. Окреме місце в цих процесах займає феномен міграційної присутності, який у перспективі може радикальним чином змінити ціннісні орієнтації європейського населення. Євроінтеграційні кроки України вимагають відповідального усвідомлення можливих наслідків цього процесу для українського суспільства.

Формування внутрішньої та зовнішньої міграційної політики з урахуванням можливих соціокультурних і суспільно-політичних наслідків є одним із найактуальніших завдань, що стоять перед Українською державою. Цей процес передбачає вивчення досвіду сусідніх країн, де інтенсивність міграційних процесів є вищою, ніж в Україні, й, відповідно, накопичений більший матеріал для наукового аналізу.

Проблеми розгортання міграційної кризи в Європейському Союзі різною мірою досліджувалися в працях таких експертів, як Д. Бхагваті, П. Б'юкенен, І. Валлерстайн, Ф. Закарія, О. Зінов'єв, В. Іноземцев, С. Караганов, Л. Ларуш, М. Леонард, Ф. Фукуяма, В. Хаттон та ін., проте останнім часом актуальності набуває дослідження цілеспрямованого характеру використання міграційних процесів у якості фактору тиску на приймаючі суспільства з боку геополітичних гравців. Мова може йти про фактичне використання міграції в якості специфічної зброї, спрямованої на дестабілізацію певних політичних режимів.

Саме ця обставина визначає новизну відповідної проблематики, що

обумовлює актуальність запропонованої статті, яка своїм предметом визначає дослідження механізмів ураження приймаючих суспільств сучасного Європейського Союзу негативними факторами міжнародної міграції у соціокультурній та політичній сферах.

За останні десятиліття в Європу прибули кілька десятків мільйонів мігрантів. Перше місце серед них упевнено тримають вихідці з мусульманських країн: лише на території ЄС їх нараховується близько 16 млн. осіб, що дозволило ісламу витіснити іудаїзм з позиції другої за розповсюдженістю релігії в ЄС. Лідером є Франція, де іслам сповідують 5,5 млн. осіб (близько 7 % населення); друге місце посідає Німеччина (4,3 млн., або близько 5 %), третє – Великобританія (2,8 млн., або 4,5 %), четверте – Італія (1,5 млн., або 2,5 %), п'яте – Іспанія (1 млн., або 2,2 % населення) [1, с. 229].

Результатом активних міграційних процесів у Західній Європі стало виникнення значних анклавів африканського, азійського, мусульманського населення, які втратили інтерес до соціокультурної асиміляції у суспільства, що приймають.

Крайню стурбованість наслідками міграційної політики виражає С. Хантінгтон, який відзначає багатополюсність та поліцивілізаційність сучасної глобальної політики. На думку вченого, у світі після «холодної війни» найважливішими відмінностями між людьми є вже не ідеологічні, політичні або економічні, а власне культурні розходження. І хоча основними гравцями на полі світової політики залишаються національні держави, у новому світовому порядку глобальна політика постає перед нами саме як політика цивілізацій [2, с. 309–313].

Один із провідних ідеологів правого крила Республіканської партії США П. Б'юкенен у 2002 р. випустив книгу «Смерть Заходу», у котрій розвинув тезу О. Шпенглера про внутрішню кризу європейської цивілізації, причини якої він вбачає у дехристиянізації країн Європи, зниженні народжуваності, розпаді суспільства на конфліктуючі етнічні, конфесіональні та інші співтовариства й групи.

На його думку, процеси депопуляції, викликані руйнуванням родини, призводять до вимирання корінних європейських народів. Неконтрольована міграція уможливорює швидке заміщення їх вихідцями із країн Азії, Африки й Латинської Америки, що призведе до демонтажу базових принципів західного світу [3, с. 271].

У 2010 р. німецький політик Т. Саррацин видав книгу «Німеччина. Самоліквідація», у якій описав наслідки, що, на його думку, очікують на Німеччину в результаті продовження «проблематичної мусульманської міграції».

Основну небезпеку, зазначає автор, становлять мігранти-мусульмани, які інтегруватися в чужу для них німецьку культуру не прагнуть. Проблеми, які виникають з вини мусульман, він пропонує згрупувати таким чином: перебування мусульман у Німеччині створює серйозне додаткове навантаження для економіки цієї країни; мусульмани є малоосвіченими й погано підготовленими до сучасного європейського життя; вони постійно створюють конфлікти в суспільстві, займаються нелегальним бізнесом, схильні

до насильства; у мусульман багато дітей, що в найближчій перспективі радикально змінить демографічну ситуацію у ФРН; мусульмани не прагнуть інтегруватися в німецький культурний простір і воліють створювати своє «паралельне суспільство», що загрожує Німеччині зміною ціннісних пріоритетів; гіпертрофована релігійність мусульман має тенденцію розбудовуватися в напрямку фундаменталізму [4].

Згадані вчені висловлюють занепокоєння не стільки самими міграційними процесами, скільки їхніми наслідками в соціокультурній і політичній сферах, пов'язаними із небажанням мігрантів освоювати базові цінності приймаючих західних суспільств. Дане явище, що раніше усіяло присікалося західними державами, з другої половини ХХ ст. стало домінуючою тенденцією у взаєминах між суспільствами-реципієнтами та іммігрантами.

Як відзначає К. Стригунов, мігранти самі по собі створюють цілий ланцюг проблем, які збільшують напруження в соціально-економічній, міжкультурній та міжрелігійній сферах життя суспільства.

Однак, якщо є підстави вважати, що процес міграції стимулюється якоюсь політичною або геополітичною силою, то йдеться про спрямований і контрольований процес нанесення значної шкоди опонентові. Відповідно до цього можна й потрібно вводити термін «міграційна зброя», під яким слід розуміти масову втечу біженців з регіону, де штучно було створено умови, що становлять загрозу для життя місцевого населення, за умов якщо інспіратор даної кризи спрямовує потік біженців у конкретні країни з метою здійснення на їхні уряди й суспільства політичного, соціокультурного, економічного й психологічного впливів.

Використовуючи поняття «зброя», К. Стригунов виходить із розуміння того, що під зброєю мають на увазі який-небудь засіб, призначений для боротьби з ким-небудь або з чим-небудь із метою досягнення поставлених цілей. Зброя може завдавати втрати фізичні (знищувати живу силу супротивника, його командні центри й т.п.), економічні (прямі витрати на ведення війни, непрямі – у вигляді відтоку інвестицій, санкції та ін.), психоінформаційні (деморалізація супротивника, виснаження, дезінформація, провокування паніки тощо), політичні (міжнародна ізоляція супротивника та ін.).

Сучасні міграційні процеси значною мірою відповідають цим вимогам. Наплив мігрантів призводить до: росту злочинності, а також до відповідних дій з боку місцевого населення; збільшення видатків на утримання мігрантів з боку уряду; наростання психологічного дискомфорту населення від сусідства з вихідцями з інших культур; виникнення соціальної й міжетнічної напруженості, конфліктів, на врегулювання яких також потрібні значні ресурси. У підсумку виходить замкнене коло, з якого не видно виходу, а сама міграційна зброя завдає комплексного удару, наслідки якого найчастіше проявляються в середньо- і довгостроковій перспективі [5].

Головними ризиками міграції, на погляд П. Маслова, є: 1) втрата контролю держави за міграційними потоками; 2) наявність у суб'єктів економічної діяльності можливості залучити іноземну робочу силу, минаючи державу; 3) нерозробленість механізмів контролю над економічними інтересами,

що сприяють розвитку трудової міграції; 4) перебування значної частини мігрантів у сфері тіньового або напівтіньового ринку та, унаслідок цього, випадання великих соціальних груп мігрантів з-під соціального контролю; 5) відсутність механізму регулювання міграційних потоків у руслі інтересів держави [6].

Аналізуючи наслідки впливу міграційних процесів на ситуацію в Європі, О. Волохов констатує: «Перед нами новий вид впливу – міграційний. А якщо мігранти «заточуються», загострюють ситуацію, діють наступально, то характер відносин перетворюється на військовий, а значить перед нами новий вид зброї – міграційна».

На думку аналітика, даний вплив проявляється в: захопленні територій під етнічні анклав; збільшенні соціально-економічного тиску на приймаюче суспільство; наростанні міжетнічної та міжцивілізаційної конфліктогенності; криміналізації та радикалізації суспільних відносин, що в остаточному підсумку призводить до посилення мілітаризації зовнішньої й внутрішньої політики ЄС.

У недалекому майбутньому, прогнозує О. Волохов, спочатку в медію, а потім і в міжнародну юридичну практику будуть уведений поняття міграційної зброї, міграційної атаки, міграційної загрози, міграційної окупації, торгівлі міграційною зброєю тощо, що призведе до створення нової Міграційної Конвенції [7].

Цілий ряд дослідників запропонував свою класифікацію факторів ураження приймаючих суспільств з боку мігрантів. Так, російський військовий аналітик О. Марінін відзначає, що масові потоки біженців створюють загрозу європейській безпеці у політичній, економічній, соціальній та демографічній сферах. До основних загроз, можливих унаслідок масової міграції, на його думку, мають бути віднесені: загроза територіальній цілісності держав; загроза поширення тероризму; загроза трансформації існуючої системи міжнародних відносин у Євросоюзі; зростання політичної нестабільності; ріст економічної та соціальної напруженості; деформація етнодемографічної структури населення; загроза поширення епідемій і захворювань [8].

М. Грішина додає ще низку загроз, які може нести масова міжнародна міграція. На її думку, це: загроза громадянських війн, викликаних розколом країн; загроза «витоку мізків» із країн, що розвиваються та загроза втрати важелів влади [9].

Цей перелік загроз можна продовжувати і далі, аналізуючи періодичні видання та статистику ЄС. Зокрема останніми роками спостерігається тенденція деформації соціально-демографічної структури населення в ставих та вікових сегментах.

Згідно статистики Міжнародної організації з міграції, 66,26% мігрантів, які зареєструвалися в 2015 р. у Греції та Італії, були чоловіками. Наслідком такої соціально-статевої диспропорції міграційних потоків стало збільшення в країнах ЄС чисельності молодих чоловіків, не зв'язаних сімейними зобов'язаннями. Одним із результатів такого дисбалансу стало збільшення злочинів на сексуальному ґрунті та випадків проявів сексуальної агресії.

Як відзначає шведський соціолог Х. Рослінг, з урахуванням прибуття мігрантів на кінець 2015 р. у Швеції на 100 дівчат 16–17 років припадало 123 підлітка того ж віку, що провокуватиме серйозні зміни поведінки молоді.

Ціла низка емпіричних досліджень свідчить про зв'язок між співвідношенням чоловіків і жінок та насильством, агресією й організованою злочинністю. У суспільствах з найбільш яскраво вираженим дисбалансом гостріше за все проявляються звалтування й сексуальні домагання, а жінки зустрічаються із зростаючою загрозою. Відповідно зміна статево-вікової структури європейських суспільств також загрожуватиме радикальною зміною соціокультурної ситуації в системі освіти, де частка мігрантів буде значно більшою, ніж у дорослому сегменті суспільства [10].

Важливим наслідком значного посилення міграційної присутності в Європі стає помітна дегуманізація ставлення політичних еліт і населення до біженців та вимушених мігрантів. Як відзначив директор Вищої школи соціальних наук у Парижі К. Калам, у Європі відносно мігрантів застосовуються репресивні заходи – від створення фільтраційних таборів до руйнування «джунглів» (у районі французького порту Кале поліція зруйнувала 3-тисячний стихійний табір біженців) [11].

На переконання Л. Савіна, міграційна криза в Європі являє собою практичну реалізацію теоретичних розробок стратегічного характеру, зокрема дослідження Белферського центру науки та міжнародних справ Гарвардського університету «Strategic Engineered Migration as a Weapon of War», опублікованого в березні 2008 р. у журналі «Civil Wars» [12].

Авторка цієї праці К. Грінхил, використовуючи комбінацію статистичного аналізу даних і тематичних досліджень, дала відповіді на запитання: чи можуть біженці бути особливим видом зброї; чи можна застосовувати цю зброю не тільки у військовий, а й у мирний час; і наскільки успішним може бути її застосування. У цілому на всі ці питання дослідниця відповіла позитивно.

На думку К. Грінхил, міграція може бути не лише наслідком гуманітарних чи економічних криз, але й виступати цілеспрямованою політикою деяких держав, за якою ховаються певні інтереси, і внаслідок цієї політики вже виникають нові кризи. Міграцію тоді можна класифікувати як повноцінну зброю. Вона стверджує, що вже після Другої світової війни було зафіксовано понад півсотні випадків використання міграції у якості фактору політичного шантажу одними країнами інших – «міграційного тиску».

Використання міграції як зброї, стверджує К. Грінхил, може мати різні цілі. Залежно від них міграційні стратегії можна умовно поділити на такі види:

– *Загарбницька* – міграційна стратегія, спрямована на привласнення території або ресурсів іншої групи/груп чи знищення групи/груп через те, що вони становлять етнополітичну або економічну загрозу для групи-агресора (масове переселення американців до мексиканського Техасу, після чого Техас заявив про свою незалежність від Мексики, а потім став американським штатом).

– *Експортивна* міграційна стратегія, що поділяється на два підвиди: перший – грубо кажучи, «виселення негідних громадян із країни» для того, щоб зміцнити позиції чинної влади; другий – масове виселення населення в іншу країну, щоб підірвати її економічну і соціальну системи, викликати заворушення в її політичній системі. У 1970 р. пакистанські генерали почали проводити жорсткі репресії в Східному Пакистані (нині Бангладеш). У результаті в Індію протягом декількох місяців прибуло 10 млн. біженців. Лідери Індії вирішили розпочати війну з Пакистаном, бо це обійшлося б їхній країні дешевше, ніж прийом біженців, які були тягарем для індійської економіки.

– *Військова* міграційна стратегія здійснюється в основному під час війни з метою отримати перевагу над своїм противником (викликати перешкоди в системах керування і матеріально-технічного постачання). Під час окупації Афганістану СРСР викликав потік афганських біженців у Пакистан та Іран, щоб позбавити афганських партизан підтримки.

– *Примусова* міграційна стратегія застосовується як інструмент зовнішньої політики, за допомогою якого можна від «жертви» добитися певної політичної поведінки, яка є бажаною і вигідною для країни-агресора. У роки Другої світової війни албанці вбили більшу частину сербського населення. Загальна кількість біженців склала 400 тис. Після війни І. Тіто, сподіваючись на входження до складу Югославії Албанії, прийняв 400 тис. біженців із неї і віддав Албанії Косово і Метохію, а потім переселив 200 тис. сербів із Косова і Метохії в інші регіони Югославії.

Наведені види міграційних стратегій не є взаємовиключними, вони нерідко переплітаються між собою [13].

Свідченням цього є динаміка сучасної міграційної кризи в Європі. Виступаючи на слуханнях у Сенаті США, головнокомандувач збройних сил НАТО генерал Ф. Брідлав висловив думку, що Росія і Сирія використовують міграційну кризу як зброю проти Заходу.

Він наголосив: «Росія разом із режимом Асада навмисно різними бойовими засобами використовують міграцію у спробі знищити європейські структури і зламати європейську рішучість» [14].

Схожу точку зору має М. Іванов, який стверджує, що «в Росії ніхто навіть не робить вигляд, що висловлює співчуття Європі, яка зазнає ударів міграційної хвилі. Мало того, політики та медійники фактично смакують подробиці труднощів, з якими зіштовхнулися Німеччина та інші європейські країни, чим підштовхують Європу до розпалювання расової ворожнечі, нетерпимості та пропаганди насильства» [15].

Аналізуючи ситуацію, Л. Нгуен наголошує на тому, що ця міграційна війна поєднує одночасно декілька стратегій зацікавлених сторін. На його думку, події з мігрантами зіграють на руку російському уряду. По-перше, у той час як Європа бореться з потоком мігрантів, вона тимчасово закриває очі на україно-російський конфлікт. По-друге, унаслідок міграційних хвиль розхищується сама система Європейського Союзу.

Ще однією зацікавленою стороною в міграційній кризі в Європі, вважає Л. Нгуен, є Туреччина. Хоча вона є непрямую учасницею цієї міграційної

стратегії, Анкара вдало використала ситуацію із сирійськими біженцями. У діях турецького уряду простежуються елементи примусової міграційної стратегії. Цей вид стратегії можна застосувати як інструмент для здійснення примусової дипломатії: країни, що не мають достатнього економічного потенціалу чи політичного впливу на міжнародній арені, змушені шукати інші засоби для того, щоб на них звернули увагу [16].

Своєю чергою, К. Стригунов вважає, що головним бенефіціаром від міграційного колапсу в ЄС виступають США, оскільки саме їхня геостратегія на підтримку перманентного стану війни на всьому Близькому Сході сприяє продукуванню потоків біженців. У цьому сенсі каналізація людського потоку є контрольованим явищем, і в даному випадку її ціль полягає в підриві ЄС. Ослаблення останнього в інтересах Вашингтона, який активно лобіює ідею створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі та загалом прагне до збереження економічного, політичного та військового контролю над Європою.

Міграційний колапс, констатує аналітик, використовується й ісламістами, які свідомо створюють нестерпні умови для життя різних етноконфесійних груп або противників шариату. Мігранти є їхньою контратакою проти країн ЄС, які підтримують США в боротьбі з радикальними ісламськими угрупованнями. Цілком можливо, що керівництво тієї ж Ісламської держави використовує біженців як таран проти Європи, насичуючи її не лише біженцями, але й своїми бойовиками, здатними проводити організовані терористичні акції [5].

Український політолог Т. Жовтенко констатує, що застосування «міграційної зброї» в ЄС з боку Росії вже сьогодні негативно позначається на європерспективах України. Так:

1. У політичній сфері вплив мігрантів послаблює позиції політичних партій, що відстоюють традиційні європейські цінності, й дозволяє вийти на сцену дотепер маргіналізованим ультраправим силам, близьким за духом і світоглядом до нинішньої «кремлівської еліти».

2. У соціально-економічній сфері є цілком очевидними збитки країн-членів ЄС, змушених приймати таку кількість біженців, яка перевищує їхні реальні можливості. Це відображається на рівні бюджетних видатків у країнах ЄС, що поступово позначається на рівні життя середньостатистичного європейця. Усе це радикалізує настрої громадян країн-членів ЄС – і повертає кризу у сферу політики [17].

Вищевикладені факти дозволяють зробити наступні висновки та припущення:

– Депопуляція представників західного світу та розбавлення населення ЄС вихідцями з інших цивілізаційних світів поступово призводять до радикальної зміни його національного складу та відповідної соціокультурної трансформації країн Євросоюзу.

– На території ЄС зростає роль неасимільованих анклавів представників незахідних цивілізацій, які ігнорують цінності корінного населення європейських країн. Зазначений процес дестабілізує приймаючі суспільства та стимулює низку кризових наслідків.

– Наявність негативних наслідків міграції дає підстави вважати, що якщо цей процес стимулюється якоюсь політичною або геополітичною силою, то може йтися про прагнення нанести спрямований і контрольований удар по опоненту. Відповідно до цього можна й потрібно вводити термін «міграційна зброя».

– Під міграційною зброєю слід розуміти негативні впливи масової міграції, спрямованої внаслідок провокування штучної кризи певними силами в конкретні країни з метою здійснення на їхні уряди і суспільства політичного, соціокультурного, економічного та психологічного впливів.

– Факторами ураження міграційної зброї є загрози територіальній цілісності держав, поширення тероризму, зростання політичної нестабільності, економічної та соціальної напруженості, деформації етнодемографічної структури населення, поширення епідемій і захворювань та інші ризики.

– Використання міграції як зброї може мати наступні стратегічні цілі: загарбницькі, дестабілізаційні, воєнні, маніпулятивні та інші. Зазначені види міграційних стратегій не є взаємовиключними, вони можуть переплітатися та доповнювати одна одну.

– Сучасна міграційна криза в ЄС може бути наслідком цілеспрямованих дій різних суб'єктів геополітичної та політичної боротьби. Загальна криза інституцій ЄС на сучасному етапі є вигідною для Росії, США, ісламських радикальних угруповань та частини політичних еліт країн ЄС і країн-сусідів Євросоюзу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Глущенко Г. И. Миграция и развитие / Г. И. Глущенко, В. А. Пономарев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2009. – 454 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
3. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / П. Дж. Бьюкенен; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 444 с.
4. Саррацин, Т. Германия: самоликвидация / Тило Саррацин; пер. с нем. – М.: Рид Групп, 2012. – 400 с.
5. Стригунов К. Миграционный удар по Европе. Уроки для России [Электронный ресурс] / К. Стригунов // Российский институт стратегических исследований. – 2015. – 22 сентября. – Режим доступа : <http://riss.ru/mail/20645/> (Дата звернення 15.09.16 – Назва з екрану)
6. Маслов П. А. Миграция как фактор социального риска: причины и последствия / П. А. Маслов // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2009. – №10. – С. 104–108.
7. Волохов А. Миграционное оружие [Электронный ресурс] / А. Волохов // Сайт «Академия Тринитаризма». – 2015. – 9 сентября. – Режим доступа : <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0012/001d/00123997.htm> (Дата звернення 15.09.16 – Назва з екрану)
8. Маринин А., полковник. Неконтролируемая массовая миграция – угроза европейской безопасности / Полковник А. Маринин // Зарубежное военное обозрение. – 2015. – №10. – С. 3–12.
9. Гришина М. Миграция как угроза международной безопасности [Электронный ресурс] / М. Гришина // Сайт информационно-политического журнала «Политическое самообразование». – 2011. – 11 января. – Режим доступа : <http://www.lawinrussia.ru/migratsiya-kak-ugroza-mezhdunarodnoi-bezopasnosti> (Дата

звернення 15.09.16 – Назва з екрану)

10. Editorial. Bombe à retardement? L'Europe face au défi de la sociologie disproportionnellement masculine des migrants [Електронний ресурс]. – Режим доступу : «Atlantico», – 2016. – 9 Janvier. – www.atlantico.fr/decryptage/bombe-retardement-europe-face-au-defi-sociologie-disproportionnellement-masculine-migrants-pascal-emmanuel-gobry-2530134.html#zEidm7Qll8TKCmSd.99 (Дата звернення 15.09.16 – Назва з екрану)

11. Claude C. L'idéologie concentrationnaire est à l'œuvre en Europe / C. Claude // Le Temps. – 2016. – 21 mars.

12. Савин Л. Стратегическое проектирование миграции как оружие войны [Електронний ресурс] / Л. Савин // Сайт «Фонд Стратегической Культуры». – 2015. – 20 октября. – Режим доступу : <http://www.fondsk.ru/news/2015/10/20/strategicheskoe-proektirovanie-migracii-kak-oruzhie-vojn-36209.html> (Дата звернення 15.09.16 – Назва з екрану)

13. Greenhill Kelly M. Strategic Engineered Migration as a Weapon of War / K. M. Greenhill // Civil Wars, Journal Article . – 2008. – March. – Vol. 10. – Is. 1. – P. 6–21.

14. Breedlove: Russia's Syria campaign sending foreign fighters to Europe / J. Vandiver // Stars and Stripes. – 2016 – 1 March.

15. Иванов Николай. Стратегическое проектирование миграции как новое оружие войны [Електронний ресурс] / Н. Иванов // сайт «FAKE OFF». – 2015. – 6 Nov. – Режим доступу : <http://fakeoff.org/politics/strategicheskoe-proektirovanie-migratsii-kak-novoe-oruzhie-voynu> (Дата звернення 15.09.16 – Назва з екрану)

16. Нгуен Л. Міграція як зброя [Електронний ресурс] / Л. Нгуен // Сайт «Free Voice Information Analysis Center». – 2016. – 29 березня. – Режим доступу : <http://iac.org.ua/migratsiya-yak-zbroya/> (Дата звернення 15.09.16 – Назва з екрану)

17. Жовтенко Тарас. Мигранты как оружие Кремля [Електронний ресурс] / Т. Жовтенко // Сайт «Новое время». – 2016. – 3 марта. – Режим доступу : <http://nv.ua/opinion/zhovtenko/migranty-kak-oruzhie-kremlja-101286.html> (Дата звернення 15.09.16 – Назва з екрану)

Белошицкий С. В., доктор политических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и образовательных технологий Хмельницкого областного института последипломного педагогического образования (Хмельницкий, Украина), E-mail: prostir25@ukr.net

Современный Европейский Союз как полигон для испытания «миграционного оружия».

Аннотация. Рассматриваются негативные аспекты влияния современной международной миграции на социокультурную и политическую сферы жизни стран Европейского Союза. Отмечается, что наличие этих последствий позволяет использовать направленный и контролируемый миграционный процесс в качестве специфического «миграционного оружия». Предлагается определение понятия «миграционное оружие», очерчиваются его основные поражающие факторы и стратегии применения. Констатируется, что современный миграционный кризис в ЕС может быть следствием целенаправленных действий различных субъектов геополитической и политической борьбы.

Ключевые слова: Европейский Союз, международная миграция, социокультурные трансформации, миграционный кризис, миграционное оружие.

Biloshitskiy S., doctor of political sciences, docent, associate professor of the department of management and educational technology Khmelnytsky regional Institute postgraduate education (Khmelnytsky, Ukraine), E-mail: prostir25@ukr.net

The present-day European Union as a testing ground for «weapon of migration».

Abstract. *Current international migration has, in some aspects, a negative impact on socio-cultural and political spheres of host societies. The presence of such negative consequences allows using a directed and controlled migration process as a specific “weapon of migration”.*

Over the past several decades tens of millions of migrants came to Europe. The first place in this process is confidently taken by people from Muslim countries; there are about 16 million of them on the territory of the EU. In the EU, the role of unassimilated enclaves of representatives of non-western civilizations has been increasing; they ignore the values of the indigenous population of European countries. This process destabilizes the host societies and causes a number of crisis consequences. The presence of the negative effects of migration allows to suggest that if this process is stimulated by some political or geopolitical forces this may involve a desire to apply a targeted and controlled strike on the opponent. Accordingly, the term “weapon of migration” can and must be used.

The term “weapon of migration” should be understood as negative impacts of mass migration directed to certain countries by definite forces to provoke an artificial crisis and to make political, socio-cultural, economic and psychological influence on their governments and societies. The destruction factors of the weapon of migration are a threat to the territorial integrity of states, terrorism spreading, political instability and economic and social tension growth, deformation of the ethnic-demographic structure of the population, epidemics and diseases spreading and other risks. The use of migration as a weapon may have such strategic aims as invasive, destabilizing, military, manipulative and other ones. These kinds of migration strategies are not mutually exclusive and can intermingle and complement each other. The present-day migrant crisis in the EU may be a result of targeted actions of various subjects of geopolitical and political struggle. The general crisis of the EU institutions at present is beneficial for Russia, the USA, radical Islamic groups and a part of political elites of the EU and neighboring countries.

Keywords: *European Union, international migration, socio-cultural transformations, migrant crisis, weapon of migration*

УДК 94 (438) «192/193»

Зелінський М. В.,

кандидат історичних наук,

Чорноморський національний університет ім. Петра Могили

(Миколаїв, Україна), E-mail: max_zelinskij@yahoo.com

ПОЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-РАДИКАЛЬНИЙ РУХ В 1920–1930 РР.

Анотація. *Розглянуто історію виникнення та розвитку провідних польських праворадикальних організацій за часів існування Другої Речі Посполитої. Досліджено специфіку походження та ідейні витоки польського радикального націоналізму. Визначено ідеологічні типи польського правого екстремізму міжвоєнного періоду. Охарактеризовано діяльність найбільш відомих крайніх правих польських політичних угруповань. З'ясована роль ультраправих радикальних об'єднань в політичній системі міжвоєнної Польщі.*

Ключові слова: *національно-радикальний рух, крайні праві політичні угруповання, ультраправі організації, правий екстремізм, націоналізм, Польща.*

Через стрімке зростання останнім часом популярності крайніх правих політичних організацій у європейських країнах, цей феномен

потребує подальшого дослідження. У зв'язку з цим певний науковий інтерес представляє вивчення історичного досвіду діяльності польських праворадикальних організацій в Другій Речі Посполитій. Адже довоєнний польський націонал-радикалізм служить сьогодні зразком для наслідування багатьом сучасним польським екстремістським організаціям.

З огляду на доволі значний рівень підтримки націоналістичних поглядів та ідей у Польщі, проблематика наукового дослідження політичних організацій ультраправого спрямування доволі добре розроблена насамперед в польській історіографії. Серед усього масиву різноманітних робіт у цій сфері варто виокремити монографії таких польських вчених як Д. Ванек [20], Р. Вапінського [21], К. Кавенцького [8], К. Карчевського [7], Я. Ліпського [9], Р. Панковського [14], Ш. Рудніцького [16], а також докторську дисертацію П. Лубінського [10]. Окремо слід згадати статті Я. Майхровського [11], А. Меллера [12], М. Щлїви [18], К. Яечніка [7]. Політичним діячам польського праворадикального руху присвячено роботи Я. Скороша [17], П. Томашевського [19]. Істотний інтерес до даної проблеми проявляють провідні російські вчені, зокрема Л. С. Ликошіна [1; 2].

Проте, незважаючи на поступове зростання інтересу науковців до тематики польського націоналізму, доводиться констатувати, що вищезгадана проблематика й досі не знайшла належне висвітлення в роботах української істориків та політологів. Через це історія та ідеологія польського праворадикального руху, зокрема довоєнного, заслуговує на особливу увагу і їх вивчення і є метою даної статті.

Досліджуючи проблематику становлення та розвитку польського праворадикального руху 1920–1930-х рр., слід зауважити, що у політологічній науці на сьогодні досі не існує єдиного чіткого підходу для позначення крайньопрaviх партій. У західній, пострадянській та марксистській традиції для визначення ідеології вкрай прaviх партій застосовують різні терміни: «правий радикалізм», «правий екстремізм», «крайньоправі», «фашизм» та «нацизм». Виходячи з цього, в тексті статті використання цих термінів по відношенню до польських організацій, що знаходяться на крайньому правому фланзі політичного спектра є синонімами. Зазвичай ультраправа ідеологія включає в себе елементи націоналізму, антилібералізму, антиконсерватизму, антикомунізму, націонал-соціалізму, різних форм расизму, культу особистості, ксенофобії, парамілітаризму, шовінізму та радикалізму в методах діяльності [3, с. 230–231].

З огляду на відсутність єдиного термінологічного підходу у визначенні крайньопрaviх партій, деякі сучасні дослідники праворадикальних рухів, зокрема вітчизняний політолог А. Шеховцов [4, с. 224] вважають, що першим по-справжньому польським крайнім прaviм рухом слід вважати політичне об'єднання польських націонал-демократів під загальною назвою «Народова демократія» (Narodowa Demokracja, ND, endekі, endecja, 1893–1947), яке було засновано у 1893 році спільними зусиллями Романа Дмовського (1864–1939), Яна Людвіга Поплавського (1854–1908) і Зигмунта Балицького (1858–1916). За свою майже півстолітню історію

польська націонал-демократія пройшла декілька етапів реорганізацій та неодноразово змінювала назву: Національна ліга (Liga Narodowa, LN, 1893–1897), Національно-демократична партія, Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne, SND, 1897–1919), Народно-національний союз (Związek Ludowo-Narodowy, ZLN, 1919–1928), Табір Великої Польщі (Obóz Wielkiej Polski, OWP, 1926–1933), Національна партія (Stronnictwo Narodowe, SN, 1928–1947).

Починаючи з кінця XIX ст. і до початку Другої світової війни націонал-демократи були однією із самих потужних та найвпливовіших політичних рухів Польщі. На початку 1930-х рр. це політичне об'єднання налічувало біля 250 тис. осіб [20, с. 48]. Керуючись гаслами «Бог і Вітчизна», «Польща для поляків», «кожен поляк – католик» народова демократія повністю перейшла на засади інтегрального та етнічного націоналізму. Націоналістична ідеологія партії базувалася на принципах першорядності інтересів польської нації, національної солідарності, антисемітизму, ксенофобії, боротьби з соціалістичними і революційними рухами. Політична програма ендеків передбачала створення унітарної моноетнічної Польської держави з єдиною державною римо-католицькою релігією. Усі національні меншини планувалося асимілювати. У 1920–1930-х рр. націонал-демократичний рух настільки радикалізувався, що головний ідеолог польської ендеції Роман Дмовський відверто пропонував скопіювати модель італійського фашизму і виявляв симпатії до гітлеризму [14, с. 32]. Щоправда, від ідеї повністю створити партію фашистського зразка він, врешті-решт, відмовився [11, с. 70]. Натомість, його однопартієць, відомий ендецький діяч Єнджей Гертих (1903–1992) публічно і щиро заявляв: «ми є одним із тих рухів, який як фашизм в Італії, гітлеризм в Німеччині, табір Салазара в Португалії, карлізм і Фаланга в Іспанії – перекидає в окремих країнах Європи стару масонсько-плутократично-соціалістично-єврейську систему і будує новий порядок: націоналістичний порядок» [20, с. 32]

Проте більшість дослідників схиляються до думки, що «класичний» польський праворадикальний рух бере свій початок з середини 1930-х рр., після появи трьох праворадикальних організацій: Національно-радикального табору (Oboz Narodowo-Radykalny, ONR, 1934), Національно-радикального табору «ABC» (Oboz Narodowo-Radykalny «ABC», ONR «ABC», 1935–1939) і Національно-радикального руху «Фаланга» (Ruch Narodowo-Radykalny «Falanga», RNR «Falanga», 1935–1939) [7, с. 12]. Цей рух ніколи не був монолітним і активісти кожного праворадикального об'єднання гуртувались навколо певних ідей. Поступово кожне угруповування створило власну ідеологічну парадигму і визначилося з методами боротьби. На думку сучасного знавця польського націоналізму Я. Енгельгарда: «ONR (RNR) – це радикальний відлам націоналістичного руху, який характеризується перехідними тоталітаристичними тенденціями, що поступово обмежуються католицизмом» [22, с. 16].

Національний радикальний табір з'явився на політичній сцені Другої Речі Посполитої на початку 1934 року внаслідок ідеологічного та партійного розколу всередині націонал-демократичного руху. Розкол був викликаний

конфліктом між «старим» та «молодим» поколінням ендеків. Переважна більшість прихильників радикалізму була вихідцями студентського і молодіжного осередку ендеції – «Всепольської молоді» (*Związek Akademicki – Młodzież Wszechpolska*, 1922). На думку Ш. Рудніцького, поява ультранационалістів «було результатом виховування молодих ендеків в фашистському дусі» [14, с. 32]. Значна частина ендецької молоді виказала своє незадоволення «санацийним» режимом Ю. Пілсудського і політичною пасивністю SN, яка після травневого перевороту 1926 року знаходилась в опозиції і була позбавлена можливості легально отримати владу в країні. Внаслідок чвари на ідеологічному підґрунті ряди ендеції залишили найбільш радикально налаштовані партійці. Перемога фашистського руху в Італії у 1922 році і перемога націонал-соціалістів на виборах 1933 року в Німеччині переконали частину зрадикалізованої ендецької молоді, що використовуючи націоналістичні та расові гасла, вони теж зможуть доволі легко отримати владу в країні [16, с. 190].

В результаті ідеологічної трансформації табору ендеків у квітні 1934 року було створено Національно-радикальний табір на чолі з Яном Мосдорфом (1904–1943), який виконував роль формального лідера [11, с. 70]. Відомими представниками ONR були також Болеслав Песяцький (1915–1979), Генріх Росман (1896–1937), Тадеуш Глузінський (1888–1940), Ян Королець (1902–1941). Основою ідеології ONR стали ідеологічні засади політичної школи Дмовського. За оцінкою відомого польського історика Р. Вапінського, програмні розбіжності між SN і ONR лежали передусім ні в ідеологічно-політичній площині, а радше в політичній тактиці і у рівні внутрішньої компактності обох рухів. Ідеологічної різниці між ONR «Falanga» та екстремістським крилом SN майже не виявлялося [21, с. 301].

У декларації ONR від 14 квітня 1934 року було зазначено, що межі польської держави повинні включати в себе усі землі, населенні щільною масою поляків та області, що залишаються під впливом польської цивілізації. Держава розглядалась як «озброєна організація нації, в якій солдатський дух проникає всередину нації, а національний дух в армію». Військова служба визнавалась почесним обов'язком кожного поляка і найбільш важливим етапом національного виховання. За українським і білоруським етнічним населенням визнавались певні громадянські права, але євреям в цьому категорично було заборонено. Існуючий тогочасний економічний устрій в Польщі визначався як соціально несправедливий, створений євреями для експлуатація польських трудящих мас. У зв'язку з цим, планувалося створити зовсім іншу національну модель економіки, яка б спиралась передусім на «нову людину», вихованого на християнських принципах і своєму обов'язку до нації. Залишалась приватна власність. Єдиним власником усіх природних ресурсів оголошувалась польська нація. Планувалося провести націоналізацію і експропріацію міжнародного капіталу. У декларації також відзначалося, що ONR у своїй діяльності буде підтримувати політичну та економічну основу католицької моралі, а також «рішуче боротися з усіма, хто виступає проти єдності польської нації, і перш за все з міжнародними комуністичними, масонськими і капіталістичними

організаціями» [6; 11, с. 62–64].

У своїй діяльності праворадикали ONR використовували ті ж самі аналогічні принципи функціонування і організації, що були притаманні іспанській «Фаланзі» та італійській Національній фашистській партії [5]. Активісти ONR проводили різноманітні публічні заходи, зокрема займалися агітацією та пропагандою населення, здійснювали протестні антиурядові акції, скоювали напади на єврейські банки і магазини, бойкотували єврейську молодь в університетах, організовували вуличні марші своїх прихильників для боротьби з лівацькими рухами. Внаслідок такої бурхливої та протизаконної поведінки ONR вже 10 липня 1934 року був заборонений польською владою як екстремістська організація і перейшов на нелегальне положення. Багатьох її активістів було заарештовано без суду і ув'язнено.

Після переходу ONR на нелегальне становище, навесні 1935 року в національно-радикальному русі стався черговий розкол. З'явилося дві нові ідеологічні фракції: Національно-радикальний табір «ABC» (ONR «ABC», лідер Г. Росман, кількість членів – біля 500 осіб) і Національно-радикальний рух «Фаланга» (RNR «Falanga» або ONR «Falanga», лідер Б. Пясецький, кількість членів – біля 2000 осіб) [5]. Свої назви організації отримали від істориків і вони є досить умовні. «ABC» і «Falanga» – це назва періодичних видань, навколо яких концентрувалося інтелектуальне життя обох радикальних течій. Крім того, ONR «ABC» друкувало двохтижневу газету «Nowy Ład», а RNR «Falanga» місячник «Ruch Młodych». Наклад «Falange» складав у 1936 році – 5 тис., а в 1938 році – 25 тис. екземплярів [16, с. 268].

ONR «ABC» і RNR «Falanga» діяли не в якості офіційно зареєстрованих політичних партій. Їх діяльність була заснована головним чином на просуванні певних політичних ідей. До того ж, обидві сторони були вороже налаштовані до політичних партій, які, на їхню думку, розбивали внутрішню єдність нації [22, с. 16–17]. Політичні програми ONR «ABC» і RNR «Falanga» були дуже схожі і відрізняла лише точкою зору щодо шляхів вирішення єврейського питання.

Найбільш потужним і ультрорадикальним рухом зарекомендував себе RNR «Falanga». У момент свого найвищого розквіту він налічував біля 5 тис. активістів [12]. До складу руху входили численні регіональні підрозділи та осередки, зокрема: Союз польської молоді (Związek Młodej Polski), Національна робоча партія (Narodowa Partia Robotnicza), Національно-радикальний табір молодіжного руху (Narodowo-Radykalny Obóz Ruchu Młodych), Національний фронт «Falanga» (Narodowy Front «Falanga»), Національна організація праці (Narodowa Organizacja Pracy), Польська організація культурної акції (Polska Organizacja Akcji Kulturalnej), редакція часописів «Falanga» і «Przełomu» тощо [13].

У своїй діяльності організація використовувала зовнішні форми фашистської атрибутики (культ лідера, римське вітання, партійну символіку). Ідеологія RNR «Falanga» ґрунтувалася на засадах католицького націоналізму. Гаслом руху проголошувався «націоналізм, пов'язаний з католицизмом в єдину ідеологію тоталітарного імперіалізму, для чого

підпорядковується все: суспільні, політичні, господарчі, культурні програми тощо». Пропонувалося навіть змінити назву польської держави з «Речі Посполитої» на «Католицьку Державу Польського Народу». Передбачалося, що нова держава отримає єдину ідеологію (щось на зразок синтезу націоналізму і католицизму) на чолі з ієрархічно побудованою «монопартією» – Національно-радикальним табором. В свою чергу, ця партія повинна була формуватися виключно з числа етнічних поляків, вихованих в дусі польського націоналізму [18, с. 40]. Розроблена Б. Пясецьким політична концепція визнавала, що головною метою польського народу буде підтримка і розповсюдження ідей католицького націоналізму. Кінцева мета – побудова сильної католицької держави, яка візьме на себе роль твердині християнства і буде в стані протистояти матеріалістичним ідеям комунізму, нацизму та лібералізму, тобто ідеям, які відмовились від Бога [17, с. 73–74]. Засадами внутрішньої політики Католицької держава польського народу повинні були стати принципи християнського націоналізму і диктатура національних еліт. Заборонялись страйки та класова боротьба. Схвалювалася ідея вождізму та історичної місії Польщі у світі («католицький націоналізм»), а також політика антисемітизму («запхнемо жидів до гетто») [20, с. 50–51].

Таким чином, Національно-радикальний табір був найбільшим не толерантним політичним угрупованням міжвоєнної Польщі, який застосовуючи досвід німецьких нацистів, придушував будь-яке поширення соціалістичних, ліберальних і демократичних думок. Незважаючи на свою відносну нечисленність, ця організація відіграла певну роль у політичному житті країни. Цей екстремістський рух брали до уваги як націонал-демократи так і лівацькі партії. Маючи багато спільного з ідеологією традиційної польської правиці, ONR додала додаткові нові економічні та політичні гасла, насамперед, щодо націоналізації промисловості і обмеження ролі великого капіталу в економіці. ONR виступав також за надання державі тоталітарного характеру. Вагомий вплив націонал-радикали мали на формування ментальності тодішнього польського суспільства, передусім студентської молоді. Головним успіхом польських радикальних націоналістів, на думку Ш. Рудніцького, можна вважати прищеплення частині польського суспільства стереотипу «Поляк – католик», а також крайніх націоналістичних поглядів і антисемітизму – трьох елементів, які кристалізувалися в певну ментальність [16, с. 331–333].

Характеризуючи довоєнний праворадикальний рух, слід також згадати, що у 1932–1933 рр. у Польщі було створено з десяток партій, яких можна віднести до нацистського руху. До таких партій належали: Національно-соціалістична робоча партія (Narodowo-Socjalistyczna Partia Robotnicza), Націонал-радикальний рух зцілення у Сілезії (Narodowo-Radykalny Ruch Uzdrawienia), Польська партія національних соціалістів у м. Лодзь (Polska Partia Narodowych Socjalistów) та ін. Усі вищезгадані політичні угруповання не мали причетності до польського націонал-демократичного руху і розглядалися останніми як прояв диверсійної ідеологічної діяльності з боку «санаційного» режиму Пілсудського.

Ще до одного різновиду польського ультрарадикалізму можна віднести унікальний неоязицький і націоналістичний рух «Задруга» (Zadruga), створеного у 1935 році Яном Стахнюком (1905–1963). Це було неформальне етнорелігійне об'єднання чисельністю приблизно у 300 осіб, яке впродовж 1937–1939 рр. гуртувалося навколо варшавського журналу «Задруга». На відміну від інших польських праворадикалів, які дотримувались гасла «кожен поляк – католик» послідовники ідеології «Задруги» критично ставились до християнства і пропогандували ідеї повернення поляків до власних слов'янських коренів, до власної язичкої віри. На думку Я. Стахнюка, перемога католицького руху Контрреформації стала фатальною подією в історії в Польщі, яка загальмувала розвиток польської держави і суспільства. Тому у своїх публіцистичних творах він переконував своїх співвітчизників відмовитися від католицизму. У 1949 році Я. Стахнюка було засуджено комуністичною владою за «фашистську» діяльність.

В роки Другої світової війни частина польських радикалів, створивши ряд конспіративних організацій, боролись проти нацистів, наприклад, колишні активісти ONR «ABC» створили Військову організацію «Союз ящірки» (Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy, OW ZJ, 1939–1942), з лав якої пізніше було сформовано військово формування Національні збройні сили (Narodowe Siły Zbrojne, NSZ, 1942–1947) і групу «Лігво» (Група «Szańca»). У 1940 році активістами RNR «Falanga» було засновано таємну організацію Конфедерація народу (Konfederacja Narodu, KN, 1940–1943), що також здійснювала підривну діяльність проти окупантів. Інша частина ультраправих, переважно з лав RNR «Falanga», створили Національно-радикальну організацію (Narodowa Organizacja Radykalna, NOR, 1939–1940), відому також як Табір національної революції (Obóz Narodowej Rewolucji, ONR). Провід NOR на чолі Анджеєм Шветлицьким (1915–1940), колишнім керівником варшавського осередку RNR «Falanga», намагався співпрацювати з окупаційною владою Німеччини.

Загалом, під час німецької окупації польський праворадикальний рух зазнав чималих втрат, до того ж значна кількість членів ONR обох фракцій згинула у комуністичних в'язницях вже після закінчення війни.

У післявоєнні роки, незважаючи на офіційну заборону комуністичною владою націоналістичної ідеології, окремі активісти націонал-радикалізму взяли участь у політичному житті Польської Народної Республіки. Так, колишньому лідеру RNR «Falanga» Б. Пясецькому у 1947 році вдалося створити при підтримці правлячої влади політичну структуру під назвою Асоціація «Пакс» (Stowarzyszenie «Pax», офіційно зареєстрована у 1952 році). Ідеологія нової організації поєднувала націоналістичні, католицькі і соціалістичні ідеї. На думку А. Шеховцова, Асоціація «Пакс» була вигідна соціалістичному уряду ПНР, так як діяльність Пясецького була спрямована на підрив традиційного впливу католицької церкви серед віруючих [4, с. 224].

Традиції міжвоєнного національно-радикального руху активно використовують сучасні польські праворадикали. Так, ще у листопаді 1981

року утворився національно-радикальний рух Національне відродження Польщі (Narodowe Odrodzenie Polski, NOP, в 1992 році зареєстрований як партія). Своїм символом NOP обрав емблему довоєнної RNR «Falange» – стилізований малюнок руки, що тримає меч. Натомість ключові аспекти націоналістичної ідеології NOP перейняв від традиції ONR «ABC» і групи «Szańca». Вже з самого початку своєї діяльності NOP посилався на спадщину довоєнних радикальних націоналістів, реалізуючи на практиці постулат «Вчора ONR, сьогодні NOP» [7, с. 36]. Сьогодні NOP є єдиною організацією в Польщі, що відкрито сприяє расистській і неофашистській ідеології. Підкреслюють свій зв'язок з традиційною націоналістичною ідеологією міжвоєнного національно-радикального руху і такі відродженні націоналістичні організації як Всепольська молодь (Młodzież Wszepolska, MW, 1989), Табір Великої Польщі (Obóz Wielkiej Polski, OWP, 2003), Національно-радикальний Табір (Obóz Narodowo-Radykalny, ONR), Національний рух (Ruch Narodowy, RN, 2012),

Після обрання до сейму у 2001 році кількох праворадикальних депутатів від неоендецької організації Ліга польських родин (Liga Polskich Rodzin), ультраправі перестали бути тільки маргінальним явищем у політичному житті сучасної Польщі. Отже, з огляду на стрімке зростання підтримки польським суспільством ультра націоналістичних партій, можна констатувати, що ця проблематика є важливою темою для аналізу та переосмислення, а тому представляє значний інтерес до вітчизняних дослідників.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Лыкошина Л. С. Национализм в современной Польше / Л. С. Лыкошина // Россия и современный мир. – № 2. – 2016. – С. 71–89.
2. Лыкошина Л. С. Радикальный национализм в современной Польше в свете идейного наследия Романа Дмовского / Л. С. Лыкошина. – РАН. ИНИОН. – М., 2016. – 81 с.
3. Стряпко І. О. Визначення феномену крайніх правих політичних партій / І. Стряпко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2015. – № 1. – С. 225–233.
4. Шеховцов А. Rafał Pankowski. The Populist Radical Right in Poland: The Patriots. London: Routledge, 2010 [Електронний ресурс] / А. Шеховцова // Laboratorium. Журнал социальных исследований, 2013. – Том: 5, № 2 – С. 223–225. – Режим доступу: <http://www.soclabo.org/index.php/laboratorium/article/view/331>
5. Dobrowski R. Obóz Narodowo-Radykalny. Rozdział IV: Działalność Ruchu Narodowo Radykalnego [Електронний ресурс] / R. Dobrowski. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20050503185425/http://www.nop.org.pl/?artykul_id=99
6. Cele rewolucji narodowo-radykalnej / S.l.: ONR, 1935. – 16 s.
7. Karczewski K. Ani liberalizm, ani marksizm. Koncepcje ideowo-polityczne współczesnego polskiego narodowego radykalizmu na przykładzie Narodowego Odrodzenia Polski / K. Karczewski. – Szczecin, 2015. – 269 s. (e-book).
8. Kawęcki K. Działalność i myśl społeczno-polityczna ONR ABC / K. Kawęcki. – Warszawa, 2009. – 100 s.
9. Lipski J. Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego. Zarys ideologii ONR «Falanga» / J. Lipski. – Warszawa, 2015. – 400 s.
10. Łubiński P. Współczesny ruch narodowy w Polsce / Łubiński P. // Dysertacja doktorska, Wydawnictwo UMCS. – Lublin, 2016. – 607 s.
11. Majchrowski J. Obóz Narodowo-Radykalny – okres działalności legalnej / J. Majchrowski // Dzieje Najnowsze. – 1976. – R. VIII, z. 3. – S. 53–72.

12. Meller A. Między odrzuceniem a akceptacją – Obóz Narodowo-Radykalny «ABC» i Ruch Narodowo-Radykalny «Falanga» wobec demokracji [Електронний ресурс] / A. Meller. – Режим доступу: <http://www.nacjonalista.pl/2013/05/15/arkadiusz-meller-miedzy-odrzuceniem-a-akceptacja-oboz-narodowo-radykalny-abc-i-ruch-narodowo-radykalny-falanga-wobec-demokracji/>
13. Muszyński W. Historia: Ruch Narodowo-Radykalny «Falanga» [Електронний ресурс] / W. Muszyński. – Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20070927185525/http://www.nacjonalista.org/artykuly.php?id=22>
14. Pankowski R. The Populist Radical Right in Poland: The Patriots. / R. Pankowski. – London: Routledge, 2010. – 258 p.
15. Pankowski R. Right-Wing Extremism in Poland [Електронний ресурс] / R. Pankowski. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09409-20121029.pdf>
16. Rudnicki S. Obóz Narodowo Radykalny: geneza i działalność Spółdzielnia / S. Rudnicki. – Wydawnicza «Czytelnik», 1985. – 393 s.
17. Srokosz J. Model państwa totalnego w myśli Bolesława Piaseckiego / J. Srokosz // Wrocławskie Studia Erazmiańskie = Studia Erasmiانا Wratlaviensia, zeszytu Państwo – koncepcje i zadania, Uniwersytet Wrocławski, 2008. – S. 71–85. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=24598>
18. Śliwa M. Narodoworadykalny model państwa totalitarnego w Polsce / M. Śliwa // Dzieje Najnowsze. – 1996. – № 1. – S. 39–46.
19. Tomaszewicz J. Narodowe Odrodzenie Polski i jego wizja «Katolickiego Państwa Narodu Polskiego» jako współczesna wersja narodowego radykalizmu, [w:] Bogumił Grott (red.): Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos / J. Tomaszewicz. – Wyd. Nomos. – Kraków, 2010. – S. 21–48.
20. Waniek D. Ruch narodowy w Polsce wczoraj i dziś: ideologia, organizacja, praktyka działania / D. Waniek. – Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA. – 2014. – 102 s.
21. Wapiński R. Narodowa demokracja (1839–1939) / R. Wapiński. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Ossolineum, 1980. – 337 s.
22. «Życie i śmierć dla Narodu!»: antologia myśli narodowo-radykalnej z lat trzydziestych XX wieku / pod red. Arkadiusza Mellerera i Patryka Tomaszewskiego. – Warszawa, Wydawnictwo PROHIBITA, 2011. – 456 s.

Зелинський М. В., кандидат исторических наук, Черноморский национальный университет им. Петра Могила (Николаев, Украина), E-mail: max_zelinskij@yahoo.com

Польское национально-радикальное движение в 1920–1930 гг.

***Аннотация.** Рассмотрена история возникновения и развития ведущих польских праворадикальных организаций во времена существования Второй Речи Посполитой. Исследована специфика происхождения и идейные истоки польского радикального национализма. Определены идеологические типы польского правого экстремизма межвоенного периода. Охарактеризована деятельность наиболее известных крайних правых польские политических группировок. Выяснена роль ультраправых радикальных объединений в политической системе межвоенной Польши.*

***Ключевые слова:** национально-радикальное движение, крайне правые политические группировки, ультраправые организации, правый экстремизм, национализм, Польша.*

Zelinskiy M., PhD in historical science, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine), E-mail: max_zelinskij@yahoo.com

The Polish National Radical Movement in 1920–1930 ss.

Abstract. Taking into consideration recently the growth of the popularity of the right-wind political organizations in European countries this phenomenon requires the further studying. The author examined the history of the creation and development the leading Polish national organizations during the period of the Second Polish Republic.

The Polish right-wind radicalism as political power was created in the middle of 1930th in result of political conflict among the Polish national democracy. The most famous right-wind political groups became the ONR, the “ABC” and the RNR “Falanga”. The base of the ideology of the indicated organizations were ideological foundations of the political school of Roman Dmowski and the principles of the integral nationalism. In their activity the right-wind members of the ONR used the same principles of the functioning and organization that were inherent the Spanish “Falanga” and the Italian Partito Nazionale Fascista. In fact we can consider the ONR as the Polish equivalent of the European fascism. The joint political aim that combined all the political groups of the national-radical movement was the foundation of the Poland state at base of totalitarianism, nationalism and Catholicism. The feature of the Polish pre-war national radical movement was the using the symbiosis of the nationalistic ideas, Anti-Semitism and the ideology of the Catholic fundamentalism.

The individual variety of the Polish pre-war right-wind radicalism we should consider the informal ethnic religious group the “Zadruga” that had the idea of the returning the Polish to their own Slavic roots and to their own heathenish religion.

The Polish national and radical movement founded in the middle of the 1930th according to the Italian and German patterns could survive in the XXIst century. Nowadays it serves the sample for the imitation to many Polish modern extremist organizations.

In 2001 the Polish right-wind groups were elected for the first time to the Parliament in Poland. This fact initiated the process of the growth of the role the ultra radicals in the political life in the country. The elections in the Polish Parliament in 2015 certifies the fact of the growth of the popularity of the right wind parties in Polish society.

Key words: National radical movement, rightwing organizations, the ultra-right organizations, right-wing extremism, nationalism, Poland.

УДК 327: 8 [061.1]

Коппель О. А.,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
(Київ, Україна), E-mail: helenkoppel45@gmail.com

Пархомчук О. С.,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
(Київ, Україна), E-mail: parkhomchuk45@gmail.com

АЛЬТЕРНАТИВНІ КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ПОРЯДКУ

Анотація. Статтю присвячено важливій науковій проблемі організації сучасної міжнародної системи, особливостям ієрархії її підсистем та елементів і взаємозв'язків між ними в умовах формування глобального порядку. Визнача-

ються особливості формування нового міжнародного порядку, його глобальні тенденції та регіональні особливості. Особлива увага приділяється альтернативним моделям глобального порядку.

Ключові слова: *глобальний порядок, сучасна міжнародна система, суверенітет, новий світовий порядок, глобальні тенденції, глобальні держави.*

Дослідження заявленої проблематики актуальне передусім з огляду на глобальні зміни, які відбуваються в сучасному світі. В науці про міжнародні відносини існують різні концепції глобального міжнародного середовища, його організації та особливостей функціонування. Формування сучасного світового порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Його суть характеризується терміном «глобалізація», він формується як порядок глобальної спільноти, порядок на базі глобалізації, як глобальний порядок. Це передбачає аналіз формування та функціонування міжнародної системи в її відносинах з акторами регіонального і національного рівнів.

Визначення державами власних підходів до формування глобального порядку невід’ємно пов’язане з відповідним концептуальним баченням світової еволюції, яке визначається особливостями їх стратегічної культури. Їх ментальність поєднує як загальнолюдські, так і унікальні характеристики, які історично формувались на основі матеріальних та духовних цінностей традиційної культури та інтегративної культури світового співтовариства.

Предмет нашого дослідження вивчався побічно як в вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці. Теоретичні і методологічні аспекти дослідження глобального порядку аналізуються, зокрема, у працях І. Валлерстайна, А. Кінга, Л. Міллера, Р. Робертсона, А.-М. Слоттер, Дж. Розенау, С. Хантінгтона, проблеми формування нового міжнародного порядку – у працях З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Р. Літтла, М. Лебедевої, Ю. Пахомова, У. Грейдера, Я. Тінбергена, Д. Хелда, Н. Хомського та ін. Ці та інші дослідження заклали фундамент для застосування методологічних принципів і підходів у рамках парадигми порядків до політологічного аналізу його альтернативних моделей з врахуванням впливу на їх формування особливостей стратегічної культури держав. Незважаючи на наявність певних напрацювань в цій сфері, загалом можемо констатувати відсутність узагальнюючих публікацій, які б були повністю присвячені вивченню предмету нашої статті.

В міжнародному житті стверджуються нові центри прийняття політичних рішень, зокрема КНР, Індія, деякі держави ісламського світу, здатні не просто впливати на вже існуючі правила «глобальної гри», але й доповнювати старі чи навіть визначати її нові правила. В цьому контексті особливого значення набуває аналіз специфіки альтернативних концепцій глобального порядку, зокрема КНР, Індії, «ісламської концепції міжнародного порядку», що й зумовило мету нашого дослідження.

Авторський аналіз базується на визнанні того, що системний підхід

відкриває нові можливості та перспективи для більш глибокого осмислення міжнародних відносин та прогнозування їхнього майбутнього розвитку. Оскільки системний підхід виявляється у трактуванні міжнародних відносин як цілісного явища, де існують закономірні зв'язки між його елементами, чітка ієрархія та сталі взаємозалежності, теорія міжнародного порядку як складова теорії міжнародних систем досліджує поведінку міжнародних акторів, яка впливає з їх взаємодії в межах системи.

Порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами, або державою, яка досягла рівня гегемону. Існує значна кількість підходів до визначення сучасної системи міжнародної стратифікації держав як елементів міжнародної системи, зокрема виокремлення «глобальних держав» (З. Бжезинський), «світових держав» – США, ЄС, КНР, Японії, РФ та Індії, або «великих держав» – Китаю, РФ, Великої Британії, Франції, Німеччини, Японії.

В сучасному світі США після розпаду біполярної системи залишилися єдиною наддержавою, найпотужнішою в військовому і політичному плані, вони відіграють найбільш активну роль у формуванні нового міжнародного порядку. Але їх лідерство буде піддаватись ерозії, зокрема з боку держав, які уособлюють інші цивілізації.

На сучасному етапі Китай та Індія є одними з найбільш динамічних держав, що розвиваються, що неминуче призводить до зміни їх ролі в системі міжнародних відносин. Найвищі в світі на останні десятиріччя темпи економічного зростання і активне залучення до світової господарської системи обумовили процес перетворення КНР з регіонального лідера в одну з провідних світових держав (глобальну відповідальну державу).

На обрання лідерами світової політики стилю дій в глобальному соціополітичному середовищі впливає їх бачення моделі глобального порядку в умовах посилення проявів кризи Вестфальської світополітичної моделі. Адже кожний соціум має детермінуючий імператив отримати в міжнародному середовищі достатньо влади й можливостей самореалізації з метою створення та підтримки порядку, найбільш безпечного для власного буття. Натомість похідна дивергенція спрямовує рух соціумів або до створення власної моделі (США), або до об'єднань чи груп, які мають споріднене бачення «ідеальної моделі» світоустрою (БРИКС), або, в випадку відсутності власного бачення такої моделі чи достатньої потужності для реалізації власної моделі, до сполучень із сильним лідером чи лідерами, що мають таке власне бачення (Україна).

В ХХ столітті ідеї світополітичного регулювання формувались в американо-європейській, переважно ліберальній традиції, їх створювали західні ідеологи.

Базові принципи підтримки стабільності міжнародного порядку сьогодні намагаються переглянути. Найголовнішим принципом підтримки стабільності міжнародного порядку був принцип балансу сил. Але він найбільш успішно працює лише в таких міжнародних системах, які мають чітку ієрархічну структуру, відбудовану на основі силових потенціалів

наймогутніших держав. В той же час він зберігає своє значення, оскільки світ продовжує базуватись на державоцентричній основі. В результаті збільшення кількості складових елементів та їх взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує і ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами. Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. Країни світ-системного ядра вживають спроби доповнити звід правил і принципів, на яких ґрунтується сучасний міжнародний порядок. Військова агресія РФ проти України і реакція на неї частини світової спільноти свідчать про прагнення Росії нав'язати власне бачення принципів організації нового міжнародного порядку, які базуються на праві глобальних держав порушувати норми міжнародного права, відмові від врахування інтересів середніх та малих держав, перегляді Ялтинсько-Потсдамського територіального устрою світу.

Ідея щодо внутрішньої неоднорідності сучасної міжнародної системи і типологічної різнорідності її підсистем знайшла відображення, зокрема, у Г. Кіссінджера. Якщо в своїй роботі «Дипломатія» він висловлює точку зору, що порядок у сучасній системі буде забезпечуватись за зразком Віденського «концерту націй», але баланс сил буде здійснюватись на глобальному рівні, то в подальших працях, зокрема «Чи потрібна Америці зовнішня політика?» та «Світовий порядок» він вже акцентує увагу на неоднорідності глобальної міжнародної системи. Звідси від приходиться до висновку щодо необхідності сформулювати концепцію порядку в межах окремих регіонів, прийнятну для інших, зауважуючи, що військове домінування в регіоні однієї тоталітарної держави загрожує міжнародним порядкам інших регіонів. Він визначає декілька рівнів порядку: як теоретичної моделі, зокрема на рівні окремого регіону чи цивілізації; на міжнародному порядку як практичному втіленню вказаних концепцій на значній частині території світу, настільки значній, що це може впливати на глобальний баланс сил [1, с. 201–202]. Відсутність єдності поглядів наукової спільноти щодо ключових чинників формування сучасного міжнародного порядку, переформатування і розвитку міжнародної системи зумовили інтенсифікацію теоретизування щодо ролі та значення стратегічної культури як окремої характеристики акторів сучасних міжнародних відносин. В умовах зовнішньої агресії проти України ці дискусії виходять далеко за межі теоретичних розробок і обумовлені необхідністю збереження незалежної української держави і важливістю розв'язання конкретних завдань як її зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Після закінчення блокового протистояння головна увага дослідників була спрямована на такі проблеми, як характер сучасного стану міжнародної системи в цілому (зокрема параметри полярності, параметри лідерства та структура і середовище міжнародної взаємодії); процеси зміни (динаміки) цих станів; регулювання та саморегулювання цих процесів. Виникає ідея щодо безконфліктного розвитку міжнародних відносин і переході

ліберальної демократії на домінуючі позиції в світі (Ф. Фукуяма). Але нагадаємо, що Вестфальська світополітична модель, яка з початку була моделлю європоцентриською, не була побудована на ціннісних орієнтирах, що надавало їй на той час безсумнівні переваги, оскільки цінності не можуть бути предметом обговорення і з них неможливі компроміси. Основою цієї моделі стали державні інтереси, з приводу яких компроміс є можливим. Її толерантність до внутрішньої організації елементів, які поступово до неї залучались, стала однією з причин того, що європоцентриський Вестфальський проект згодом перетворюється на глобальний, розповсюджується на інші континенти. Він проіснував більше 360 років, з яких вже майже 100 років, з точки зору багатьох дослідників, знаходиться у стані кризи і зберігається до сьогодні, хоча і з певними модифікаціями.

Але свої правила діяли і в довестфальських міжнародних системах. Стародавні цивілізації, зокрема китайська і індійська, не мають жодних комплексів перед Заходом, навпаки, вони є носіями власної системи моральних і суспільних цінностей. Зараз виникають «незахідні» альтернативні моделі глобального порядку, робиться виклик тим механізмам його регулювання, котрі були закладені у західному світі, з'являється усе більша кількість їхніх альтернатив. До участі в його підтриманні, в якій раніше були задіяні держави західної цивілізації, залучаються і інші цивілізаційні центри.

Серед держав, які проти однополярного світового устрою, нові зростаючі потужні гравці, насамперед Індія і Китай. І не тільки тому, що вони самі претендують на роль окремих силових полюсів у новій розстановці сил, але й тому, що у традиційних світоглядних доктринах двох великих цивілізацій Сходу існують свої підходи до можливого глобального порядку. Крім того, вони хочуть бути вільними у впровадженні власних зовнішньополітичних курсів. Тому їх традиційним баченням є таке, що міжнародна система природно залишатиметься багатопольною, відкидаючи спроби на захист однополярного світу. За тенденції посилення конфліктної опозиційності лідерській парадигмі побудови глобального світоустрою її перестають сприймати як інтеграційний імператив, що призводить до необхідності або чергової парадигмальної модифікації лідерської моделі, або самого лідера структурно-системних побудов на міжнародній арені, чи зміни лідерської моделі взагалі.

Специфічні культурні та політичні особливості цих держав систематизуються авторами у рамках поняття «стратегічна культура», яке тлумачиться як сукупність світоглядних уявлень, ідей та типів поведінки, які витікають із спільного досвіду та історії і формують колективну ідентичність та відношення до інших груп, а також визначають характерні засоби для реалізації зовнішньополітичних цілей, як відправну точку для будівництва гіпотез щодо наявності чи відсутності зв'язку між стратегічною культурою та механізмом прийняття рішень у зовнішній політиці. Зокрема, як індійська та китайська, так і ісламська стратегічні культури за своєю суттю не відповідають теоретичним моделям, які є звичними для західного сприйняття. Порівнюючи Китай і Сполучені Штати, Г. Кіссінджер зазна-

чав, що спільним для них є визнання власної «особливої місії», відмінним – те, що Китай ніколи не підтримував американську ідею універсалізму для розповсюдження своїх цінностей в усьому світі [2, с. 425]. Китай як держава з безперервною історією матеріальної цивілізації в п'ять тисячоліть і письмовою історією держави в 3,5 тисячоліть має багатий досвід реалізації власної зовнішньополітичної стратегії. Він уособлює велику цивілізацію і багато в чому саме завдяки спадковості і безперервності цивілізаційного розвитку посідає значну позицію у світових справах. Цивілізаційними особливостями Китаю є висока внутрішня гомогенність, незалежність, тривалість і стійкість китайської цивілізації. В певному сенсі його можна вважати одним з найстаріших глобальних проектів, оскільки він володіє всіма проектоутворюючими ознаками, а саме – проектостворюючою територією (традиційна територія розселення ханьців), проектоутворюючим народом (великоханьці), проектоутворюючою ідеєю – (доктрина Центру світу – Піднебесної Середньої Імперії та «Волі Неба») та проектоутворюючою елітою – чиновництвом, яке служить державі (раніше під керівництвом імператора – «Сина Неба», зараз цю функцію виконує ЦК КПК) [3, с. 162–163].

Традиційні цінності, уяви китайців про світ, місце та роль Китаю в світовій політиці і економіці виступають в якості фундаменту, який визначає його бачення глобального порядку. Частково вони спираються на традиції китаєцентризму – обґрунтуванні провідної ролі Китаю в регіоні і в світі в цілому. За тисячоліття існування китайської цивілізації Китаю ніколи не доводилось мати справу з іншими країнами або цивілізаціями, які були співставимими для нього за своїми масштабами та досконалістю. На протязі вісімнадцяти з двадцяти останніх століть він переважав решту світу не тільки за кількістю населення і розмірами території, але й виробляв більшу частину світового ВВП.

Протягом більшої частини своєї історії Китай розцінював міжнародну систему, в якій він знаходився, як таку, що чекає його лідерства. Притаманні китаєцентризму вертикальні зв'язки в міжнародних відносинах були спроектовані на систему взаємовідносин Китаю з зовнішнім світом. Така природа системи відрізнялася від Вестфальської моделі, апробованої в Європі. До середини XIX століття китаєцентрична система була основою міжнародних відносин в Східній Азії, але згодом була зруйнована діями західних колоніальних держав. Міжнародні відносини в Азії характеризувалися значною увагою до збереження формальної ієрархії між регіональними акторами. Існуючий стан справ допускав неформальну рівність між сторонами. У Вестфальській Європі існувала інша традиція: держави-нації були формально рівні між собою, але практика доводила існування неформальної ієрархії.

На сучасному етапі керівництво країни підтримує концепцію «багатополярності» і побудови багатополярного світу, переходу від «вертикального порядку», в якому домінували західні цінності, до «горизонтального», де Китай стане нарівні з західними країнами як в економічному і політичному, так і в духовному сенсі. Такий підхід відбувається в межах

поступового позиціонування Китаю в якості «відповідальної глобальної держави», точкою відліку чого можна вважати завершення холодної війни. В той же час Китай не висловлював претензій на статус глобальної наддержави, продовжуючи позиціонувати себе як країну, що розвивається, що певною мірою обмежувало зону його відповідальності. З точки зору китайських політологів, на сучасному етапі США мають перевагу над іншими державами, але тенденція до багатополярності знаходить відображення у формуванні нових полюсів багатополярного світу – США, Росії, ЄС, КНР, Японії.

З точки зору китайського керівництва, тенденція до багатополярності відображає прагнення багатьох держав світу до проведення незалежного політичного курсу і сприяє демократизації міжнародних відносин. У відповідності з цим акцент у зовнішньополітичному курсі КНР переносився з використання протиріч в системі міжнародних відносин у відповідності з концепцією «трьох світів», до участі Китаю до розбудови багатополярного світового устрою, в якому Китай мав би грати більш активну роль і затвердити себе в якості реального центру сили в міжнародній політиці. Більш важливого значення набувала економічна взаємодія і створення нових зовнішньополітичних концепцій, які надавали б змогу проводити китайську експансію невійськовими засобами: концепції «мирного піднесення», «глобальної відповідальності», «концепції наукового розвитку», концепції «гармонійного світу». В основі нового курсу КНР була ідея «комплексної державної могутності», яка полягала в тому, що в сучасних умовах державна потуга визначається не тільки військовим потенціалом, але й виваженою зовнішньою політикою, рівнем соціально-економічного розвитку, економічним потенціалом.

На відміну від китайського, «індійський проект» не претендує на статус «глобального», хоча може збагатити теорію глобального порядку власними високими моральними принципами. Стратегічна культура Індії базується на цінностях традиційних індійських релігійно-філософських систем – передусім індуїзму, а також буддизму і джайнізму. Це, зокрема, «концепція єдиного світу», тобто сприйняття світу як цілісної єдиної родини, принцип «єдності у різноманітті», традиція толерантності, взаємоповаги та шанування ідей і поглядів інших, «теорія ненасилля»(доктрина ахімси). Віддаючи пріоритет мирним засобам у вирішенні конфліктних питань, війна в індійців традиційно вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії з сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власним цінностям. Індійське суспільство приймало і поглинало загарбників, використовуючи відкрите проголошення своїх вимог, громадянську непокору та відмову від будь-якого співробітництва з колоніальним урядом.

Особливої уваги і більш детального дослідження потребує і т.з. «ісламський проект» або «ісламська альтернатива». Іслам виступає як організуючий фактор в історії Сходу, ядро та мотивуюча сила ісламської цивілізації. Іслам володіє підвищеною здатністю мобілізувати великі маси людей, на сучасному етапі є найбільш динамічною з усіх світових релігій.

На користь глобальної ролі ісламу свідчить, зокрема, його детериторізація.

Специфіка мусульманської релігії визначається тим, що з самого початку іслам формувався як державна релігія, і цей стан є для нього найбільш природним. Іслам являє собою всеохоплюючу релігію, на відміну від християнства, котре в різні періоди своєї історії контролювало в тій чи іншій мірі суспільне життя, але ніколи не витискувало повністю світської влади, іслам заповнював усі сфери мусульманського суспільства, визначає характер економічних відносин, форми політичної організації, соціальну структуру, культуру і побут віруючих. Духовне життя в мусульманських країнах не було під контролем ісламу, а просто проходило в його рамках, було ісламським по формі і по суті. Ісламська релігійна доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські і моральні принципи, але й приписи соціально-економічного і політичного характеру. Ідейні течії в ісламі найчастіше класифікують на традиціоналістські та реформаторські, в останніх виокремлюють модернізм та фундаменталізм. Важливою складовою ісламського фундаменталізму є поділ світу на «територію ісламу» та «територію війни», концепції халіфату, утворення єдиної ісламської держави та джихаду, принципи ісламської солідарності, тобто власні принципи побудови глобального порядку.

Таким чином, формування глобального порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Він формується як порядок глобальної спільноти, як глобальний порядок, на основі поєднання як загальнолюдських, так і унікальних характеристик, які історично формувались на основі матеріальних та духовних цінностей традиційних культур та інтегративної культури світового співтовариства і потребують подальшого наукового дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Kissinger H. Does America need a foreign policy?: Toward a diplomacy for the 21st century / H. Kissinger. – New York : Simon & Schuster, 2001. – 352 p.
2. Киссинджер Г. О Китае / Г. Киссинджер; перевод с английского В. Н. Верченко. – Москва: АСТ, 2014. – 635 с.
3. Ачлей А. Китайская грамота: что у китайцев не так, как у других, и как это знание применить с пользой для дела / А. Ачлей, А. Девятов, Д. Регентов (Интеллектуальный спецназ) – М.: ООО «Издательство «Волант», 2011. – 336 с.

Коппель А. А., доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры международных отношений и внешней политики Института международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Киев, Украина), E-mail: helenkoppel45@gmail.com

Пархомчук А. С., доктор политических наук, профессор, профессор кафедры международных отношений и внешней политики Института международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Киев, Украина), E-mail: parkhomchuk45@gmail.com

Альтернативные концепции глобального порядка.

Аннотация. Статья посвящена важной научной проблеме организации международной системы, особенностям иерархии ее подсистем и элементов, связей между ними в условиях формирования глобального порядка. Определены осо-

бенности формирования нового мирового порядка, его глобальные тенденции и национальная специфика. Особое внимание уделено альтернативным моделям глобального порядка, определению влияния на них фактора стратегической культуры.

Ключевые слова: глобальный порядок, современная международная система, суверенитет, новый мировой порядок, глобальные тенденции, глобальные державы.

Koppel A. A., doctor of historical sciences, full professor, Professor of the Department of international relations and foreign policy the Institute of international relations Kiev national University. Taras Shevchenko (Kiev, Ukraine), E-mail: helenkoppel45@gmail.com

Parkhomchuk A. S., doctor of political Sciences, full professor, Professor of the Department of international relations and foreign policy the Institute of international relations Kiev national University. Taras Shevchenko (Kiev, Ukraine), E-mail: parkhomchuk45@gmail.com

Global order alternative conceptions.

Abstract. *The peculiarities of new order composition and its global and regional trends are accentuated. Main attention is focused on alternative conceptions of the global order within the strategic culture factor. Characteristics of new world order formation, its global trends and regional tendencies and their direct influence on Ukraine are being defined as well. Special attention is being paid to Chinese and Indian development paradigms in conditions of global order composition.*

Chinese political analysts have devoted more attention since the late 1990s to the elaboration of the concept of the responsibility of China as a global power. The process of China's perception of its status as a global power was long and difficult. The concept of "peaceful rise" of China and the formula of "peaceful development" have evoked broad response. China has agreed with its self-identification as a responsible global power. The emergence of China to the position of responsible global power has become as a result of a country's development.

The foreign policy activity of India is accompanied by putting forward a number of concepts, which are aimed at showing the world community the main targets, forms and methods of the country's activity in the international arena.

Authors investigated the nature of Islamic fundamentalism, the main provisions of its ideology, relating to international relations and the global order forming.

Keywords: *global order, modern international system, new world order, sovereignty, global trends, global states.*

УДК 321.015 + 342.33 + 342.37 + 342.38

Литвин В. С.,

кандидат політичних наук, доцент,

докторант кафедри політології

Львівського національного університету

імені Івана Франка (Львів, Україна)

E-mail: lytvyn.vitaliy@gmail.com

ДО ОЦІНЮВАННЯ КЛАСИЧНИХ І ПОСТКЛАСИЧНИХ ТА ФОРМУЛЮВАННЯ ОНОВЛЕНОГО І СИНТЕТИЧНОГО ВИЗНАЧЕНЬ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ

Анотація. *Окреслено класичний/«дювержівський» та посткласичний/«постдювержівський» підходи до дефініювання напівпрезиденталізму. Аргументовано,*

що визначення напівпрезиденталізму доцільно структурувати на мінімалістські та максималістські, реляційні (суб'єктивовані або дослідник-залежні) та диспозиційні (об'єктивовані або дослідник-незалежні). На підставі аналізу і верифікації їх на предмет критики запропоновано оновлене чи синтетичне визначення напівпрезиденталізму.

Ключові слова: *система державного правління, напівпрезиденталізм, підходи до визначення напівпрезиденталізму, синтетичне визначення напівпрезиденталізму.*

Політична теорія та практика свідчать, що проблематика вибору форми та системи державного правління, зокрема такого її доволі поширеного в різних країнах різновиду, як напівпрезиденталізм, є однією з засадничих і визначальних у поступі та розвитку національних держав і піддержавних утворень. Будучи вперше виділеною, систематизованою і концептуалізованою на підставі інституційно-процесуального та політично-поведінково досвіду Франції (із 1962 рр.), напівпрезидентська система правління зазнала і досі зазнає доволі значних теоретико-методологічних й емпіричних модифікацій і пертурбацій, хоч і залишається домінуючою моделлю міжінституційних відносин у різних країнах [40]. Відповідно, її актуалізація і ймовірна переінтерпретація в контексті інституційно-процесуальних і політично-поведінкових патернів й атрибутів є важливою для розвитку і вдосконалення наукових знань про сучасний республіканізм. Це генерує постановку ключового дослідницького завдання, яке зводиться щодо оцінювання класичних і сучасних/посткласичних та формулювання оновленого і синтетичного визначень напівпрезиденталізму.

Вирішення поставленого завдання відбувається із огляду на значний масив наукової літератури, що присвячений проблематиці напівпрезидентської системи державного правління. Передусім, уваги потребує незаперечний факт [2], що в науковий (політологічний) вжиток термін «напівпрезиденталізм/напівпрезидентська система державного правління» запровадив, а згодом обґрунтував і класифікував М. Дюверже у своїх працях «Політичні інститути і конституційне право» (1970 р.) [29] та «Нова модель політичної системи: напівпрезидентське правління» (1980 р.) [27]. Але від 1970 р. і до сьогодні в науці сформувалось настільки багато підходів інтерпретування та верифікації емпіричних кейсів напівпрезиденталізму, що про концепт цієї системи державного правління почали говорити у множині. До прикладу, у політологічній літературі класичним (або ж інколи «дювержівським») звикло вважати визначення напівпрезиденталізму, які в схожому теоретико-методологічному дусі запропонували М. Дюверже та його безпосередні послідовники й інтерпретатори. Натомість, всі інші дефініції, які коригують, заперечують або модифікують класичну теоретико-методологічно логіку напівпрезиденталізму, в науці позначають як посткласичні чи сучасні (або ж інколи «постдювержівські») [19]. Більше того, міжінституційна теорія і практика, аргументує, що концептуалізація напівпрезиденталізму не є уніфікованою хоча би тому, що може бути як мінімалістською, так і максималістською за своєю дефінітивною природою та теоретико-методологічною логікою, адже може включати різний набір означальних індикаторів і маркерів [16; 44]. Нарешті, варіативною є і сама

процедура визначення та верифікації напівпрезиденталізму, оскільки вона може ґрунтуватись як на реляційних (суб'єктивованих або дослідник-залежних), так і на диспозиційних (об'єктивованих або дослідник-незалежних) патернах [32; 33; 35; 36–38].

Класична (звичко максималістська та реляційна) логіка визначення і верифікації напівпрезиденталізму властива теоретико-методологічному підходу М. Дюверже та його послідовників [12; 34]. Спершу (1970–1971 рр.) вчений означив напівпрезидентську систему правління/напівпрезиденталізм як такий тип міжінституційних відносин, за якого: глава держави обирається шляхом прямих загальних виборів; глава держави володіє повноваженнями, більшими за повноваження президента у парламентській системі правління (чи, іншими словами, має значні повноваження у сфері виконавчої влади); уряд складається з прем'єр-міністра та міністрів і може бути відправлений у відставку в результаті голосування парламенту [29, с. 277; 30, с. 279] (іншими словами, уряд та прем'єр-міністр залежать від вотуму довіри парламенту [29, с. 28–30; 76]). Згодом (у 1974 р.) вчений додав до дефініції напівпрезидентської системи правління вимогу про наявність у президента повноважень розпуску парламенту [31, с. 122–124]. Однак врешті-решт (у 1978–1980 рр.) дослідник остаточно почав розуміти під напівпрезидентською системою державного правління/напівпрезиденталізмом такий тип владно-політичних і міжінституційних відносин, згідно якого: президента обирають на основі загального виборчого права; президент має досить значні повноваження; президенту протистоять прем'єр-міністр та міністри, які наділені виконавчою та державною/урядовою владою і можуть залишатись на посадах тільки за умови, що парламент не виражає їм свою незгоду чи опозицію [27, с. 166–167; 28, с. 17, 28]. З огляду на це, в цілому очевидно, і про це вказує Л. Парно [5], що введене М. Дюверже максималістське (або істотне) дефініювання напівпрезиденталізму значною мірою похідне від ідеї М. Вебера про побудову «біполярної виконавчої влади», у котрій президент повинен мати «досить значні повноваження».

Водночас, запропоноване М. Дюверже класичне визначення напівпрезидентської системи державного правління, навіть будучи історично першим, як зауважує низка науковців, не є уніфікованим і системно/концептуально консолідованим, тому доволі часто переінтерпретується та критикується. На думку Р. Елгі [36], є щонайменше три предметних поля критики «дювержівського» визначення напівпрезиденталізму: а) термінологічна критика, яка спрямована на самі поняття «напівпрезиденталізм» та «напівпрезидентський»; б) дефінітивна критика, котра пов'язана з індикаторами напівпрезиденталізму; в) «інтелектуальна» чи сутнісна/системна критика, яка ставить під сумнів трактування напівпрезиденталізму як самостійного/«чистого» типу систем правління. Термінологічна критика класичного чи «дювержівського» визначення напівпрезиденталізму зумовлена, зі слів О. Дюамеля, «спірністю» використовуваного в його основі понятійного апарату [26], оскільки вона відповідає ідеям Дж. Сарторі, згідно яких префікс «напів» (з

лат. «semi») у перекладі означає «половину», через що напівпрезиденталізм деколи помилково трактують як «половину» саме від президентської системи правління, особливо в контексті легітимності влади, або ж як заміну моноцентричної (моністичної) структури виконавчої влади на подвійну (дуалістичну) [67, с. 152]. Така критика «кристалізована» у дискусіях Р. Елгі [36], Дж. Кері та М. Шугарта [70, с. 23], А. Лейпхарта [46, с. 126], Х. Лінца [48, с. 1; 49, с. 48], Р. Мартінеза [51, с. 10], С. Мюллера [54], Дж. Сарторі [66, с. 137] тощо. У свою чергу, дефінітивна критика напівпрезиденталізму є більш широкою та стосується таких критеріїв напівпрезиденталізму М. Дюверже, як загальне виборче право (стосовно того, чи президента обирають прямим або непрямим способом, – доробки Р. Елгі [36, с. 9], Г. Куппера [45, с. 1087], Дж. МакГрегора [53, с. 157], Р. Мартінеза [51, с. 11], С. Мюллера [54], Дж. Сарторі [66; 67, с. 146], А. Сіароффа [72, с. 291] тощо), «досить значні повноваження» президентів (а точніше того, в чому це проявляється і хто за це відповідальний, – доробки Р. Альберта [8], Д. Бобана [17, с. 31–33], Т. Гінсбурга [39], Р. Елгі [33; 36; 38], П. Ліндсета [47], Е. Мазо [52], Дж. Сарторі [65, с. 126; 67, с. 140, 146], Д. Сімовіца [73], П. Шлейтер та Е. Моргана-Джонса [68] тощо), а також протистояння президента і прем'єр-міністра/міністрів, які наділені виконавчою і державною/урядовою владою та можуть залишатись на посадах лише за умови, що парламент не виражає їм свою незгоду/опозицію (доробки Х. Бахро, Б. Байерлейна та Е. Везера [12; 76], Ж. Блонделя [15], В. Богданора [18] тощо). Нарешті, сутнісна/системна критика інкорпорована в ідеї, що «у кращому випадку, напівпрезидентська система є тільки зручною назвою, яка присвоєна послідовності суперечливої політичної практики, тісно пов'язаної з політичними змінами», і унаслідкується працями таких науковців, як Х. Бахро та Е. Везер [11, с. 471–476], О. Дюамель [26], П. Пактет [58, с. 153], Дж. Паскуїно [59, с. 129], Д. Сімовіц [73], В. Стеффані [75, с. 627, 639] тощо.

Більше того та навіть зважаючи на той факт, що класичне визначення і концепт напівпрезиденталізму запропоновано, здебільшого дотримуючись правил аналітичної теорії, сам концепт демонструє вбудовану емпіричну невизначеність/невиразність, особливо крізь призму аналізу «нових» випадків напівпрезиденталізму. Але з іншої сторони, «дювержівський» концепт на момент своєї розробки відкрив можливості для подальших досліджень у предметних сферах, які виходили за межі мейнстріму політичної науки [12]. Це зумовило теоретико-методологічне реформулювання чи заперечення класичного визначення напівпрезиденталізму, що здійснено силами таких науковців, як: А. Антошевський і Р. Хербут [10, с. 179], М. Банковіч [13, с. 30], Т. Бек, Дж. Кларк, А. Грофф, Ф. Кіфер і П. Валшет [14], Г. Бруннер [20, с. 82], Є. Вятр [77, с. 179], Т. Донахью [25], В. Канас [21], Р. Мартінез [51], А. Медушевський [3], С. Ніно [55, с. 170], П. О'Нейл [57, с. 179, 197], М. Новак [56], Дж. Паскуїно [59], В. Погорілко [6, с. 116], А. Пшеворські, М. Альварез, Х. А. Чейбуб й Ф. Лімонгі [61], Дж. Сарторі [7, с. 125; 66, с. 131–132], В. Хлоушек, Л. Копечек та Я. Шедо [43, с. 114], М. Шугарт і Дж. Кері (у своїх ранніх працях) [70] тощо. Щоправда, їхнім

наслідком стало все таки формулювання визначень напівпрезиденталізму, які майже завжди обов'язково окреслюються/детермінуються наявністю інституту всенародно виборного глави держави з «досить значними повноваженнями» (або, як зауважують деякі вчені, взагалі реалізацією конструкції/принципу «сильний президент – сильний уряд – сильний парламент», серед яких, тим не менше, «сильнішим» має бути таки перший). Натомість, інституційні кейси з всенародно виборними, але «досить слабкими» президентами (і, відповідно, сильнішими прем'єр-міністрами і/чи легіслатурами) згідно представленого масиву класичних (максималістських/реляційних) визначень традиційно не потрапляють під визначення напівпрезиденталізму, хоча часто такими вважаються на практиці [33; 37].

Це призвело до заперечення/реформулювання класичного та виокремлення сучасного/посткласичного визначення напівпрезиденталізму, головними репрезентантами якого виявились найперше Р. Еллі [36, с. 9, 13; 37], а також О. Аморім Нето і К. Стром [9], Х. Лінц [49, с. 48], С. Мюллер [54], Д. Самюельс та М. Шугарт (у пізніших працях) [64; 71], С. Скач [74, с. 6, 7], Р. Хейг та М. Харроп [41], Х. А. Чейбу, З. Елкінс, Т. Гінсбург, Дж. Ганді та Дж. Вріланд [22–24], П. Шлейтер та Е. Морган-Джонс [68, с. 875; 69] тощо. Усереднено вони розпочали трактувати напівпрезиденталізм як: а) структуру міжінституційних відносин, за якої поряд і одночасно (існуючі один разом із іншим) передбачено посади обраного всенародним голосуванням на фіксований термін президента і колективно відповідальних перед парламентом прем'єр-міністра й урядового кабінету [32; 35, с. 224; 36, с. 13; 37, с. 13]; б) систему державного правління, за якої прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути подвійно відповідальними перед всенародно виборним президентом та більшістю в легіслатурі чи моністично відповідальними тільки перед більшістю в легіслатурі, але за вимоги обов'язкової наявності інституту всенародно виборного президента.

Але й сучасний/оновлений (переважно мінімалістський і диспозиційний) підхід, як продемонстрував теоретико-методологічний аналіз і емпірична практика, наділено деякими дефінітивними, теоретико-методологічними та системними складнощами. По-перше, підхід не виключає умовності при визначенні як напівпрезидентських систем правління із інститутом всенародно обраного, але колегіального глави держави. Крім того, підхід доволі відносний у зрізі критерію обрання глави держави/президента на фіксований термін, оскільки не до кінця консолідовано наукову позицію з приводу того, чи вважати нефіксованими повноваження всенародно обраних президентів, які можуть бути усунуті з посад за результатами референдумів/відкликання. По-друге, не повністю фіналізованою є ознака колективної відповідальності прем'єр-міністра та урядового кабінету перед легіслатурою, адже, згідно оновленої дефініції, окреслена ознака є винятково критично-обов'язковою для напівпрезидентської системи правління. Ще більше проблем генерується апелюванням до такого критерію напівпрезиденталізму, як довіра парламенту до прем'єр-міністра,

оскільки не у всіх напівпрезидентських системах правління прем'єр-міністр має отримати парламентський вотум довіри (інвеститури), щоб почати виконувати свої обов'язки (бути призначеним на посаду), хоч, з іншої сторони, у всіх напівпрезидентських країнах прем'єр-міністр має володіти довірою парламенту (у формі відсутності вотуму недовіри уряду), щоб продовжувати виконувати свої обов'язки. По-третє, посткласичний підхід не долає такої особливості, але водночас недоліку дефініювання напівпрезиденталізму, як «включення» у категорію напівпрезидентської системи правління широкого/варіативного спектру різних систем влади [72]. По-четверте і що найбільш критично [73], оновлений та мінімалістський концепт напівпрезиденталізму значною мірою вразливий і надлишковий/«розтягнутий», оскільки замість того, щоби пояснювати та деталізувати класичне визначення напівпрезиденталізму, спрощено його об'єктивує, усуваючи такий критерій, як посилення на президентські повноваження. Хоча, із іншої сторони, посткласичний підхід до дефініювання напівпрезиденталізму надзвичайно цінний з огляду на те, що, будучи формальним/формалізованим, тобто сконструйованим лише на підставі врахування конституційної сторони систем державного правління, він апелює до переважно об'єктивованої/диспозиційної процедури визначення та верифікації, а тому є більш порівняльно надійним.

Підсумовуючи й узагальнюючи історіографічну логіку конструювання різних типів і підходів до визначення напівпрезиденталізму, цілком зрозуміло, що загалом класичні і посткласичні/сучасні парадигми дефініювання напівпрезиденталізму, будучи відносно розрізненими, традиційно своїм спільним знаменником мають такі ключові інституційно-процесуальні атрибути й ознаки цієї системи правління, як всенародне обрання президента, який тією чи іншою мірою, але не обов'язково порівно, ділить повноваження у сфері подвійної/дуальної виконавчої влади з прем'єр-міністром і урядовим кабінетом, які, у свою чергу, завжди обов'язково колективно підзвітні чи відповідальні перед легіслатурою [4, с. 10] (або ж провідною чи двома палатами легіслатури). Відповідно, відмінні і некогерентні ієрархічні та транзакційні відносини між президентами, урядовими кабінетами і легіслатурами результуються у формуванні абсолютно відокремленої (а не змішаної) системи державного правління, яка не є ані парламентською, ані президентською навіть попри всі їхні подібності та/або відмінності. Водночас, теоретико-методологічний аналіз дає можливість зрозуміти, що попри існування значного масиву наукової літератури, присвяченого вивченню напівпрезиденталізму, у середовищі вчених і до сьогодні нема уніфікованого погляду на сутність напівпрезидентської системи державного правління та, відповідно, нема чіткого/системного розмежування держав з напівпрезидентською, президентською і парламентською практиками, який був би надійним у формальному конституційно-інституційному та фактичному політично-поведінковому зрізі [1]. Це зумовлено тим, що дослідники так і не стали єдиними у своїх позиціях з приводу того, що потрібно брати до уваги при визначенні систем правління та конструкцій міжінституційних відносин

у трикутнику «глава держави – уряд – парламент»: положення, закладені в основні закони щодо облаштування структур влади (мінімалістський підхід); реальні механізми і реальні повноваження ключових інститутів державної влади чи і перше, і друге одночасно (максималістський підхід). Окрім того, науковці виділяють та визначають відмінні дефінітивні й атрибутивні характеристики напівпрезиденталізму та інших систем правління, а тому й «змішують» класифікаційні і концептуальні підходи. Так, класичне/«дювержівське» визначення напівпрезиденталізму більше тяжіє до практики, а посткласичне/сучасне («постдювержівське») визначення – до норм права. Відповідно та виходячи з сутності систем державного правління, їх доцільно синтезувати та взаємодоповнювати. Таким чином можна отримати нове (оновлене або синтетичне) визначення напівпрезиденталізму та помістити його в двоїсту структуру феномену системи державного правління – конституційно-правову (чи формальну) та політично-поведінкову (чи фактичну).

Накладання/синтезування концептуально дистинктивних визначень дає змогу виробити (причому на протигагу президенталізму та парламентаризму) дефініцію напівпрезиденталізму як системи державного правління, у якій обов'язково мають виконуватись три відокремлені атрибути/характеристики: 1) наявність інституту/посади президента (причому зовсім не важливо, чи одноособового або колективного, але водночас обов'язково як глави держави, хоча можливо як глави держави, так і як глави виконавчої влади), який отримує владу на фіксований термін на підставі прямих/безпосередніх або непрямих/опосередкованих всенародних (не в легіслатурі) виборів і не є відповідальним перед легіслатурою; 2) наявність інститутів/посад прем'єр-міністра (не обов'язково як глави виконавчої влади, але обов'язково як глави уряду) та урядового кабінету, які не отримують владу на фіксований термін на підставі прямих/безпосередніх чи непрямих/опосередкованих всенародних (не в легіслатурі) виборів, але є обов'язково колективно відповідальними (на підставі вотумів довіри і/чи недовіри) хоча б перед легіслатурою (але можуть бути колективно відповідальними і перед легіслатурою, і перед президентом); 3) суміщення/дуалізація виконавчої влади, з однієї сторони, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншої сторони, прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядовим кабінетом¹. Всі дефінітивні ознаки напівпрезиденталізму у такому розрізі є диспозиційними та об'єктивованими, а визначення в цілому – більш мінімалістським, ніж максималістським. Особливо це стосується першого і другого атрибутів визначення напівпрезиденталізму, однак й вони, на підставі верифікації деяких кейсів, можуть генерувати теоретико-методологічні сумніви і непорозуміння.

По-перше, деколи (дуже зрідка) спірним, бо на перший погляд суб'єктивованим внаслідок незначної поширеності, є питання про позиціонування напівпрезидентськими кейсів систем державного

¹ Дефініція значною мірою запропонована на підставі синтезу існуючих наукових доробків Р. Елгі та Дж. Сарторі. Додатково див.: [36, с.13; 66, с.131].

правління, у яких президент формально є і главою держави, і главою виконавчої влади, незважаючи на те, що конституція передбачає посаду прем'єр-міністра як глави урядового кабінету. Як зауважує Р. Елгі [32; 38], такі кейси є потенційно проблематичними, бо якщо президент є главою виконавчої влади, а уряд, очолюваний прем'єр-міністром, як вищий орган виконавчої влади обов'язково колективно відповідальний перед легіслатурою, то, за інших рівних умов, президент, здавалося б, мав би також бути відповідальним перед легіслатурою. А це, очевидно, порушувало б дефінітивну вимогу про фіксований термін повноважень президента й означало би, що країна не має бути класифікована як напівпрезидентська. Тим не менше, згідно оновленого/синтетичного визначення такі кейси все ж підпадають під категорію «напівпрезиденталізм» настільки довго й лише у тому випадку, коли конституціоналізовано конкретні положення/застереження, згідно з якими президент виконує повноваження впродовж фіксованого терміну і/чи сама ідея «виживання» уряду/виконавчої влади не має жодного відношення до «виживання» президента.

По-друге, дефінітивно не завжди зрозуміло, наскільки «сильним» повинен бути атрибут обов'язкової колективної відповідальності інститутів/посад прем'єр-міністра та урядового кабінету перед легіслатурою. Це зумовлено тим фактом, що у деяких системах державного правління, які «візуально»/дефінітивно тяжіють саме до напівпрезиденталізму, прем'єр-міністр та урядовий кабінет насправді/«реально» не є в цілому обов'язково колективно відповідальними перед легіслатурою. В окресленому контексті йдеться про такий атрибут деяких інституційних кейсів систем правління, як обов'язкова необхідність підтвердження парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру главою держави або іншим політичним інститутом. Доволі часто це трапляється тоді, коли парламент суто політично-поведінково є «маріонеткою» президента і в дійсності не може суперечити йому в сфері виконавчої влади. Крім того, інколи необхідність підтвердження парламентського вотуму недовіри уряду та прем'єр-міністру передбачено навіть конституційно. Йдеться, до прикладу, про кейси систем правління, конституції яких є ідіосинкратичними документами [32; 38]. Натомість, теоретично й семантично зрозуміло, що для напівпрезиденталізму має бути притаманна унілатеральна/унідиректоральна природа та вимога відставки уряду за наслідками вдалого парламентського вотуму недовіри (уряду або прем'єр-міністру). Або, іншими словами, має бути властивий інструмент незалежного парламентського вотуму недовіри, а не парламентського осуду діяльності уряду чи парламентської рекомендації президентові відправити уряд у відставку. Але цього не передбачено дефінітивно, оскільки значною мірою у такому визначенні (на підставі врахування додаткових атрибутів) містився би реляційний/суб'єктивований зміст. Враховуючи це, той фактор, що в розвідці представлено підхід до визначення напівпрезиденталізму, побудований лише на генералізованих/базових атрибутах систем державного правління, а також той момент, що в оновленій/синтетичній дефініції напівпрезиденталізму не робиться посилання на фактичні повноваження політичних інститутів/акторів, сумарно аргументовано, що проблемні

кейси з обов'язковою необхідністю підтвердження парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру главою держави тяжіють до напівпрезиденталізму, якщо таку природу парламентського вотуму недовіри уряду чи прем'єр-міністру конституціоналізовано. Дескриптором такого висновку є розуміння декількох особливостей проблемних кейсів напівпрезиденталізму: по-перше, у них легіслатура здатна детермінувати колективне (а не тільки індивідуальне) «виживання» урядового кабінету; по-друге, у них несхвалення парламентського вотуму недовіри уряду або прем'єр-міністру президентом теоретично/конституційно та фактично/політично може бути причиною міжінституційної кризи в системі правління. А це означає, що незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду і/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською є система правління, в якій є «безперервна» обов'язкова колективна відповідальність уряду й прем'єр-міністра перед легіслатурою чи, іншими словами, в якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість, всі інші/додаткові уточнення й атрибути є тільки масивом допоміжних правил класифікації систем державного правління і тому можуть застосовуватись винятково при типологізації напівпрезиденталізму. Крім того, така логіка аргументує, що всі можливі дефінітивні непорозуміння «виключаються» їхнім максимально можливим детермінуванням в оновленому/синтетичному визначенні напівпрезиденталізму.

Дефінітивно важливо і те, що не є винятком диспозиційності/об'єктивованості й ознака суміщення/дуалізації виконавчої влади, адже вона, «концептуально натягуючи» підхід до визначення напівпрезиденталізму Дж. Сарторі [65; 66; 67], проявляється у: суміщенні виконавчої влади президентом та прем'єр-міністром (залежно не від сили, а від простого факту наявності виконавчих повноважень у кожного з них), а відповідно й у генеруванні ситуацій різного «балансу і зміщення» превалентності/поширення влади у межах виконавчих структур за строгої умови, що «потенціал автономії» кожної одиниці виконавчої влади насправді «співіснує»; незалежності президента від легіслатури; незалежності (або частковій залежності) прем'єр-міністра та його урядового кабінету від президента, а натомість їхній обов'язковій залежності від легіслатури. З огляду на це, зрозуміло, що відповідно до оновленої або синтетичної (внаслідок «накладання» посткласичного визначення на класичне визначення) дефініції напівпрезиденталізму досліджувана система державного правління операціоналізується на основі поділу влади, адже в умовах напівпрезиденталізму президент обов'язково повинен «ділитися» своєю владою з прем'єр-міністром і навпаки, а прем'єр-міністр змушений бути наділений достатньою підтримкою у легіслатурі, в чому також чітко виявляється дуалізм/двоїстість виконавчої влади. А це означає, що незалежно від сили ключових політичних/владних інститутів (глави держави, уряду і легіслатури), тобто від їхньої ймовірної суб'єктивізації, будь-яка напівпрезидентська система правління повинна бути імплементована у формі діархії/двовладдя президента (обов'язково як глави держави) та

прем'єр-міністра (обов'язково як глави уряду). Навіть незалежно від того, чи така діархія за природою своїх міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» є конфронтаційною або консенсусною, тобто чи вона ускладнює або спрощує відносини в межах дуалізму/двоїстості виконавчої влади (причому, як вказує Дж. Паскуїно [59], конфронтаційна чи змагальна діархія властива для напівпрезиденталізму непостійно, а лише у виняткових випадках і тимчасово, тобто коли партії президента та прем'єр-міністра водночас не входять до парламентської більшості чи більшості у легіслаурі). Це означає, що рівень дуалізму/діархії виконавчої влади у напівпрезидентській системі правління не є сталим, а залежить від розстановки політичних сил. Крім того, це означає, що одним кейсом є відсутність дуалізму/діархії виконавчої влади (як в умовах президенталізму чи парламентаризму), а іншим кейсом – її поточна відсутність/нереалізованість, але гіпотетична можливість проявитись (як в умовах напівпрезиденталізму). Сумарно це, зі слів А. Сіароффа, регламентує, що для напівпрезиденталізму в принципі властивий потенціал дуалізму/діархії виконавчої влади чи хоча б можливість піддати прем'єр-міністра обструкції зі сторони президента та легіслаури, внаслідок чого дуалізм виконавчої влади є невід'ємним атрибутом напівпрезиденталізму у формі «можливості» конкуренції між президентом та урядом [72, с. 292, 303]. Іншими словами, це означає, що вплив президента та прем'єр-міністра на особливості функціонування політичної системи в умовах напівпрезиденталізму є автономним та не може бути «нейтралізований» [60, с. 14]. Відповідно, такий атрибут напівпрезиденталізму не є суб'єктивним, бо визначається не рівнем дуалізму/діархії виконавчої влади, а самим її фактом (навіть можливістю). Натомість, детермінантною в окресленому випадку є гіпотетична і практична змога «зміцнення авторитету» того політичного/владного інституту у конструкції виконавчого дуалізму, який користується підтримкою більшості в легіслаурі [50, с. 63]. У свою чергу, перевірка дуалізму виконавчої влади є інструментом зіставлення конституційної та політичної природи системи державного правління. За цим критерієм можна перевірити, чи конституційно напівпрезидентська система державного правління є політично напівпрезидентською системою правління.

Разом із цим та як зазначено вище, будучи за своєю природою здебільшого мінімалістським й диспозиційним, синтетичне визначення напівпрезиденталізму детермінується і деякими патернами максималістського/істотного дефініювання. Йдеться, зокрема, про той факт, що істотними, однак несуб'єктивними є такі атрибути/характеристики напівпрезиденталізму, як наділеність інституту президента (у силу його всенародного обрання) персональною легітимністю (чи, як зауважують Д. Сабсей [62, с. 72–73; 63, с. 14–15] та А. Харіоу [42, с. 538], «суперлегітимністю»), статусом глави держави, функціями політичного символу, модератора чи арбітра гілок державної влади та виконавчими повноваженнями, однак водночас із його незалежністю від інституту легіслаури. Внаслідок цього президент уповноважений представляти собою

ефективну протизагуг «можливого всесиллю» парламенту, а також уряду, що «бере свій початок» від нього [16; 73]. У цьому ракурсі навіть президент, що позбавлений реальної виконавчої влади, може конкурувати з прем'єр-міністром, посилаючись на свою «високу легітимність». Відповідно, всенародні вибори президента є чи можуть бути достатньою/необхідною умовою для створення подвійної структури виконавчої влади (у якій функції президента і прем'єр-міністра традиційно розподілені та дистанційовані, хоча доволі часто саме на користь першого, внаслідок чого доволі поширеною є конотація «все, що погано, – із вини прем'єра, а все, що добре – завдяки президенту»). Більше того, подвійна структура (або суміщення/дуалізація) виконавчої влади також є похідною від максималістського визначення напівпрезиденталізму, однак її значення суплементарно доповнюється і тим, що вона може свідчити про певний різновид напівпрезиденталізму. Це доволі логічно, адже, навіть слідуючи логіці найбільш відомих представників посткласичної парадигми напівпрезиденталізму, зрозуміло, що обґрунтованою є критика мінімалістських атрибутів напівпрезидентської системи державного правління як недостатніх. Однак дефінітивна недостатність не повинна зумовлювати концептуальну суб'єктивність. Більше того, мінімалістська логіка дефініювання напівпрезиденталізму може бути елементарно подолана за допомогою, приміром, таких індикаторів сили повноважень президента, як розпуск легіслатури, призначення прем'єр-міністра або ветування законодавчих актів тощо. Але проблема виявляється не у силі конкретних повноважень президента (чи прем'єр-міністра та легіслатури), а в окресленні певного набору повноважень, які перебувають між крайнощами суб'єктивованої та об'єктивованої порівняльної оцінки. До прикладу, якщо президент має хоча б деякі інституційні важелі впливу на парламент чи прем'єр-міністра (приміром, право призначати форматора), але не має інших важелів впливу, здебільшого властивих для певної вибірки кейсів, то не можна сказати, що його повноваження є церемоніальними, особливо якщо політична практика змушує/сприяє президенту відігравати активну роль у політичному процесі. Але, з іншої сторони, якщо запропоновану умову вважати релевантною, тоді це означатиме, що по суті дослідник погоджується з використанням мінімалістської теорії напівпрезиденталізму. Сумарно ж це означає, що оновлене/синтетичне визначення напівпрезиденталізму є інституційним і конституційно-правовим, хоч емпіричне наповнення й типологізація напівпрезиденталізму можуть бути як інституційними та конституційно-правовими, так і фактично-поведінковими та політико-правовими, але головне, щоби вони не порушували і не «зміщали» мінімально-дефінітивної логіки походження і «виживання» політичних/владних інститутів у системі дуалізму/діархії виконавчої влади.

Висновуючи, аргументуємо, що «накладання» класичного/максималістського визначення напівпрезиденталізму на його посткласичне/мінімалістське дефініювання постає теоретико-методологічно й емпірично логічним і важливим. І на це є декілька причин: по-перше, це сприяє верифікації концепту напівпрезиденталізму; по-друге, це мотивує і

логічно спрощує процедуру виокремлення типів напівпрезиденталізму. Як наслідок – цілком зрозумілий та виправданий висновок, співзвучний із ідеями Х. А. Чейбуба, З. Елкінса і Т. Гінсбурга [22], про те, що напівпрезиденталізм, маючи, здавалося б, «гібридний характер», насправді більш внутрішньо узгоджений, аніж інші системи державного правління, навіть попри те, що конституційно він може бути дуже близьким/схожим як до парламентаризму, так і до президенталізму. Водночас із цим, потрібно розуміти, що максималістські/істотні (класичні/«дювержівські») визначення напівпрезиденталізму однозначно дають значно менше кейсів цієї системи правління, ніж мінімалістські/конституційні (посткласичні/«постдювержівські») дефініювання. Окрім того, напівпрезиденталізм у мінімалістському поданні краще піддається типологізації, ніж напівпрезиденталізм у максималістському зрізі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Кармазіна М. Президентство : український варіант / М. Кармазіна. – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2007. – 365 с.
2. Литвин В. Еволюція категорії «напівпрезиденталізм» : М. Дюверже як засновник понятійного і теоретичного конструктів? / В. Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 3. – С. 42–51.
3. Медушевский А. Президент и правительство : как стабилизировать дуалистическую систему / А. Медушевский // Русский журнал. – 2008. – № 2. – С. 70–77.
4. Напівпрезидентський режим : можливості конституційної демократизації / С. Балан, С. Конончук. – Київ : «Лікей» ; ШПА, УНЦПД, 2012. – 40 с.
5. Парно Л. Основні підходи до визначення поняття «напівпрезидентська» форма державного правління / Л. Парно // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Науковий вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 70 (№ 3). – С. 780–784.
6. Погорілко В. Інститут президентства в Україні / В. Ф. Погорілко // Державотворення і правотворення в Україні : досвід, проблеми, перспективи / За заг. ред. Ю. С. Шемчушенка : Монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. – С. 113–134.
7. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 211 с.
8. Albert R. Presidential values in parliamentary democracies / R. Albert // I'CON. – 2010. – Vol. 8. – No. 2. – P. 207–236.
9. Amorim Neto O. Breaking the parliamentary chain of delegation : Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / O. Amorim Neto, K. Strøm // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619–643.
10. Antoszewski A. Systemy polityczne współczesnej Europy / A. Antoszewski, Ryszard Herbut. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – 368 s.
11. Bahro H. Das semipräsidentielle System – «Bastard» oder Regierungsform sui generis? / H. Bahro, E. Veser // Zeitschrift für Parlamentsfragen. – 1995. – Nr. 26. – S. 471–485.
12. Bahro H. Duverger's Concept : Semi-Presidential Government Revisited / H. Bahro, B. Bayerlein, E. Veser // European Journal of Political Research. – 1998. – Vol. 34. – P. 201–224.
13. Bankowicz M. Prezydentury / M. Bankowicz. – Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. – 169 s.
14. Beck T. New Tools in Comparative Political Economy : The Database of

Political Institutions / T. Beck, G. Clarke, A. Groff, P. Keefer, P. Walshet // *The World Bank Economic Review*. – 2001. – Vol. 15. – No. 1. – P. 165–176.

15. Blondel J. Dual Leadership in the Contemporary World : A Step towards Executive and Regime Stability / J. Blondel // *Comparative Government and Politics : [Essays in Honour of S. E. Finer]* / Dennis Kavanagh, Samuel Edward Finer, Gillian Peele. – Boulder : Westview Press, 1984. – 247 p.

16. Boban D. «Minimalist» concepts of semi-presidentialism : are Ukraine and Slovenia semi-presidential states? / D. Boban // *Politicka misao*. – 2007. – Vol. 44. – No. 5. – P. 155–177.

17. Boban D. Polupredsjednicki sustavi Rusije i Poljske / D. Boban. – Zagreb : Fakultet politickih znanosti, 2011. – 296 s.

18. Bogdanor V. Semi-presidential Systems / V. Bogdanor // *The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions* / V. Bogdanor. – Oxford : Basil Blackwell Publishers, 1987. – 667 p.

19. Brunclik M. Contradictory Approaches : Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe / M. Brunclik, M. Kubat // *Analele Universității din București. Seria Științe Politice*. – 2016. – Vol. 18. – No. 1. – P. 67–79.

20. Brunner G. Präsident, Regierung und Parlament : Machtverteilung zwischen Executive und Legislative / G. Brunner // Luchterhandt O. *Neue Regierungssysteme in Osteuropa und der GUS : Probleme der Ausbildung stabiler Machtinstitutionen* / O. Luchterhandt. – Berlin : Berlin Verlag Arno Spitz, 1996. – S. 63–114.

21. Canas V. The Semi-Presidential System / V. Canas // *ZaöRV*. – 2004. – Vol. 64. – P. 95–124.

22. Cheibub J. A. Beyond Presidentialism and Parliamentarism / J. A. Cheibub, Z. Elkins, T. Ginsburg // *British Journal of Political Science*. – 2014. – Vol. 44. – No. 3. – P. 515–544.

23. Cheibub J. A. Democracy and Dictatorship Revisited / J. A. Cheibub, J. Gandhi, J. R. Vreeland // *Public Choice*. – 2010. – Vol. 143. – No. 1. – P. 67–101.

24. Cheibub J. A. Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy / J. A. Cheibub. – New York : Cambridge University Press, 2006. – 224 p.

25. Donahue T. Can presidential systems be just? / T. J. Donahue // *UNAM : Institute for Philosophical Research*. – Working Paper. – September 18, 2007. – 31 p.

26. Duhamel O. Remarques sur la notion du régime semi-présidentiel / O. Duhamel // Colas D. *Droit, Institutions et Systèmes Politiques – Mélanges en Hommage à Maurice Duverger* / Dominique Colas, Claude Emeri. – Paris : Presses Universitaires de France, 1988. – S. 581–590.

27. Duverger M. A New Political System Model : Semi-Presidential Government / M. Duverger // *European Journal of Political Research*. – 1980. – Vol. 8. – No. 2. – P. 165–187.

28. Duverger M. *Échec au roi* / M. Duverger. – Paris : Albin Michel, 1978. – 249 s.

29. Duverger M. *Institutions politiques et droit constitutionnel* [11-th ed.] / M. Duverger. – Presses universitaires de France, 1970. – 872 s.

30. Duverger M. *Institutions politiques et droit constitutionnel* [12-th ed.] / M. Duverger. – Presses universitaires de France, 1973. – 919 s.

31. Duverger M. *La Monarchie républicaine – ou comment les démocraties se donnent des rois* / M. Duverger. – Paris : Robert Laffont, 1974. – 283 s.

32. Elgie R. Semi-Presidentialism : An Increasingly Common Constitutional Choice / R. Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 1–20.

33. Elgie R. Semi-Presidentialism : Concepts, Consequences and Contesting Explanations / R. Elgie // *Political Studies Review*. – 2004. – Vol. 2. – No. 3. – P. 314–330.

34. Elgie R. *Semi-Presidentialism in Europe* / R. Elgie. – Oxford : Oxford University

Press, 1999. – 320 p.

35. Elgie R. The classification of democratic regime types : conceptual ambiguity and contestable assumptions / R. Elgie // *European Journal of Political Research*. – 1998. – Vol. 33. – No. 2. – P. 219–238.

36. Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism / R. Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe* / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 1–21.

37. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / R. Elgie // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.

38. Elgie R. What is semi-presidentialism and where is it found? / R. Elgie // *Elgie R. Semi-Presidentialism Outside Europe : A Comparative Study* / R. Elgie, S. Moestrup. – Routledge, 2007. – P. 1–13.

39. Ginsburg T. Dismantling the «Developmental State»? Administrative Procedure Reform in Japan and Korea / T. Ginsburg // *The American Journal of Comparative Law*. – 2001. – Vol. 49. – No. 4. – P. 585–625.

40. Giovannelli A. Semipresidentialism : an emerging pan-European model / A. Giovannelli // *SEI Working Paper*. – 2002. – No 58. – 10 p.

41. Hague R. Comparative Government and Politics : [8th edition] / R. Hague, M. Harrop. – Palgrave Macmillan, 2010. – 464 p.

42. Hariou A. Derecho constitucional e instituciones políticas / A. Hariou. – Barcelona : Ariel, 1971.

43. Hlousek V. Politické systémy / V. Hlousek, L. Kopecek, J. Sedo. – Brno : Barrister & Principal, 2011. – 296 s.

44. Kasapovic M. Komparativna istrazivanja semi-predsjednickih sustava u Srednjoj i Istocnoj Europi : problemi koncepcijske rastezljivosti, selekcijske pristranosti, tipologiziranja i denominiranja / M. Kasapovic // *Anali Hrvatskog politoloskog drustva* 2006. – 2007. – № 3. – S. 27–54.

45. Küpper H. Starke Männer, Patriarchen oder Staatsnotare? Die Stellung des Staatspräsidenten in den Verfassungssystemen Osteuropas / H. Küpper // *Osteuropa*. – 2000. – Vol. 10. – S. 1083–1096.

46. Lijphart A. Trichotomy or Dichotomy? / A. Lijphart // *European Journal of Political Research*. – 1997. – Vol. 31. – No. 1. – P. 125–128.

47. Lindseth P. The Paradox of Parliamentary Supremacy : Delegation, Democracy, and Dictatorship in Germany and France, 1920s–1950s / P. Lindseth // *The Yale Law Journal*. – 2004. – Vol. 113. – No. 7. – P. 1341–1415.

48. Linz J. Introduction : Some Thoughts on Presidentialism in Post-Communist Europe / J. Linz // *Taras R. Postcommunist Presidencies* / Ray Taras. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 1–14.

49. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy : Does it Make a Difference? / J. Linz // *Linz J. The Failure of Presidential Democracy* / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore and London : The John Hopkins University Press, 1994. – P. 3–90.

50. Linz J. The Perils of Presidentialism / J. Linz // *Journal of Democracy*. – 1990. – Vol. 1. – No. 1. – P. 51–69.

51. Martinez R. Semi-Presidentialism : A Comparative Study / R. Martinez // Paper presented at the ECPR Joint Sessions. – Mannheim, March 26–31, 1999. – 56 p.

52. Mazo E. Constitutional Roulette : The Russian Parliament's Battles with the President Over Appointing a Prime Minister / E. Mazo // *Stanford Journal of International Law*. – 2005. – Vol. 41. – P. 123.

53. McGregor J. Constitutional Factors in Politics in Post-Communist Central and Eastern Europe / J. McGregor // *Communist and Post-Communist Studies*. – 1996. – Vol. 29. – No. 2. – P. 147–166.

54. Müller S. Presidential Power in Semi-Presidential Systems : The Case of Romania / S. Müller // Freiburg, 2006.

55. Nino C. Hyperpresidentialism and Constitutional Reform in Argentina / C. Nino // Lijphart A. Institutional Design in New Democracies : Eastern Europe and Latin America / A. Lijphart, C. H. Waisman. – Boulder : Westview Press, 1996. – 265 p.
56. Novak M. Prezident, premier a snahy o posileni vykonne moci / M. Novak // Postaveni prezidenta v ustavnim systemu Ceske republiky / Vojtech Simicek. – Brno : Masarykova univerzita, 2008. – S. 9–15.
57. O’Neil P. Presidential power in post-communist Europe : the Hungarian case in comparative perspective / P. H. O’Neil // Journal of Communist Studies. – 1993. – Vol. 9. – No. 3. – P. 177–201.
58. Pactet P. Institutions politiques, droit constitutionnel / P. Pactet. – Paris : Dalloz-Sirey, 2002. – 643 s.
59. Pasquino G. Semi-presidentialism : A Political Model at Work / G. Pasquino // European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31. – No. 1. – P. 128–146.
60. Protsyk O. Do Institutions Matter? Semi-presidentialism in Comparative Perspective / O. Protsyk. – Budapest : Institute on East Central Europe, 1997.
61. Przeworski A. Democracy and Development : Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990 / A. Przeworski, M. E. Alvarez, J. A. Cheibub, F. Limongi. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 321 p.
62. Sabsay D. El ballottage : su aplicación en América Latina y la gobernabilidad / D. A. Sabsay. – Instituto Interamericano de Derechos Humanos, Centro de Asesoría y Promoción Electoral, 1992. – 98 s.
63. Sabsay D. El semipresidencialismo : una visión comparada / D. A. Sabsay. – Madrid : Centro de Estudios Constitucionales, 1992.
64. Samuels D. Presidents, Parties, and Premiers. How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behaviour / D. J. Samuels, M. S. Shugart. – New York : Cambridge University Press, 2010. – 300 p.
65. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering : An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes / G. Sartori. – New York : New York University Press, 1994. – 231 p.
66. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering : An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes : [second edition] / G. Sartori. – London : Macmillan, 1997. – 217 p.
67. Sartori G. Ingegneria costituzionale comparata : Strutture, incentivi ed esiti / Giovanni Sartori. – Bologna : Il Mulino, 2004. – 239 p.
68. Schleiter P. Citizens, Presidents and Assemblies : the study of semi-presidentialism beyond Duverger and Linz / P. Schleiter, E. Morgan-Jones // British Journal of Political Science. – 2009. – Vol. 39. – No. 4. – P. 871–892.
69. Schleiter P. Party government in Europe? Parliamentary and semi-presidential democracies compared / P. Schleiter, E. Morgan-Jones // European Journal of Political Research. – 2009. – Vol. 48. – No. 5. – P. 665–693.
70. Shugart M. Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics / M. S. Shugart, J. M. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
71. Shugart M. Semi-Presidential Systems : Dual Executive and Mixed Authority Patterns / M. S. Shugart // French Politics. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351.
72. Siaroff A. Comparative presidencies : The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction / A. Siaroff // European Journal of Political Research. – 2003. – Vol. 42. – No. 3. – P. 287–312.
73. Simovic D. The Definition of Semi-Presidential Regime – Reformulated / D. Simovic // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law. – Athens, June 11–15, 2007.
74. Skach C. Borrowing Constitutional Design : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / C. Skach. – Princeton and Oxford : Princeton

University Press, 2005. – 151 p.

75. Steffani W. Semi-Präsidentialismus : ein eigenständiger Systemtyp? Zur Unterscheidung von Legislative und Parlament / W. Steffani // Zeitschrift für Parlamentsfragen. – 1995. – Vol. 26. – No. 4. – P. 621–641.

76. Vesper E. Semi-Presidentialism – Duverger's Concept : A New Political System Model / E. Vesper // Journal for Humanities and Social Sciences. – 1997. – Vol. 11. – No. 1. – P. 39–60.

77. Wiatr J. Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku / J. Wiatr. – Warszawa : Scholar, 2006.

Литвин В. С., кандидат политических наук, доцент, докторант кафедры политологии Львівського національного університету імена Івана Франка (Львов, Украина), E-mail: lytvyn.vitaliy@gmail.com

К оценке классических и постклассических и формулировки обновленного и синтетического определений полупрезидентализма

***Аннотация.** Означены классический/«довержевский» и постклассический/«постдовержевский» подходы к определению полупрезидентализма. Аргументировано, что дефиниции полупрезидентализма целесообразно делить/структурировать на минималистские и максималистские, реляционные (субъективированные или исследователь-зависимые) и диспозиционные (объективированные или исследователь-независимые). На основании анализа и верификации их на предмет критики было предложено обновленное или синтетическое определение полупрезидентализма.*

***Ключевые слова:** система государственного правления, полупрезидентализм, подходы к определению полупрезидентализма, синтетическое определение полупрезидентализма.*

Lytvyn V., PhD in political sciences, docent, doctoral candidate, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine), E-mail: lytvyn.vitaliy@gmail.com

Towards the evaluation of classical and post-classical and formulating updated and synthetic definitions of semi-presidentialism.

***Abstract.** As for the first dedicated, systematized and conceptualized on the basis of institutional, procedural, political and behavioral experience of France, semi-presidential system of government has undergone and is still undergoing significant theoretical, methodological and empirical modifications and perturbations, though still is one of the dominant model of interinstitutional relations in different countries. Accordingly, its updating and likely reinterpretation in the context of institutional, procedural, political and behavioral patterns and attributes are important for the development and improvement of the scientific knowledge about modern republicanism. This generated the key research task that comes on the evaluation of classical and contemporary/post-classical and formulation of updated and synthetic definitions of semi-presidentialism. The solution to this task is due to a large amount of scientific literature devoted to the issue of semi-presidential system of government. In particular, given the fact that nowadays Political Science has formed so many approaches to interpretation and verification of the empirical cases of semi-presidentialism. Consequently, the concept of semi-presidentialism was began to speak in plural, isolating classical and post-classical, minimalist and maximalist, dispositional and relational paradigms of its definition. However, the proposed classical and post-classical definitions of semi-presidentialism are largely criticized, on the basis of which we decided to synthesize their definitive advantages. This became the basis of synthetic and updated definition/reformulation of semi-presidentialism as a system of government, which must have the following attributes/characteristics: a) presence of the institution of president (no matter whether individual or collective, but required as the head of state, though perhaps as the head of*

state and the head of the executive), who receives powers for a fixed term under direct or indirect (not in legislature) nationwide elections and is not responsible to legislature; b) presence of the institutions of prime minister (not necessarily as chief executive, but always as the head of government) and cabinet, which do not receive powers for a fixed term under direct or indirect (not in legislature) nationwide elections, but are always collectively responsible (based on a vote of confidence and/or no confidence) to legislature (but may also be collectively responsible to legislature and president); c) combining/dualism of executive by, on the one hand, president (necessarily as head of state) and, on the other hand, prime minister (necessarily as head of government) and cabinet. This «imposition» of classical/maximalist and post-classical/minimalist definitions of semi-presidentialism is theoretically, methodologically, logically and empirically important for several reasons: it promotes the verification of the concept of semi-presidentialism; it motivates and logically simplifies the isolation of different types of semi-presidentialism.

Key words: system of government, propresidential, approaches to the definition of propresidential, synthetic definition of propresidential.

УДК 316.422

Ляшенко Т. М.,

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник відділу

теоретичних та прикладних проблем політології

Інституту політичних та етнонаціональних відносини

ім. І. Ф. Кураса НАН України

(Київ, Україна), E-mail: tet.lyachenko@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ УКРАЇНИ ВІТЧИЗНЯНИМИ ВЧЕНИМИ

Анотація. Аналізуються дослідження українських науковців, присвячених трансформаційним та модернізаційним процесам в Україні. Зауважується, що, в тому разі якщо політичні реформи не будуть супроводжуватися синхронними змінами в економіці, науці, освіті, духовній сфері, то новостворюваний соціальний організм може набудати диспропорційних форм. Українські вчені наголошують на впливі економічного чинника на розвиток політичних інститутів і процесів. Також на підставі вивчення вітчизняних і зарубіжних теоретичних праць висвітлюється поняття політичної ідеології, особливо в суспільствах перехідного типу, де ідеологія відіграє найбільш вагомую роль.

Ключові слова: транзит, трансформація, українське суспільство, політична криза, економіка, бюрократія.

Україна перебуває на шляху побудови демократичного суспільства, що означає не лише вдосконалення та приведення до європейських норм політичної системи, але й переосмислення попереднього політичного та соціально-економічного розвитку. У цьому зв'язку перед вітчизняною політичною наукою постає завдання всебічного аналізу та адекватної оцінки всіх процесів українського транзиту.

Тематику досліджень суспільно-політичного транзиту можна розділити за такими напрямками:

- дослідження концептуальних засад політичної транзитології;

- невідповідність засадничих теорій політичного транзиту практиці переходу у посткомуністичних та пострадянських країнах;
- особливості демократичного транзиту в Україні;
- об'єктивні і суб'єктивні чинники політичного транзиту в сучасній Україні;
- футурологія та прогнозування в працях учених-транзитологів.

В статті розглядаються праці українських вчених, в якивісвітлюється реальна картина змін суспільного життя в сучасній Україні аналізується сутність держави перехідного типу, взаємодія об'єктивних і суб'єктивних чинників цього процесу.

Під час вивчення перехідних станів політичних систем, основна увага приділяється таким процесам, які відбуваються напередодні та безпосередньо в момент їхнього переходу в нову якість. При цьому важливим маркером виступають кризи різного типу в якості причин транзиту. Підходи до трактування криз є неоднозначними. Розуміння кризи в радянській науковій літературі розглядалося як стан занепаду. Сьогодні політична криза, зокрема, трактується і як перехідне становище.

Як зазначили М. Михальченко та Г. Дашутін, «Крайньою формою політичної нестійкості виступає системна криза політичного режиму або всієї держави. Якщо її не зупинити, то можливі революції, розпади старої політичної системи. Політична модернізація в Україні можлива лише після подолання політичної кризи, коли політична еліта одержить підтримку «знизу» і «ззовні» на кардинальні політичні реформи» [1].

Питання щодо причин політичної кризи тоталітарного та авторитарного режиму як рушійної сили модернізаційного процесу, де цілі транзиту формуються під впливом кризи політичного режиму, яка неминуче призводить до кризи цінностей розглядається в дослідженні Т. Пояркової «Кризовий синдром модернізації незалежної України: причини виникнення та засоби подолання».

Авторкою узагальнено відмінності трактування системних кризових явищ модернізації у вітчизняній політичній науці, сформовані на основі переосмислення надбань теорії модернізації, порівняльної політології, транзитології, де кризове підґрунтя вбачалося в: 1) блокуванні національних проєктів модернізації глобальними процесами через нездатність національної ідентичності до гнучкої трансформації; 2) інерції форм колективного самоусвідомлення у вигляді співіснування національної та регіонально-територіальної ідентифікації; 3) перерозподілі внутрішніх ресурсів і появі нового правлячого прошарку, який блокує національні проєкти модернізації, поширюючи ідеї про «особливий» шлях розвитку [2].

В монографії О. Максимової «Чинники нестабільності перехідних політичних систем» розглянуто питання нестабільності політичних систем. Розкрито особливості нестабільних станів перехідних політичних систем. Запропоновано критерії і показники дисфункцій та криз перехідних суспільств. Авторкою проведено порівняння чинників нестабільності в латиноамериканських та посткомуністичних політичних системах.

Уповільнення демократичного переходу О. Максимова пояснює тим,

що в транзитивних країнах «одержали поширення тіньові практики як в економічній, так і в правовій і політичній сферах. В процесі визначення наявності / відсутності дисфункцій розподілу ресурсів враховувався тіньовий чинник. Адже що ширший тіньовий сектор в суспільстві та вищий рівень латентності соціально-економічних відносин то значніше похибка формальних економічних і стратифікаційних показників ефективності розподілу ресурсів» [3, с. 263].

Дисертація А. Черній «Чинник кризовості у трансформуванні суспільно-політичних систем перехідного періоду» була присвячена з'ясуванню фактичної ролі кризових явищ в розвитку як суспільних систем, так і в процесах цивілізаційного поступу загалом. Кризовий стан українського суспільства дослідниця пов'язувала з так званим «легітимаційним синдромом» – специфічним історичним досвідом національного становлення, до того ж, ускладненого низкою новітніх ендогенних та екзогенних викликів. Зокрема, політична криза, криза управління, криза національної ідентичності, криза консолідуючої державницької ідеї суттєво позначаються на ідеологічній гетерогенності правлячої еліти, її дистанціюванні від інтересів «пересічного» громадянина, що спричинює кризу відносин у базовому суспільному форматі «Влада – народ».

Авторка констатувала, що криза як феномен, відіграє не лише деструктивну роль у процесі функціонування систем, а навпаки - тенденція перманентного загострювання політичної кризи в Україні (особливо під час чергових виборів) каталізує процес реформування держави на засадах демократії та ринкових економічних відносин [4].

Досліджуючи основні тенденції інституційної трансформації в Україні та її наслідки, А. Крап в дисертаційному дослідженні «Нормативно-процедурні умови формування політичної стабільності в транзитних суспільствах (на прикладі України) виявив причини, які не сприяють інституційній консолідації й формуванню передумов політичної стабільності в Україні. Основними зазначив такі: «формування нової інституційної системи на основі радянської політико-правової системи та «копіювання» західних демократичних норм і процедур, несумісних з номенклатурними правилами та суспільними цінностями; несформованість норм та правил внутрішньоелітної комунікації; заміна на рівні політичних практик дієвих норм дискурсом; прагнення суб'єктів політики змінювати правила «під себе» з метою реалізації корпоративних, а не національних інтересів, результатом чого є постійні зміни правил гри, відсутність однозначних формальних ефективних правил в політичному полі зокрема і суспільстві загалом, відсутність політичної відповідальності суб'єктів політики за результати рішень; значна персоніфікація влади, її деідеологізація та аморалізація, що є основою процесів делегітимізації режиму» [5, с. 7].

А. Крап зробив висновок, що «в транзитних суспільствах неформальні правила, пов'язані з традиціями підкупу, корупції, використання адміністративного ресурсу, родинних зв'язків і т.п., часто конкурують, заміщують і нівелюють формальні політичні правила, передовсім конституційні норми. Неформальні демократичні правила (пакти еліт, універсали, круглі столи, переговори), що

відіграли важливу роль у процесі транзиту та формування умов політичної стабільності у таких країнах як Іспанія, Польща та ін.), в Україні суттєво не вплинули на процеси формування політичної стабільності, оскільки домовленості зафіксовані, наприклад, в універсалі «Національної єдності» 2006 р. не були дотриманими політичною елітою» [5, с. 14].

Для більшості перехідних політичних систем досягнення стабільного стану є актуальним завданням політичної практики. Тобто, вирішення завдань стабілізації політичних систем вимагає уточнення чинників, що сприяють досягненню стабільності, або, навпаки, не дозволяють досягти її.

В контексті транзиту кризові процеси можуть бути пов'язані не тільки безпосередньо з політичною системою. Вони можуть переходити у її рамки з інших підсистем суспільства, зокрема з ідеологічної сфери, а також з економічної.

Наприклад, М. Михальченко у своїх роботах розглянув внутрішні і зовнішні механізми суспільних змін в Україні під різними кутами зору. Зокрема, розглядаючи трансформаційні та модернізаційні процеси в Україні, дослідник зауважив, якщо політичні реформи не будуть супроводжуватися синхронними змінами в економіці, науці, освіті, духовній сфері, то новостворюваний соціальний організм може набути диспропорційних форм [6, с. 8].

Для пострадянських держав саме економічний вплив є одним з найсуттєвіших у створенні кризових ситуацій. Взаємозв'язок політики й економіки не викликає сумніву. В умовах транзитивного суспільства вплив економічного чинника на розвиток політичних інститутів і процесів є одним з першочергових.

В той, чи інший спосіб проблема зв'язку політики й економіки поставала у працях таких вітчизняних авторів, як І. Бідзюра, В. Білоус, В. Горбатенко, К. Двойних, В. Демент'єв, О. Долженков, О. Куценко, М. Михальченко, Ю. Пахомов, В. Полохало, В. Попович, О. Романюк, О. Сич, В. Сіденко, І. Стулова, А. Філіпенко та ін. В межах тематики зв'язку політики й економіки в постсоціалістичних трансформаціях було захищено декілька кандидатських дисертацій: Хоанг Хай Банг «Взаємодія політики й економіки в умовах прискореної трансформації суспільств. (Порівняльний аналіз досвіду України і В'єтнаму)» [7]; Барановського Ф. В. «Економічна політика держави: політологічний аспект» [8]; Стулової І. М. «Політичні інститути й економіка: взаємодія та взаємозалежність» [9].

На думку Т. Сириці, автора дисертації «Особливості взаємозв'язку політики та економіки в умовах постсоціалістичних трансформацій», вітчизняні політологи, на відміну від західних вчених, недостатньо уваги приділяють так званим політекономічним проблемам постсоціалістичних трансформацій. Лише окремі автори запропонували впроваджувати економічний підхід у вивченні політичних процесів.

В роботі Т. Сирицею було здійснене порівняльне дослідження як структурних, так і процедурних чинників постсоціалістичних змін різних країн, на основі чого були виявлені ключові перешкоди на шляху оптимізації політико-економічної системи в Україні. Серед них: 1) несприятливі структурні умови (економічні та політичні), що вплинули на характер про-

цедурних чинників; 2) специфічні умови накопичення капіталу; 3) зрощення бізнесу та політики як сфер діяльності, що зумовлює неконкурентність як політики, так і економіки; 4) відсутність політичного консенсусу, перш за все, між політичними та економічними елітами; 5) відсутність достатніх гарантій забезпечення прав власності; 6) незавершеність процесу розподілу й перерозподілу власності [10].

В дисертації О. Черепченка «Соціально-економічний вимір трансформації політичної системи України» розглянуто трансформацію політичної системи в якості об'єктивного процесу рефлексії політичного світу на зміни в соціальній та економічній сферах життя суспільства. Запропоновано теоретичну модель, згідно якої конфлікт між великими соціальними групами за дефіцитні ресурси призводить до об'єднання еліт державних інститутів та еліт провідних великих соціальних груп. Констатовано, що обмежується така система внутрішньою та зовнішньою конкуренцією. Це призводить до активізації конфліктів, система зазнає обмеження та раціоналізації через формалізацію основних політичних інститутів [11].

Численні невдачі й проблеми на шляху реформування українського суспільства гостро ставлять питання про необхідність дослідження глибинних причин цих транзитологічних негараздів.

Дослідження М. Михальченка значною мірою присвячені політичній культурі, оскільки стан політичної культури суттєво впливає на функціонування всієї політичної системи країни і багато в чому визначає перспективи подальшого суспільного розвитку. Формування українського менталітету відбувалося під впливом геополітичного чинника – розташування України між Заходом і Сходом. Особливістю України є те, що вона майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, у центрі боротьби, і включалась до складу то однієї, то іншої держави. Тому для України є характерним стан постійного маневрування. Це істотно вплинуло на формування національного менталітету і наявності у його структурі маргінального складника, що в свою чергу спричинилося до формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до довкілля. У політичній сфері ці типи менталітету виявляються, з одного боку, у бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, а з іншого – в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави.

Як зазначає М. Михальченко, «ситуацію погіршує те, що в Україні діють дві ідеологічні парадигми, які впливають на політичне життя – постімперська (проросійська) і самостійницька (проукраїнська). І головна біда, що частина громадян України, незважаючи на відверто цинічну антиукраїнську політику керівництва Росії, усе ще вірить, що якісь «союзи» змінять ситуацію і Росія побачить в Україні рівного партнера. Ситуація визначається тим, що Росія (керівництво і населення) вважає незалежність України історичним парадоксом, їх влаштує тільки повернення України в імперію [12].

Розглядає гальмування політичних реформ саме з ракурсу політичної культури українського суспільства С. Корж. Авторка зауважила, що, як складова частина політичної культури колишнього Радянського Союзу, пере-

йнявши якості останньої, сучасна політична культура є глибоко фрагментарною (східні та західні українці, католики і православні, багаточисельність політичних партій). Її фрагментарність визначається відсутністю суспільного консенсусу щодо базових цінностей та ідеалів, розколом суспільства на ворогуючі групи. Ціннісні відмінності суттєво проявляються і в уподобаннях громадян щодо зовнішньополітичного курсу України. Головні суперечки точаться стосовно так званого проєвропейського і проросійського векторів, статусу російської мови» [13, с. 9].

«Україна вже пододала шлях від монолітної політичної культури до плюральної, але ще не сформувала у нашого народу відчуття культурно-історичної єдності. За роки незалежності значно оновились структурні елементи політичної культури, цінності, навички, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Але стара радянська тоталітарна політична культура, трансформуючись у нову систему цінностей, дає про себе знаки у вигляді формального, відчуженого ставлення до офіційних політичних норм, цінностей та інститутів. Через це українська політична культура є фрагментарною і суперечливою, оскільки поєднує в собі дві протилежні системи цінностей – тоталітарну і демократичну» [13, с. 10].

Зокрема, С. Корж зробила висновок про те, що потужним індикатором ціннісної розколотості Українського суспільства є мовно-культурне протистояння двох частин українського суспільства. На нашу думку таке твердження не витримало перевірку часом. Сепаратистські настрої частини населення України навряд чи можна пояснити мовними розбіжностями.

Кандидатська дисертація В. Ясинської «Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму» присвячено дослідженню трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму. Встановлено зв'язок між політичною культурою та політичним режимом, з'ясовано місце політичної культури в структурі режиму. На основі порівняльного аналізу процесів трансформації тоталітарних і авторитарних режимів у демократичні визначено основні напрями, етапи та особливості демократичної трансформації політичної культури. Доведено відмінність соціальних суб'єктів, що виступають рушійними силами на цих етапах. Розкрито позитивний вплив розвинутого громадянського суспільства на становлення демократичної політичної культури. Досліджено особливості формування політичної культури демократичного типу в умовах переходу до демократії в Україні [14].

Встановлено особливості політичної культури України в умовах переходу до демократичного політичного режиму. Сучасне українське суспільство поляризоване і сегментоване, його політична культура має виразні ознаки фрагментарності. Поляризація суспільства по лініях «багаті – бідні», «ліві – праві», «схід – захід», «православні – греко-католики» тощо заважає виробленню консенсусу щодо базових цінностей й ідеалів суспільного розвитку. І все ж за роки трансформації значна частина українського суспільства сприйняла основні демократичні ідеали. За роки незалежності зазнали значного оновлення усі структурні елементи – цінності, навички, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Суспільство поступово звикає до

політичного плюралізму, до значної диференціації підходів, відкритого висловлювання думок [14].

У кандидатській дисертації Т. Нагорняк «Соціокультурний чинник політичної трансформації в Україні» Доведено сутність соціокультурного чинника, що полягає в його здатності стосовно легітимації політичних інновацій в Україні на базі «традиційного» – загальноприйнятої в суспільстві соціокультурної парадигми. Визначено складові соціокультурного чинника: динаміку соціальної структури суспільства, зміни економічної, правової, екологічної та демографічної свідомості, трансформацію ціннісно-моральних орієнтацій і моделей поведінки, рівень впливу соціальних і політичних інститутів на державу. Доведено доцільність соціокультурного підходу до вивчення політичного процесу трансформації (складового етапу модернізації українського суспільства) й ефективність дослідження загальнодержавних і загальноцивілізаційних проблем через питання регіонального розвитку. Зроблено висновок стосовно головних чинників ефективності сучасних політичних процесів в Україні – поширення соціально-економічної бази реформувань і соціокультурної легітимації в контексті демократизації політичних інститутів суспільства [15].

Так, Ю. Руденко у дисертації «Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування (політологічний аналіз)», проаналізувавши основні риси трансформації українського суспільства, серед яких: перехід до нової системи базових цінностей, способів легітимації соціально-політичного порядку, який відбувається в умовах невизначеності політичних, соціальних, економічних орієнтирів; складне геополітичне, конфесійне, соціокультурне становище України. Звідси, на думку автора, настрої песимізму, розпачу та невпевненості у майбутньому, що панують в українському суспільстві [16].

В дисертації В. Дем'яненко «Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації» проаналізовано стан, характерні особливості, тенденції розвитку політичної свідомості українського суспільства за умов суверенного, посттоталітарного державотворення. Досліджено вплив ментальності, історичної традиції, тоталітарного минулого на якісні характеристики політичної свідомості сучасного українського суспільства. Доведено, що запровадження в Україні демократичних інститутів і демократичних процедур створило умови для пробудження активної політичної свідомості, виховання духовно вільного, суверенного та свідомого у взаєминах з державою незалежного громадянина - основи громадянського суспільства, яке є гарантом демократичної держави, оберігає її від установавання авторитаризму чи тоталітаризму [17].

В дисертації А. Кавалерова «Особливості політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні» досліджено еволюцію та тенденції розвитку політичного процесу за умов перехідного періоду в Україні, проаналізовано його особливості та специфічні риси. Визначено комунікативний вимір та характеристики політичного процесу перехідного періоду, що формуються у горизонтальній та вертикальній політичній взаємодії. Обґрунтовано, що до основних комунікативних факторів впливу на розвиток політичного проце-

су відносяться рівень інституціоналізації та характер взаємодії політичних інститутів, тип політичної культури та політичні цінності, розвиненість політичних комунікацій, рівень політичної участі громадян у процесі прийняття рішень [18].

Інші аспекти перехідних суспільств досліджуються в багатьох роботах українських науковців. Так, О. Волков на підставі вивчення вітчизняних і зарубіжних теоретичних праць висвітлює поняття політичної ідеології, досліджує її роль у різних суспільствах, особливо в суспільствах перехідного типу, де ідеологія відіграє найбільш вагомий роль. На прикладі України О. Волков проілюстрував взаємозв'язок ідеології та виборчих технологій. Визначив головне політичне протиріччя перехідного суспільства, яке полягає в необхідності створення загальнонаціональної консолідувальної ідеології за несприятливих для цього умов наявності низького рівня довіри громадян до носіїв ідеології – політичних партій [19].

Політичній участі присвячена монографічне дослідження Н. Ротар «Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду». В роботі проаналізовано логіку електоральних циклів в Україні у контексті формування трьох основних моделей участі громадян у політичних процесах - електоральної, дискурсивної і протестної. Акцентовано увагу на зміні парадигми політичного, соціального та економічного розвитку українського суспільства початку 1990-х рр., що відкрила перед громадянами України можливість автономної участі у процесах політичного управління, які, згідно з логікою демократичного правління, набули циклічного характеру. Висвітлено специфіку формування, функціонування та перспективи еволюції політичної участі громадян України в контексті англо-американської традиції вивчення електорального циклу як процесу від виборів до виборів [20].

В дисертації В. Бортнікова «Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту» проведений комплексний політологічний аналіз вітчизняного досвіду політичної участі громадян в умовах демократичного транзиту. Уперше в українській політичній науці автор з'ясував сукупність структурно-функціональних та соціокультурних чинників, що визначають динаміку та форми демократичної політичної участі в Україні періоду посткомуністичної трансформації.

Зокрема, В. Бортніков спробував розібратися в роботі з питанням «розколу» українського суспільства. Автор на базі аналізу емпіричних даних (робота написана у 2008 р.) заперечив саме існування розколу в українському суспільстві: «Аналіз ідентифікаційних відмінностей громадян України дає можливість констатувати, що факти різного ставлення до певних цінностей між жителями окремих регіонів ще не є свідченням існування розколу між ними, оскільки суттєві відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад мову або вектор зовнішньоекономічного розвитку) «перекриваються» паритетністю (тотожністю) поглядів на іншу (економічні питання, уособлення себе з певною ідеологією або партією, українською культурною традицією тощо)» [21]. Скоріш за все цей висновок автора не пройшов випробовування часом, хоча і базувався на соціологічних дослідженнях.

Дисертація В. Березинського «Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України» присвячена виявленню особливостей формування електорального простору сучасного українського суспільства в умовах системної соціально-політичної трансформації.

Автор вказує на особливості формування електорального простору сучасної України в контексті політичного транзиту, серед яких такі: наявність центристського (позаідеологічного) сегмента партійно-політичних сил як результат інституціоналізації регіональної еліти; актуалізація владних або опозиційних інтенцій виборців у залежності від регіону; баланс сил за критерієм «влада-опозиція» визначає приналежність регіону до слабого («сірий», «білий») чи сильного («вибуховий», «опозиційний» – червоний, рожевий, помаранчевий, чорний) поясу соціально-політичної напруженості [22].

Дисертація В. Пугач «Феномен бюрократії в трансформаційному суспільстві» присвячена дослідженню феномену бюрократії в трансформаційному суспільстві.

Як зазначає авторка, «Специфіка становлення і розвитку бюрократії в Україні полягає у поєднанні традицій «східної» та «західної» моделей бюрократії, при цьому принципи організації і функціонування бюрократичної моделі західного зразка домінували у періоди існування України як незалежної держави, відповідно з втратою Україною свого статусу незалежної держави у бюрократичному функціонуванні переважали риси «східної» моделі бюрократії. Сучасна українська бюрократія характеризується соціальною відчуженістю від суспільства, вона фактично презентує інтереси не держави та суспільства, а окремих фінансово-політичних угруповань. Бюрократія сучасної України надзвичайно політизована в контексті втягнення її у процеси політичної боротьби та політичного протистояння, що на практиці має форму бюрократизації виборчого процесу. Зрощення політики, бізнесу та бюрократії в Україні не лише істотно вплинуло на особливості функціонування та якісні показники української бюрократії, але й сприяло встановленню корпоративно-кланового фундаменту української влади» [23, с. 4].

Актуальній і гострій проблемі сучасного політичного розвитку України — корупції — присвячено дисертацію А. Сафоненко «Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства». В контексті теорії політології проаналізовано корупцію як соціально-політичне явище, з'ясовано його передумови, форми та різновиди. Визначено суть політичної корупції, досліджено процес становлення, функціонування й розвитку вітчизняних та світових антикорупційних ініціатив, розглянуто політико-правові аспекти, стандарти, принципи та механізми протидії корупції [24].

Аналіз досліджень українських вчених з питань суспільно-політичного транзиту, насамперед, демонструє велику кількість робіт з цього питання. Проте переважна більшість праць стосується перебігу транзитивних процесів на посткомуністичному та пострадянському просторі. Комплексних досліджень з теоретичних проблем політичної транзитології залишається вкрай мало. Недостатність теорії, яка б розроблялась саме українськими дослідниками накладається на їхні твердження про невідповідність

загальносвітової транзитологічної теорії щодо застосування її саме на пострадянському просторі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Український експеримент на терезах гуманізму [Текст] / Г. П. Дашутін, М. І. Михальченко. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 335 с.
2. Пояркова Т. К. Кризовий синдром модернізації незалежної України: причини виникнення та засоби подолання [Текст] : монографія / Т. К. Пояркова. – Суми : Університетська книга, 2015. – 351 с.
3. Максимова О. М. Чинники нестабільності перехідних політичних систем: Монографія / О. М. Максимова. – Севастополь: СввНТУ, 2013. – 300 с.
4. Черній А. Л. Чинник кризовості у трансформуванні суспільно-політичних систем перехідного періоду [Текст] : дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / А. Л. Черній – Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2004. – 197 арк.
5. Крап А. П. Нормативно-процедурні умови формування політичної стабільності в транзитних суспільствах (на прикладі України) [Текст] : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. П. Крап – Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 200 арк.
6. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – К. : Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
7. Хоанг Хай Банг. Взаимодействие политики и экономики в условиях ускоренной трансформации обществ (сравнительный анализ опыта Украины и Вьетнама) [Текст] : дис. канд. филос. наук: 09.00.03 / Киевский ун-т им. Т.Г.Шевченко. – К., 1999. – 178 л.
8. Барановський Ф. В Економічна політика держави: політологічний аспект [Текст] : дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Ф. В. Барановський – Східноукраїнський держ. ун-т. – Луганськ, 1999. – 182 арк.
9. Стулова И. М. Политические институты и экономика: взаимодействие и взаимозависимость [Текст] : дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / И. М. Стулова – Одесский национальный ун-т им. И. И. Мечникова. – О., 2002. – 185 л.
10. Сириця Т. Ф. Особливості взаємозв'язку політики та економіки в умовах постсоціалістичних трансформацій [Текст] : дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Т. Ф. Сириця – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 208 арк.
11. Черепченко О. О. Соціально-економічний вимір трансформації політичної системи України [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. О. Черепченко – Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь, 2012. – 16 с.
12. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.
13. Корж С. А. Фрагментарна політична культура як вияв перехідного періоду розвитку українського суспільства [Текст]: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / С. А. Корж – Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 211 арк.
14. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / В. С. Ясинська – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 186 арк.
15. Нагорняк Т. Л. Соціокультурний чинник політичної трансформації в Україні [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Т. Л. Нагорняк – Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2000. – 214 арк.
16. Руденко Ю. Ю. Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування (політологічний аналіз) [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ю. Ю. Руденко – АПН України, Ін-т вищ. освіти.

– К., 2003. – 181 арк.

17. Дем'яненко В. М. Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації [Текст]: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. М. Дем'яненко – Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2003. – 17 с.

18. Кавалеров А. А. Особливості політичного процесу в умовах перехідного періоду в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / А. А. Кавалеров – Держ. установа «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – О., 2013. – 16 с.

19. Роль та місце політичних ідеологій в суспільствах перехідного типу. Політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. М. Волков – НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 1999. – 19 с.

20. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду [Текст] / Н. Ю. Ротар – Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.

21. Бортніков В. І. Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту [Текст]: дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / В. І. Бортніков – Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – 451 арк.

22. Березинський В. П. Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України [Текст]: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. П. Березинський – Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2005. – 178 арк.

23. Пугач В. Г. Феномен бюрократії в трансформаційному суспільстві [Текст]: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. Г. Пугач – Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К., 2006. – 173 арк.

24. Сафоновенко А. О. Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства [Текст]: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / А. О. Сафоновенко – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 187 арк.

Ляшенко Т. М., доктор политических наук, ведущий научный сотрудник отдела теоретических и прикладных проблем политологии Института политических и этнонациональных отношений им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: tet.lyachenko@ukr.net

Исследования общественно-политического транзита Украины отечественными учеными.

***Аннотация.** Анализируются исследования украинских ученых, посвященных трансформационным и модернизационным процессам в Украине. Отмечается, что, в том случае если политические реформы не будут сопровождаться синхронными изменениями в экономике, науке, образовании, духовной сфере, то вновь создаваемый социальный организм может получить диспропорциональные формы. Украинские ученые отмечают влияние экономического фактора на развитие политических институтов и процессов. Также на основании изучения отечественных и зарубежных теоретических работ освещается понятие политической идеологии, особенно в обществах переходного типа, где идеология играет наиболее важную роль.*

***Ключевые слова:** транзит, трансформация, украинское общество, политический кризис, экономика, бюрократия.*

Lyashenko T., doctor of political sciences, leading researcher of the Department of theoretical and applied problems of political science Institute of political and ethnic relations them. I. F. Kuras of the NAS of Ukraine (Kiev, Ukraine), E-mail: tet.lyachenko@ukr.net

Ukrainian scholars' studies of social and political transition in Ukraine.

***Abstract.** The Ukrainian political science has been challenged to carry out a*

comprehensive analysis and an adequate assessment of all transition processes in Ukraine. This challenge is caused by the fact that Ukraine is committed not only to improve its own political system to meet the European standards, but also to re-estimate its previous political, social and economic development.

To stabilize situation is an actual policy task for the majority of political systems in transition. Solving problems of political system stabilization requires defining factors, which promote stability or, vice versa, impede to achieve it. In particular, considering transformation and modernization process in Ukraine, Ukrainian researchers stress that if political reforms are not accompanied by synchronous changes in economy, science, education, and mental sphere, a newly created social organism can be formed disproportionately.

Different aspects of societies in transition are studied by Ukrainian scholars in many works. In particular, a significant impact of economic factors on the development of political institutions and processes is emphasized. A great attention is paid to political ideology studying, which is a special instrument of influence in transitional societies. A correlation between ideology and electoral technologies is demonstrated in the example of Ukraine. The need for creation of all-nation consolidating ideology under unfavorable conditions, it means a low level of public trust in political parties, which are ideology carriers, is defined as the main political contradiction in transitional society.

Reviewing Ukrainian scholars' studies on social and political transition demonstrates a significant contribution to the issue. It should be noted that the political practice in the post-communist and post-Soviet area is examined in the vast majority of works. However, they extremely lack a comprehensive study on theoretical problems of political transitology. The lack of a theory to be carried out precisely by Ukrainian researchers is imposed on their allegations that the use of a 'common' transitology theory namely for the post-Soviet is discrepant.

Keywords: *transit, the transformation of Ukrainian society, the political crisis, the economy, bureaucracy.*

УДК 140.8(477)

Novoskoltseva L.,

Candidate of Political Sciences,
docent of the Department of Political Studies and Law,
Lugansk Taras Shevchenko National University
(Kharkiv, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

ECOLOGICAL AND ECONOMIC CHALLENGES OF MODERN SOCIETY

Abstract. *The articles researches the topical issue of ecological and economic subject-matter, which quitted the global theoretical and practical issue in the early 70-s, when the world suffered the global oil crisis and the first signals were received about the catastrophic changes in the environment. The industrial community, having achieved the highest level of technological modernization is not able to regulate its relations with nature and approaches an inevitable degradation of natural and urbanized environment to the depletion of irrecoverable, first of all energy resources.*

Key words: *ecology, economics, society, world crisis, industrial community, technological modernization.*

Problem definition. Ecological and economic issues quitted the global theoretical and practical issues in the early 70-s of XX century, when the world suffered the oil crisis and the first signals were received of the disastrous changes in

the environment. The society started understanding that the industrial community, having achieved the highest level of technological modernization, is unable to regulate its relations with the nature and approaches an inevitable degradation of natural and urbanized environment to the depletion of irreplaceable, first of all energy resources. This understanding was mostly facilitated by the works of scholars of the Roman Club.

Overview of the scholarly researches and publications gives the grounds to state that global problems were growing, aggravating, and needed their solving. Almost all of them to certain extent were connected with the economic split of the world of capitalism, economic backwardness of the developing countries. In this sphere the works of the following foreign scholars are very fruitful: Z. Bzhezinski, L. Brown, F. Brodel, P. Gerst, R. Darrendorf, J. Derridah, S. Johnson, Sh. Dominic, M. Castells, U. Lazear, D. Medows, M. Mesarovich, D. Rodrik, J. Stiglitz, H. Thompson, S. Hoffman, and national scholars: O. Agarkov, E. Afonin, O. Belorus, V. Burdiak, R. Voitovich, S. Gavrish, I. Kresina, A. Kruglashov, Yu. Makar, Yu. Matseiko, Yu. Miroshnichenko, Yu. Pakhomov, V. Pevets, T. Perga, A. Plotnikov, I. Radzievsky, N. Rotar, V. Skuratovsky, Yu. Shemshuchenko.

The objective of article is the analysis of the content and essence of the deep controversial process of globalization, including the ecological and economic relations.

Basic material presentation. The well-known economist, antifascist A. A. Peccei, after the Second World War, for many years was living in Latin America, in 1957 he founded the Centre of Technical and Economic Consultations for the development of investment projects for 50 world states. In 1968 he united the group of scholars, economists and sociologists, at first only of the European continent who called their group the Roman Club and set their objective to research the dangerous tendencies of the development of industrial civilization and warn the humanity of possible disasters threatening life on Earth. By the late 70-s the Roman Club united the scholars from already more than 40 world countries and consisted of 100 members having, according to Peccei, «the World view» and wishing to warn the humanity against complacency and tranquility into which the industrial civilization sank, having refused from many moral, ethical and spiritual values, and surrendered to the struggle for material welfare based on the unrestrained exploitation of natural resources. «At first we stated that something important in the human society goes wrong, that this situation has to be change. We wanted that based on the simple comparison between the world with the limited sizes and humanity which still struggles to grow quantitatively and also from the point of view of consumption and production the people understand the necessity of urgent changes. This comparison between the limited parameters of natural environments and the struggle to growth demonstrated by the human society was only the pretext, hopefully a good pretext, to make a «hole» in the human consciousness and then, with its help, fill it with more complex thoughts» [1, p. 2].

The shock of the community of different countries caused by the scholars' predictions was followed by some skepticism with regard to the possibility and

necessity of industrial progress slowdown. The relation to the industrial progress, as to the so-called untouchable «holy cow» meant the fetishization of the said process and in the form opposed by the scholars, having outlined the main threat to the humanity and all living creatures. Stability of the consciousness stereotypes and the industrial progress inertness made the scholars of the club recourse to more vivid and convincing ways of demonstrating their conclusions with the help of simplified mathematical models which contained huge amount of factors impossible to perceive holistically using ordinary perception. A. Peccei stated: «Frankly speaking we did not receive much support. Many told us: yes, you are right, but what if you slowdown the development of modern world. But we really wanted to slowdown some directions and tendencies, as we considered that they will lead to the serious aggravations and difficulties, that they bear different dangers, probably even disasters» [1, p. 8]. One of the reports of the Roman Club stated that energy risk may become almost as dangerous for humanity as the atomic war. Author of one report Thierry de Montbrial viewed the possibility of overcoming of the energy crisis on the ways of atomic energy development, most of scholars rejected such approach. In the report «Energy: the countdown» the use of atomic energy for smoothing the consequences of energy crisis was considered as necessary only for some limited period – the closest 10-15 years with the simultaneous expansion of investigations for shifting to the alternative energy resources. Otherwise, the world, having soaked the cheap oil and being disappointed in its illusions about the resources inexhaustibility, «risks fooling itself with the other, much dangerous drug» [2]. Despite the fact that in United States, Western Europe, Japan it is believed that modern society may become an «atomic» society, it is not ready to this – socially, politically, psychologically, organizationally. If by virtue of the vital necessity we will be forced to become the «atomic» society, which will use the nuclear power plants as the energy resources, we are obliged, first of all to change the existing society as such. Changes in the society after 70-80-s of XX century are mostly negative: the social layering aggravates, the gap between the rich and the poor countries becomes larger, the religious and national antagonisms grow, enriched by the terrorism during the globalization epoch, distribution of the weapon of mass destruction, aggravation of the regional conflicts. But actually the choice in favor of «atomic» solution and delay in the development of alternative energy resource solar, wind, heat, generating temperatures difference in the ocean, energy using the galvanization method, etc. – may have the most negative consequences in the «post-oil» epoch. The calculations made by the scholars show that at the beginning of the present century the energy received from the atomic power plants, covers 10-15% of general energy consumption of Earth, while the solar energy, at the unchanging paces of developments in the sphere – about 5%. The stage of cheap energy has ended irrevocably, and the world entered a new phase where the energy will be expensive and not enough.

Global character by its scale and consequences acquired the problem of human population in XX century. In the researches the fast growth of the population was directly connected with the depletion of natural resources, growth of the environmental pollution, poverty, and growth of the gaps in the socio-economic

development of both rich and poor states, i.e. demographic problems in 70-80-s were usually considered against the background of the other global tendencies and specific conditions of different groups of countries and regions. The calculations were confirmed by the high paces of population growth and increase of absolute and relative growth indexes. According to the calculations of English demographer K. Dier, by the beginning of Christian Era the Earth population amounted to 160 mln and for the following nine centuries it just doubled – to 320 mln. By 1700 the world population amounted to 600 mln. [4, p. 1] According to the calculations of American biologist and sociologist P. Ehrlich, starting from XIII millennium BC and up till 1650 the Earth population doubled each 1500 years. However, the following doubling took place already in 200 years, i.e. by 1850. Further the growing rates became galloping. In 1850 over 1 bill. people resided on Earth, in 75 years – 2 billion, and in other 50 years (in 1975 r.) – 4 billion people. Later each decade gave the growth of 1 billion. About 9/10 of the population growth was accounted for by the developing countries and regions and only a little less 1/10 – by the industrially developed states [4, p. 4]. The attempts to extrapolate these rates in future showed that approximately in 100 years the Earth population will exceed 30 billion. «Like the kangaroo which went furious, K. Dier writes, the world population makes the uninterrupted leaps, shorter and shorter with the time, but more and more breathtaking by their height» [4, p. 8]. The issue of the optimal amount of population is connected, first of all, with the Earth resources and the ability of its population to provide the humanity with the food and more or less acceptable conditions for the satisfaction of reasonable human needs, including food, clothes, medical servicing, availability of education, living conditions, employment, recreation conditions, etc.

D. Meadows, P. Ehrlich L. Day, J. Pages, R. Shinn, S. Johnson, this is a group of scholars called “catastrophers”», who built their dreams on the maximum acceptable population growth up to 8 billion, beyond which the natural resources depletion was predicted (crude minerals and water depletion within 60-100 years) and the environmental pollution causing the economic imbalance. The success of sci-tech revolution was assessed only as an ability to somewhat postpone, but not settle the problem [7]. According to L. Day, the problem is to chose between the amount and quality: will the huge amount of population live on a low level having only the most necessary things, or if the population is smaller but will have the higher life quality. As complex step it was suggested to reduce the birth rate and restrict the material production. During 60-s – beginning of 70-s of the previous century the well-known works were published: «Population bomb» (P. Ehrlich), «World dynamics» (J Forrester), «The limits of growth» (D. Meadows) – the first report to the Roman Club, etc., describing the scenarios of upcoming disasters. However, already in the second and fifth reports to the Roman Club these scenarios were softened based on the complex consideration of a large amount of factors and more specific calculations, with regard to which they allowed for higher population, considered different options as to different regions, and analyzed different meanings of quantitative and qualitative growth limits. It was suggested to take into account the so-called «internal growth boundaries», conditioned by the socio-political factors. Actually such an

approach was aimed at changing of the economic policy tolerating the unlimited growth of production and receipt of immediate income at all cost. More optimistic scenarios of the population growth, which appeared in the second half of 70-s, already tolerated the growth of Earth population up to 10-12 billion on condition of taking such steps as improvement of agricultural production, protection of natural environment, protection of nature, raw materials reuse, discovery and production of the substitutes of certain materials.

There appeared a small group of scholars who believed that in the second half of XXI century about 30 billion people will be able live comfortably on Earth, which, however, was opposed by most of the researchers. The objections caused not only the necessity and possibility of the growth of the necessary food, but by the inevitable change of the Earth landscape (correlation of forests, agricultural lands and pastures, destruction of many types of wild animals), impossibility of housing the population even on condition of exploration of the hard-to-reach spaces, increase of the load on the education systems, health protection, social security and political systems, which will hardly cope with the task to operate under the conditions of adequate constant dynamic changes to prevent the risks of social disruptions. Even the attitude to the population quantity as to the resource determining the economic development has changed. What is important is not the amount of population, but the population growth is not the pretext of economic growth and prosperity of nation, but its quality, level of educational and professional training. The population quantity plaid the role in the past, when the muscular human force was the most important resource of energy, when the consumption per capita was low, when the growth of the amount of residents on the low-populated territory facilitated the labor distribution and expansion of national markets. By the beginning of XXI century the population growth exceeds not as much the production, as the unemployment, increases the expenses on the social needs, facilitates the growth of criminality, violence, aggressiveness. «Stabilization of the population amount was underlined by American demographer L. Taylor, - this is a vivid condition of further existence of civilized society. With regard to this the reduction of childbirth did not cause much concern in the developed countries» [8, p. 88].

Real problems were constituted by the growth of the amount of migrants into the developed countries and increase of the childbirth in this population environment. In Germany this was considered as a threat to the German nation, and in Great Britain – as the increase of country's dependence upon the import of raw materials and food, aggravation of the natural resources issue, the complication of the social problems. The USA was close to the motto of the «zero population growth» inside the country. The childbirth exceeded all the West-European countries, and the death index was lower than in the overwhelming majority of the West-European countries. Large investigations of census and the selective investigations in a number of states took the socio-economic structure as the childbirth determinants as well as the level of the population life, and more specifically – the level of industrialization, urbanization, the level of women's economic activity, development of the system of education, health protection and other social institutes. Despite the discovered dependence of population

upon these indexes, there appeared the necessity to consider the problem against the wider socio-economic background and with regard to the religious, historical and ethnographic peculiarities of each country. However, there was a big temptation to reduce all diversity of reasons to one or several factors explaining the dynamics of population growth and growth of the childbirth in particular. This is how there appeared a theory of «demographic shifting» and its essence was as follows. All countries, despite their social system, undergo certain stages of demographic development. The proponents of this theory outline three, the other – four main stages. Four stages of demographic development correspond to agrarian, early industrial, industrial and developed industrial societies. With the three-stage approach according to Frejka [9], the first stages, comprising approximately 650-1700, when the levels of childbirth and death were both high, i.e. their well-known balance. The population growth at this stage is quite slow and amounts to about 0,002% per annum – thousand times less than modern rates of growth. On the second stage the death rate is reduced due to the successes of medicine, development of agriculture and improvement of the food situation. The childbirth rates are still high, which leads to the fast natural growth. The third stage corresponds to the developed industrial society, and is characterized by the progress in science and technology, growth of the level of life and essential reduction of childbirth, as well as further reduction of death rates. As a result certain correspondence between the childbirth and death rates is established. And the population growth rates essentially reduce or approach zero. In the developed countries which passed all stages of demographic evolution, the duration of the last cycle depends upon the period necessary for leveling of the childbirth and mortality indexes by the low level.

The problem of population ageing quitted the limits of demographic shifts in the developed countries. There are several reasons to this. Among them the achievements of medical science in the sphere of both invention of efficient medicines and development of medical equipment, and giving the emergency medical care, improvement of the social security of pensioners and other factors connected to the living conditions improvement. The childbirth reduction during those years also led to the reduction of children's relative importance and increase of relative importance of the elderly people born during the years of the higher levels of childbirth. Along with the reduction of childbirth and population ageing in the developed countries of Europe and North America during the last third of XX century the third tendency appeared – the instability of family and marriage relations and modification of marriage institution towards the forms diversification. Ch. Shaffer noted that the marriage institution suffers the period of changes and no one knows what this will lead to. The reasons for the marriage crisis are relative economic independence of women, liberalization of views of inter-gender relation forms. All these reasons are based on the prosperity of the cults of individualism and anti-institutionalism reflected also in the refuse from marriage legalization. The interpretation of family and marriage as an outdated social institute which is in its run-down widely penetrated the consciousness through movies, television, literature. Professor U. Lazear showed that the increase of the amount of singles and divorced is quite favorable for business as

for the private entrepreneurship more perspective and wider market is created; the needs for the development of the universal shops network, workshops, production of semi-finished goods, weekend stores grow. It should be acknowledged that the crisis of family as a primary cell of the social organization is of course a serious challenge to the society, based on the morale of individualism and consumerism [10, p. 3].

Since the early 80-s of XX century the food crisis started developing rapidly which resulted in the reduction of food reserves, growth of prices, aggravation of competition between the states for the food stock resources, as well as reduction of aid to the developing countries. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) published the information that in the mid 70-s 400-550 million people suffered from the lack of food, out of which 95% were the developing countries, hundreds millions of people did not have enough food. The predictions of FAO stated the increase of starving to 800-900 million in 1985 and by 2010 – to 1.5 billion of the Earth population. In order to prevent this and to provide the growing population with food, the growth of the agricultural products should amount to 3.6% per annum, and the population growth should not exceed 2.1% per annum. This would require additional introduction of 20% more from the ones used in the developing countries and additionally irrigating 25% more of the irrigated. FAO had to admit that this is impossible to achieve [11].

Pestel and Mesarovic who headed the preparation of the second report of the Roman Club, chose one from five options suggested, which, to their point of view, was the most acceptable and real [12]. It considered a number of steps to extend the food problem, among which – conducting of the «energetic demographic policy», necessity of investments into the agriculture of the third world countries on the part of industrially developed countries, development of the export branches from the developing countries. Among the suggestions of the other authors – re-distribution of capital investments inside the developing countries in favor of agriculture, overcoming of the «narrowly-nationalistic approach» in the trading of food of the industrially developed countries, reconsideration of the world prices to the food. Understanding the difficulties in realization of such suggestions, O. Natske, former director of OAF World Commodity Funds, stated that the developing countries are in a virtuous circle: the population's purchasing capacity is low due to unemployment, but the working positions are created in the process of economic growth, and the latter is impossible under the conditions of absence of funds [13].

Conclusions and perspectives of further researches. To solve the industrial problem there appeared a necessity of a wide complex of steps on the international and national levels. The skepticism towards the possibility of redistribution mechanisms operation is more and more manifested as well as their limited impact under the condition of growing gaps in the rates of economic development between the rich and poor countries, and, correspondingly, the possibility of reconsideration of the world price policy, determined by the market dynamics of demand and supply. The most important global problems came to include the necessity of common overcome of the developing countries' backwardness,

closely connected to the problem of population growth and provision with food. Despite the fact that falling behind the developed countries of colonies and dependant states existed long ago, its global aspect is obvious after the relative importance of the developing states in the world economy and in the world capitalist economy somewhat increased in the key indexes, the difference between the key indexes of developed and developing countries continues growing.

CITATION:

1. Przeżyty ale w lepszym stylu "Politica". – 1979. – № 5. – S. 2–11
2. Thierry de Motbrial. Какова роль энергетики / Thierry de Motbrial [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.svop.ru.m001113373371954>
3. Population and vital statistics report [Electronic resource]. – Access mode: http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/vitstats/Sets/Series_A_2015.pdf
4. Day L. Our irresponsible birthrate: The American fertility cult / L. Day // Anayomies of America (Ed. by Ehrensaft Ph., Etzioni A. L.). – 1979.
5. The limits to growth: A report for the Club of Romes project on the predicament of mankind [Electronic resource]. / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. Behrens. – L.: Earth Island, 1972 – Access mode: http://collections.dartmouth.edu/teitexts/meadows/diplomatic/meadows_ltg-diplomatic.html
6. Pages J. Le controle des naissances en France et á l'étranges: Thèse / J. Pages – P., 1971.
7. Johnson S. A population policy for Britain / S. Johnson. – L.: Conservative central off., 1972.
8. Shinn R. L. Population and dignity of man / R. L. Shinn // Dimensions of the environmental crisis. – N.Y., 1971.
9. Frejka T. The role of contemporary childbearing postponement and recuperation in shaping period fertility trends / T. Frejka // Comparative Population Studies – Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2011, – issue4, – volume 36, –927 p.
10. Population Newsletter // U. N. Secretariat. Population Division, – N.Y., December, 1996, – № 62, – p. 3.
11. UN International Development Strategy passed by the resolution of the General Assembly dated 05 December 1980 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dev_strategy_ch1.shtml
12. Mesarovic M. Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome / M. Mesarovic, E. Pestel – New-York: E. P. Dutton and Co. Inc., 1974, – 210 p.
13. The state of food and agriculture, 1977: World review [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fao.org/docrep/017/ap657e/ap657e.pdf>

Новоскольцева Л., кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и правоведения Луганского национального университета имени Тараса Шевченко (Харьков, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Экологические и экономические вызовы современной цивилизации.

Аннотация. В статье исследуется актуальная проблема эколого-экономической тематики, которая вышла на уровень глобальной теоретической и практической проблемы в начале 70-х годов, когда разразился мировой нефтяной кризис и поступили первые сигналы о катастрофических изменениях, происходящих в окружающей среде. Индустриальное общество, достигшее вершины технологической модернизации, не способно регулировать свои отношения с природой и неудержимо идет к деградации природной и урбанизированной среды, к исчерпанию невозобновляемых, прежде всего энергетических, ресурсов.

Ключевые слова: экология, экономика, цивилизация, мировой кризис, индустриальное общество, технологическая модернизация.

Новоскольцева Л., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Харків, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

Екологічні і економічні виклики сучасної цивілізації.

***Анотація.** У статті досліджується актуальна проблема еколого-економічної тематики, яка вийшла на рівень глобальної теоретичної і практичної проблеми на початку 70-х років, коли вибухнула світова нафтова криза і поступили перші сигнали про катастрофічні зміни, що відбуваються в докільлі. Індустріальне суспільство, що досягло вершини технологічної модернізації, не здатне регулювати свої стосунки з природою і нестримно йде до деградації природного і урбанізованого середовища, до вичерпання непоновлюваних, передусім енергетичних, ресурсів.*

***Ключові слова:** екологія, економіка, цивілізація, світова криза, індустріальне суспільство, технологічна модернізація*

УДК 316.32

Подвірна Н. С.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту
факультету управління фінансами та бізнесом
Львівського національного університету ім. І. Франка
(Львів, Україна), E-mail: podvirna.n@gmail.com

**ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
НА ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ**

***Анотація.** Стаття присвячена глобалізації та розумінню такої категорії, як рішення. Дається аналіз західних фахівців у сфері управління, розглядаються основні актори, які приймають політичні рішення, розкриваються особливості мислення політичного лідера.*

***Ключові слова:** глобалізація, політичне рішення, управління, індивідуальний інформаційний простір, бюрократія, мислення, політичний лідер.*

Сучасний політичний процес у будь-якій державі тісно пов'язаний з процесом і механізмом прийняття політичних рішень, а також із особистістю, яка ці рішення приймає. Процес глобалізації, що почався в кінці другого тисячоліття, його актуалізація, спрямованість і навіть саме його існування також безпосередньо пов'язані з прийнятими на вищому політичному рівні країни рішеннями.

Питанням глобалізаційних процесів присвячено чимало наукових праць. Серед науковців, які займаються даною проблематикою варто виділити С. Соколенка, М. Примуша та Р. Войтовича, які у своїх наукових дослідженнях розглядають впливи глобалізаційних процесів на Україну. Вивченню політичних рішень також присвячено чимало праць. Серед основних робіт, які використовуються у даній статті варто виділити А. Дегтярева та Т. Клементевич, дослідження яких стосуються процесу імплементації політичних рішень. Вплив особистих якостей політичного суб'єкта на прийняття рішень розкрито у роботах Г. Саймона та Д. Майерса.

Становлення глобальної господарської системи, що руйнує кордони національних господарств, пов'язаних міцними торговельними, фінансовими, політичними, соціальними і культурними відносинами, – найбільш значущий процес, який визначив обличчя світу на межі ХХ–ХХІ століть. Механізм глобалізації є об'єктом ґрунтовних досліджень, дискусій та суперечок серед економістів і політиків. Показником глобальної мобільності людини, імовірно, буде універсальне утворення і здатність мобілізуватися й учитися протягом усього життя. У новому тисячолітті міжнародне співробітництво переходить в еру глобалізації розвитку, що відкриває для людства не тільки нові, раніше небачені можливості розвитку і якісного росту, але і нові загрози, проблеми і глобальні конфлікти. Тому сьогодні вже немає сумніву, що перед людством об'єктивною стала глобальна проблематика, порядок денний ХХІ століття і невідкладні проблеми глобальної організації світоустрою і прийнятного для всіх держав глобального управління. Глобальні зміни, разом з іншими об'єктивними факторами, сприяють пошуку ефективних шляхів зменшення несприятливих наслідків, надійних методів прогнозування можливих змін з метою виживання і подальшого процвітання держав. Хотілося б звернути увагу на поширену точку зору серед низки соціальних філософів і політологів, що в сьогоdnішньому світі, при ухваленні політичних рішень, необхідно враховувати той факт, що, незважаючи на те, що в США і ряді розвинених європейських держав міцні традиційні духовні цінності, наприклад, патріотизм, служіння своєму народові, соціальна відповідальність, повага до державної символіки, культури, історії своєї держави, любов до рідної землі і т.п., разом із цим, перелічені вище цінності на початку третього тисячоліття не відповідають реаліям нового часу, в якому, на жаль, панує войовничий лібералізм, економічний раціоналізм і приватновласницькі інстинкти. Ці якості привносять успіх у політичній та діловій сферах. Таким чином, розглядаючи технологію прийняття політичних рішень у сучасному світовому політичному процесі, не можна не враховувати моральний аспект, а точніше моральний виклик сучасних політичних суб'єктів до всього людства.

На підставі аналізу наукової літератури, присвяченої прийняттю політичних рішень, можна констатувати той факт, що на початку третього тисячоліття відбувається бурхливий розвиток суспільства. Це пов'язано з посиленням тенденцій глобалізації, децентралізації і впливом ринкових відносин. У даному дослідженні зроблено спробу визначити вплив глобалізації на технологію прийняття політичних та управлінських рішень.

У науковому співтоваристві можна виділити дві поширені точки зору щодо ролі рішень у системі політичного менеджменту, а також у системі державного управління та державної політики – «широка» і «вузька».

Згідно з точкою зору західних фахівців у галузі управління – Г. Саймона, М. Мескона, Ф. Хедуорі, – рішення є не одномоментним актом, а тривалим та складним управлінським процесом. Таким чином, як вважають прихильники «широкого» погляду на таку проблему, сутність управління полягає в організації процесу досягнення певних цілей, прийняття та здійснення

оптимальних рішень. В основі моделі організаційного прийняття рішень Г. Саймона лежить концепція пізнавальних обмежувачів індивідуального прийняття рішень. Г. Саймон підкреслює, що ізольований індивідуум не може досягти високого ступеня раціональності, оскільки число варіантів, яке він повинен розглянути, дуже велике. Індивідуальний вибір відбувається на основі «даностей», тобто передумов, прийнятих суб'єктом у якості бази для вибору. Поведінка ж буде визначатися виходячи з меж, встановлених цими «даностями». Організації визначають повний набір завдань, стійкі очікування, необхідну інформацію і засоби, поточну робочу програму і набір стримуючих факторів, в межах яких необхідні рішення можуть бути прийняті. Ці «даності» надаються індивідуальним учасникам [1, с. 204]. Отже, прихильники цієї точки зору вважають, що процес прийняття рішень є складним управлінським процесом і на нього можуть впливати разом з об'єктивними чинниками соціально-економічної дійсності і суб'єктивні моменти, пов'язані з людиною, яка перебуває на рівні їх прийняття.

Інші вчені є представниками «вузького» погляду на категорію «рішення» – Дж. Андерсон, М. Хілл, А. Карпов та ін. Вони вважають, що рішення виступає або однією з функцій публічної політики, або лише однією з фаз управлінського процесу разом з фазами аналітичної підготовки та практичної реалізації тих же рішень. Англійський учений Майкл Хілл зазначає, що «політичне управління може іноді бути ідентифіковано в термінах рішення, але дуже часто публічна політика включає в себе цілі групи рішень або ж те, що на вигляд дещо ширше, ніж просте їх проектування. Публічно - державна політика розвивається швидше навіть у рамках фази, що позначається як фаза реалізації рішень, ніж на стадії їх вироблення та прийняття всередині політико-управлінського процесу» [10, с. 142]. Отже, необхідно звертати увагу не тільки на політичні чи інші «заяви», але й на реальні «вчинки». З одного боку, потрібно звертати увагу на продекларовану програму політичних дій, а з іншого - на результат. Політична практика свідчить про те, що результат часто відрізняється від планованого, тобто програми політичних дій.

Серед основних суб'єктів, які приймають політичні рішення і мають суттєвий вплив, як правило, виділяють [4, с. 367]:

- керівників країни (президенти, прем'єр - міністри, монархи тощо);
- депутатів (законодавців);
- уряди;
- Раду безпеки;
- політичні партії;
- засоби масової інформації;
- групи тиску;
- «неформальні об'єднання» (наприклад, масонські ложі) тощо.

Політичне рішення складає основну компоненту загального процесу розробки і здійснення публічної політики. Політичне рішення як процес узгодження цілей і засобів їх досягнення суб'єктами політичної діяльності, у суспільстві з досить високим рівнем політичної культури не порушує цілісності і стабільності політичної системи. Прийняття рішень – важлива

частина діяльності суб'єкта політики. Саме в цьому процесі відбувається творчий акт, подальша активізація якого потребує великої організаційної роботи, ініціативи та творчості на кожному її етапі. Чим складніше рішення, які приймаються, тим вищим вважається творчий рівень праці. Ухвалення політичних рішень, це комплексна й кооперативна діяльність соціальних акторів. Цей процес пронизаний горизонтальними та вертикальними комунікаціями, прямими та зворотними взаємозв'язками між акторами.

Прийняття політичного рішення має свій внутрішній алгоритм:

- аналіз та оцінка існуючої політичної реальності;
- постановка політичної мети;
- формування способів досягнення мети;
- прийняття рішення про виконання конкретних політичних дій, контроль виконання та ін.

Процес прийняття політичного рішення складається з трьох етапів:

- вироблення альтернативних варіантів політичного вирішення соціальної проблеми;
- вибір конкретного варіанта політичного вирішення соціальної проблеми;
- реалізація політичного рішення.

На етапі вироблення альтернативних варіантів формуються політичні цілі і засоби їх досягнення у вигляді певних вимог до різних суб'єктів та інститутів влади. Оскільки різні суб'єкти влади зазвичай мають не однако-ве бачення політичних проблем, політичні цілі формулюються, як правило, у вигляді альтернатив, що передбачають кілька варіантів, способів досягнення необхідного результату.

При розробці альтернатив важливо правильно оцінити поточну ситуацію та визначити ознаки ефективного вирішення, відповідного цілям організації. На цьому етапі важливу роль відіграє процедура обговорення альтернативних пропозицій (відкрита або закрита). Правильна оцінка сприяє досягненню поставлених цілей, у той час як помилкова оцінка і невірне прийняття рішення ускладнюють досягнення бажаного результату.

У процесі прийняття рішень визначальну роль відіграє індивідуальний інформаційний простір [10, с. 137]. Це означає, що ефективність прийняття політичних рішень суттєво залежить від психологічних особливостей суб'єкта прийняття рішень, так само, як і залежить вона й від інформаційної невизначеності. Вона притаманна не тільки зовнішньому середовищу, але й самому процесу прийняття рішення та може означати не тільки неповноту інформації, але й відсутність чітких критеріїв вибору рішення, а також нечіткий якісний опис проблемної ситуації.

Розглядаючи соціально-політичний розвиток пострадянської України, очевидно, що багато причин кризового стану в країні насправді є наслідками неефективних і спрощених політичних рішень у системі владних відносин. Цілком очевидно, що сучасна бюрократія зовсім не є пасивним статистом ні в загальному процесі державного управління, ні в механізмі прийняття багатьох політичних рішень. Ч. Ліндблом правомірно зазначає, що «бюрократи виступають як активні учасники процесу прийняття рішень, оскільки

адміністративні органи зазвичай модифікують і навіть устанавлюють ту чи іншу політику під час спроб її впровадження в життя, до того ж нерідко буває, що самі ж виборні політики доручають виконавчим органам виробляти політичний курс» [10, с. 139]. Сучасний чиновник повинен своєчасно у рамках своєї компетенції приймати рішення.

При оцінці стилю прийняття рішення політичним лідером одним із важливих критеріїв є когнітивна складність, тобто рівень диференціації та інтеграції, який характеризує інформаційний процес політичного лідера. Вона чітко проявляється при аналізі письмових документів і виступів політиків. Когнітивна складність має два взаємопов'язані аспекти: концептуальну складність та інтегративну складність.

Концептуальна складність є ступенем диференціації, який політичний лідер демонструє при опису чи обговоренні інших учасників політичного процесу, їхніх ідей та проваджуваної політики в цілому. Чим концептуально простіше викладає свої судження політичний лідер, тим сильніша у нього тенденція класифікувати об'єкти та ідеї за допомогою двовимірних вимірювань: добре – погано, чорне – біле, або – або; тим сильніше його небажання бачити двоїстість в оточенні і реагувати швидше одноманітно на об'єкти та ідеї.

Інтегративна складність означає здатність співвідносити різні елементи і вимірювання проблеми або соціальнополітичної ситуації шляхом створення комбінацій, синтезу, інтеграції. Різні рівні диференціації та інтеграції в інформаційному процесі мають результатом різні стратегії вирішення. Таким чином, інтегративна складність є атрибутом процесу отримання, інтерпретації та інтеграції інформації.

Характеристики мислення політичного лідера можуть бути розглянуті як збірне поняття. Тут швидше треба говорити про конкретні властивості мислення: гнучкість, продуктивність, швидкість, аналітичність.

Дуже важливою характеристикою, яка часто притаманна стилю прийняття рішення політичним лідером, є догматизм. Для догматичного політичного лідера надзвичайно важливі традиції, правила, принципи сприйняття нової інформації і прийняття рішення.

Гнучкість мислення політичного лідера тісно пов'язана з його підходом до отримання інформації. Якщо він отримує широку та різнобічну інформацію, то оперує більш адекватними об'ємними образами, що дозволяють мислити широким набором категорій. У той же час жорсткість мислення нерідко визначається значною кількістю політичних стереотипів, однак стереотипність мислення не може розглядатися однозначно як перешкода до зміни політичного курсу, повороту його в інше русло. Стереотипність звужує цю здатність, але все ж таки політик, який оперує переважно у своєму мисленні політичними стереотипами, може трансформувати свою поведінку у світі, надати їй іншу спрямованість. [10, с. 139].

Швидкість мислення політичного лідера - дуже важлива характеристика як для виживання його держави в момент військово-політичної кризи, так і для нього самого як вищої політичної еліти країни. Однак, вважаючи, що у політичного лідера швидкість мислення повинна бути (якщо

це не маріонетка, а реально діюча особа) досить високою, то все ж деякі політичні лідери демонструють особливо швидке мислення. Зазвичай це описують як швидкість розумової реакції у відповідь на проблемну ситуацію. Такий політик реагує швидко, видаючи оцінку події з точки зору причин і наслідків, залишаючи за собою право переоцінити її в разі додаткової інформації.

Аналітичність мислення лідера суттєво впливає як на формування довгострокової політичної стратегії, так і на прийняття екстрених рішень у гострих політичних та міжнародних кризах. Здатність виявити всі складові елементи ситуації, їх взаємозв'язок, структуру в цілому дозволяє політичному лідерові побачити причинно - наслідкові зв'язки в політичних явищах. Якщо у політичного лідера немає схильності до аналізу ситуації, але є тенденція сприймати її поверхово як даність, в її абсолютному значенні «добре» чи «погано», то хибність політичної поведінки багато в чому зумовлена [8, с. 378].

Стиль прийняття політичних рішень індивідуальний для кожного політичного лідера. Він може бути:

- гнучким – зі схильністю до ризику;
- гнучким, але зі схильністю до обережності;
- жорстким – зі схильністю до ризику;
- жорстким – зі схильністю до обережності.

Політичний лідер з гнучким стилем прийняття рішень та зі схильністю до ризику буде аналізувати при виборі альтернатив велику кількість аргументів «за» і «проти», прагнучи вирішити на користь тієї альтернативи, яка, на його думку, більше наблизить його до мети. При цьому ризик, як спільна цінність, не буде стримуючим фактором та більш ризикованою, як з точки зору можливих негативних наслідків у разі невдачі, так і з точки зору невисокої ймовірності позитивного результату, альтернатива може бути обрана в результаті політичного рішення. Таким чином, часто всі плюси від всебічного аналізу ситуації нівелюються мінусами від зайвої схильності до ризику, і це приводить країну на чолі з політичним лідером з таким стилем прийняття рішень на межу політичної чи міжнародної кризи.

Гнучкий та зі схильністю до обережності стиль прийняття політичних рішень є, ймовірно, найкращим для сучасного політичного лідера. У науковій літературі часто неправомірно ставиться знак рівності між обережністю і боязкістю, нерішучістю політичного лідера. Схильність до обережності не заважає приймати сміливі політичні рішення, ті альтернативи, наслідки яких у разі невдачі будуть менш неприємними, а ймовірність позитивного результату вищою.

Політичний лідер з жорстким стилем прийняття політичних рішень та зі схильністю до ризику, як правило, не розглядає аргументи, що суперечать його попередній позиції з приводу альтернативи, що обирається. Навіть якщо ситуація складається явно не на користь цього вибору, він, як правило, не відмовляється від свого і не переглядає рішень навіть під впливом нової суттєвої інформації. Ризиковане рішення буде прийматися без огляду на наслідки, без урахування додаткових даних про малу ймовірність успіху.

[8, с. 379]

Політичний лідер з жорстким стилем прийняття політичних рішень та зі схильністю до обережності все - таки менш небезпечний і для власної країни, і на міжнародній арені, хоча зрушити його з вихідних позицій буває вкрай важко навіть за допомогою найбільш вражаючої нової інформації, тим не менш, потяг до обережності принаймні зменшує вірогідність небезпечних політичних ініціатив та акцій. Однак, вважаючи альтернативу оптимальною також і з точки зору обережності, такий політичний лідер інколи не зможе оцінити наслідки її негативного результату при надходженні нової інформації. Будучи неспроможним відійти від свого стереотипного бачення ситуації, політичний лідер буде думати, що ця інформація неправильна, тенденційна, чи зовсім не сприйматиме її [10, с. 139].

Для прийняття своєчасних і адекватних рішень необхідна ефективна організація процесу інформаційного забезпечення особи, яка приймає політичні рішення. Однак, чим вища значимість рішень, які приймаються, тим сильнішою виявляється недостатність інформаційно - технологічних засобів підтримки управлінських рішень, особливо це проявляється в умовах глобалізації. У таких випадках визначальну роль починають відігравати психологічні характеристики особи, яка приймає рішення. На рівні прийняття політичних рішень психологічний фактор виходить на перший план і, фактично, домінує над усіма іншими факторами. Особливу роль у прийнятті рішень відіграє інтелект.

Пам'ять особи, яка приймає рішення, містить безліч моделей ситуацій, що описують певні події та дії, а також певним чином структуровані загальні фонові знання, які значно відрізняються у різних осіб, що перебувають на рівні прийняття політичних рішень. У міру надходження нової інформації, а глобалізація сприяє її швидкому поширенню, часом діаметрально протилежної точки зору на одну й ту ж саму соціально - політичну проблему, активізується і вибирається з пам'яті модель поточної ситуації, а також релевантна загальнофонова інформація. З активізованої моделі ситуації вибирається та інформація, яка може бути корисною. У процесі прийняття рішення, особливо у разі нестандартних ситуацій, може відбуватися часткове коригування або радикальна реорганізація вихідної моделі проблемної ситуації. У цілому прийняття рішень є процесом трансформації різних структур знання.

Для осіб, які приймають рішення, важливо в першу чергу використовувати певні стратегії при прийнятті політичних рішень, деякі узагальнені прийоми і процедури управління процесом прийняття рішень [10, с. 141]. Аналіз кожного конкретного чинника дозволяє сформулювати такі загальні рекомендації, виконання яких сприятиме підвищенню ефективності прийняття рішень:

- забезпечення кадрового контролю за ресурсами влади, створення власної політичної команди;
- цілеспрямоване структурування контекстної групи осіб, які приймають рішення;
- організація ефективного управління інформаційно-комунікативною си-

стею прийняття політичних рішень.

Доцільно в рамках тематичної групи (на рівні експертів) створити спеціальну групу інформаційної підтримки рішень, яка координуватиме діяльність усієї інформаційно - комунікативної системи з метою своєчасної підготовки інформації, необхідної для прийняття рішень:

- використання спеціальних організаційних методів нейтралізації фактора екстремальності;

- використання різних стратегій при прийнятті політичних рішень.

Нерідко актори політичних рішень використовують різні типи стратегій (ліберальні, радикальні тощо) інтуїтивно, без чіткого розуміння конкретної специфіки використовуваної стратегії.

Реалії сучасної політичної дійсності, розвиток демократичних інститутів та форм політичної влади вказують також і на необхідність підвищення загальної «політичної культури» суб'єктів влади різних рівнів, що передбачає, крім усього іншого, знання основних характеристик процесу прийняття політичних рішень.

Таким чином, чи не найбільша проблема в аналізі прийняття політичних рішень – в необхідності враховувати широке коло факторів, які належать не до самого механізму прийняття політичних рішень, а до того «контекстного» простору, в якому діє особа, що приймає рішення. Побудова ефективних моделей прийняття політичних рішень у першу чергу передбачає аналіз владних, інформаційних та комунікативно-психологічних аспектів прийняття рішень.

Як свідчить проведений аналіз сучасної наукової літератури, на процес прийняття рішень, насамперед, суттєво впливають «психологічні константи» особистості (темперамент, характер, пам'ять, інтелект тощо), особистісні знання людей, які приймають рішення, а також ті когнітивні схеми прийняття рішень, якими оперує особа, що перебуває на рівні прийняття рішень. Різні конкретні когнітивні особливості функціонування особистісних знань відносно незалежні одна від одної і в той же час у своїй сукупності утворюють цілісний когнітивний стиль мислення осіб, що приймають рішення, від якого, разом з іншими характеристиками, суттєво залежить весь процес підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень. Владні, інформаційно-комунікативні та психологічні фактори у своїй сукупності утворюють певний змістовний фундамент, на основі якого можуть бути виявлені і сформульовані конкретні методи і стратегії прийняття політичних рішень. Перш за все, важливо враховувати різні якісні методи прийняття політичних рішень (аналітичний метод, метод гілок, змішаний метод та ін.), психологічні типи прийняття рішень (інтуїтивні, прагматичні, раціональні), а також загальний механізм прийняття політичних рішень, що включає в себе три такі узагальнені компоненти: політичну проблему; якісні етапи вирішення проблеми; особу, яка приймає рішення.

Не можна сприймати глобалізацію одномірно і лінійно, розглядаючи її як процес прогресуючої інтернаціоналізації громадського життя. Тому політичні задачі в процесі управління необхідно пов'язувати з технологічними складовими системи захисту національного суверенітету,

посиленням факторів соціальної консолідації суспільства в Україні. Головна проблема полягає в тому, щоб органічно з'єднати задачі європейської інтеграції з утвердженням моделі соціально орієнтованого й одночасно структурно-інноваційного розвитку української економіки. Шлях для практичного втілення цієї ідеї – це шлях гуманізації соціальних процесів і послідовної зміни людської самосвідомості в даному напрямку. Успішність інтеграції України в європейський і світовий економічний простір, здатність нашої держави реалізувати свій потенціал в умовах розгортання процесів глобалізації залежить від правильності вибору відповідної стратегії розвитку, що повинна базуватися на нових інноваційно-інтелектуальних підходах. Така стратегія повинна бути розроблена як для держави в цілому, так і для окремих регіонів країни, бути основою побудови і розвитку їхніх раціональних взаємин.

Проведений аналіз теоретичних і практичних проблем прийняття політичних рішень в умовах глобалізації дозволяє зробити висновок, що в сучасній політичній практиці існує потреба в науковому осмисленні та поєднанні теорії і практики в цій проблемі. З одного боку, політологи створюють різні конструкції, іноді складні для сприйняття не тільки вченими, але й практиками. З іншого, більшість сучасних політиків, які не мають базової політологічної освіти, допускають досить грубі прорахунки та елементарні помилки при прийнятті важливих політичних рішень. Цим самим інколи завдають збитків державі як економічних, так і моральних.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Bodnar A. Decyzje polityczne. Elementy teorii/ A. Bodnar. – Warszawa, 1995. – 51 s.
2. Войтович Р. В. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навч.-метод. матеріали / Р. В. Войтович, М. Т. Солоха ; уклад. Г. І. Бондаренко. – К. : НАДУ, 2013. – 52 с.
3. Гаман-Голутвина О. В. Взаимодействие политических и экономических элит современной России: кто даст денег на Отчизну? / О. В. Гаман-Голутвина // Век. – 2000. – № 48. – С. 3.
4. Дегтярев А. А. Принятие политических решений: учеб. пособие / А. А. Дегтярев. – М.: КДУ, 2004. – 416 с.
5. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Г. А. Саймон [пер. з англ.]. – Вид. переробл. і доп. числен. заув. авт. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
6. Соколенко С. Глобальные рынки XXI столетия. Перспективы Украины / С. Соколенко – К.: Логос, 1998. – 565 с.
7. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоур [пер. с англ.]. — М.: Дело, 1992. – 702 с.
8. Майерс Д. Соціальна психологія. Ч. 1 / Д. Майерс – СПб., 1997. – 512с.
9. Клементевич Т. Процесс принятия политических решений / Т. Клементевич // Элементы теории политики [под ред. Макаренко В.П.]. – Ростов н/Д, 1991. – 388 с.
10. Примуш М. Процес глобалізації і прийняття політичних рішень / М. Примуш – Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ» – №1. – 2011. – С. 137–142.

Подвирная Н. С., кандидат политических наук, доцент кафедры экономики и менеджмента факультета управления финансами и бизнесом Львовского национального университета им. И. Франко (Львов, Украина), E-mail: podvirna.n@

gmail.com

Влияние процесса глобализации на принятие политических решений.

Аннотация. Статья посвящена проблемам глобализации и пониманию такой категории, как решение. Анализируются взгляды западных специалистов в сфере управления, рассматриваются главные актеры, которые принимают политические решения, исследуются особенности мышления политического лидера.

Ключевые слова: глобализация, политическое решение, управление, индивидуальное информационное пространство, бюрократия, мышление, политический лидер.

Podvirna N., PhD of political sciences, associate Professor of the department of Economics and management, faculty of financial management and business Ivan Franko Lviv national University (Lviv, Ukraine), E-mail: podvirna.n@gmail.com

The influence of the globalization process on implementation of political decisions.

Abstract. The current political process at any country is closely connected with the process and mechanism of political decision-making, and also the person who takes these decisions. The process of globalization that began in the end of second millennium, its actualization, direction and even its existence is also directly associated with accepted top-level political decisions of the country. This article is devoted to globalization and understanding of such categories as decisions. We considering two circulated points of view regarding the role of decisions in the system of political management and in the system of public administration and public policy. Characterizing the policymaking process. Miscellaneous government entities usually have not the same vision of political problems, political goals are formed, usually in the form of alternatives that provide several options how to achieve the required result, as given specific recommendations for the formulation and consideration of alternatives. Giving the analysis of western experts in management, reviews the main actors who make political decisions. Disclosing features of political leader thinking through the styles of management. Characteristics of thinking of a political leader can be considered as the collective term. Considering the specific properties of thinking: flexibility, performance, speed, analyticity. Analyzing the ability of leader to perceive and process information for the development of an effective solution. In the process of decision-making, the decisive role played an individual information space. This means that the effectiveness of policy making considerably depends on psychological characteristics of the subject of decision-making, as well as it depends on informational uncertainty. It is inherent not only with external environment but also with decision-making process and may mean not only incomplete information and lack of clear criteria for selecting decision, and with unclear qualitative description of the problem situation.

Keywords: globalization, political decision, management, individual information space, bureaucracy, thinking, political leader.

УДК 327.7

Соломенна Т.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії Чернігівського національного
педуніверситету імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна), E-mail: Solomenna@mail.ru

ОБСЕ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ

Анотація. У статті «ОБСЕ та врегулювання української кризи» проаналізовано

роль міжнародного посередництва ОБСЄ у конфлікті на сході України. З'ясовано специфіку її діяльності впродовж трьох років в залежності від головної держави. Визначено роль всіх типів її операційної діяльності, як спеціально створених, так і постійно діючих структурних органів ОБСЄ. Оцінено результативність запроваджених ОБСЄ механізмів для врегулювання конфлікту.

Ключові слова: українська криза, ОБСЄ, Спеціальна моніторингова місія (СММ), Трестороння контактна група (ТКГ), Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Події на сході України мають різні назви: російська збройна агресія, гібридна війна, антитерористична операція, українська криза, озброєний конфлікт. Напружена й неоднозначна ситуація на сході України навесні 2014 року стала логічним продовженням кримських подій. Відкрите порушення норм міжнародного права й ігнорування застережливих звернень з боку різних представників світової спільноти чи висловлювання «глибокого занепокоєння» рішеннями та діями Російської Федерації, призвело до відповідної реакції з боку ОБСЄ, головування в якій 2014 року перейшло до Швейцарії. Слід нагадати, що закінчення головування України в ОБСЄ 2013 року співпало з подіями, які тепер увійшли в історію під назвою Революція Гідності. Проведення заключної Міністерської наради ОБСЄ в Києві 5-6 грудня 2013 року дало можливість багатьом дипломатам з різних країн побачити протести на власні очі.

Від початку головування Швейцарії ОБСЄ робить певні кроки, намагаючись ефективно реагувати на події в Україні та діяльність Російської Федерації. Уже в лютому 2014 року чинний головуючий в ОБСЄ президент та міністр закордонних справ Швейцарії Дідьє Буркхальтер призначив Тіма Гульдмана своїм Особистим представником з питань України [1].

Активна участь ОБСЄ у врегулюванні української кризи стала логічним продовженням застосування існуючої практики цієї організації щодо попередження та розв'язання конфліктів в попередні періоди. Україна є членом ОБСЄ з 30 січня 1992 року, учасником усіх структурних інституцій організації. У 1990-х роках це міжнародне об'єднання змінило свій статус (з січня 1995 року стало Організацією), значно розширило своє членство (розпад СРСР та Югославії) і зіткнулося з комплексом нових викликів, пов'язаних зі зміною геополітичної ситуації в Європі. Нові виклики для європейської безпеки, спричиненні появою нових суверенних держав, поставили на порядок денний організації питання, пов'язані з пошуком ефективних способів гарантування безпеки в Європі.

Наявний інструментарій ОБСЄ продемонстрував недостатній рівень ефективності й спроможності впливати на конфліктні ситуації. Впродовж трьох років української кризи ОБСЄ залишається єдиним міжнародним посередником, діяльність якого аналізують та оцінюють всі сторони конфлікту, експерти, політичні діячі та громадські організації.

Однією з таких перших та резонансних публікацій (з огляду на особу автора) стала стаття С. Львовичкіна «Українська криза світової безпеки», опублікована 16 травня 2014 року [2]. У ній автор, аналізуючи зміни на міжнародній арені, намагається визначити вплив та місце українських подій

у контексті посилення світових тенденцій. Дана оцінка і першим спробам ОБСЄ щодо реакції на події в Криму та сході України. Автор однозначно констатує, що дотримання принципу консенсусу в ухваленні рішень позбавило можливості «ефективного включення ОБСЄ у врегулюванні кризи в українсько-російських відносинах» [2]. Кроки, зроблені на цей час ОБСЄ, автор вважає недостатніми й малоефективними.

Вимога реформування ОБСЄ задля запровадження ефективного механізму гарантування європейської безпеки міститься в доповіді Інституту стратегічних досліджень «Український конфлікт й майбутнє світової та європейської безпеки» [3].

Авторський колектив під керівництвом А. Єрмолаєва, аналізуючи причини та характер «глобального переходу» світового порядку, оцінює значення українського конфлікту в цих процесах для всіх його учасників. Приділена увага й роботі міжнародних організацій, відповідальних за безпеку: «Основна конструкція міжнародних інститутів з підтримки безпеки дісталась <...> від біполярного світу. <...> Стало зрозуміло, що для врегулювання регіональних криз, <...> така конфігурація інститутів не пристосована» [3, с. 10]. У розділі «Глобальні наслідки» в своїх рекомендаціях щодо покращення ситуації вказано на необхідність «укладання нового договору ОБСЄ» з ефективними механізмами виконання її рішень [3, с. 20].

Слід відзначити ще одну публікацію, присвячену взаємодії України та ОБСЄ у безпековому питанні, що стала результатом експертних дебатів, організованих Радою зовнішньої політики «Українська призма» та Фондом Фрідріха Еберта [4]. Так само, як і у вищезгаданих роботах, тут відображено тезу про те, що події на сході України зумовили кризу європейської колективної безпеки, символом якої і є діяльність ОБСЄ, а врегулювання цього конфлікту стане лакмусовим папірцем спроможності цієї установи в майбутньому.

Авторки документу Г. Шелест й Ю. Сербіна доволі скептично оцінюють діяльність ОБСЄ, називаючи її «секундантом», а не посередником у врегулюванні кризи. Невтішний вирок можливостей ОБСЄ винесено ними на підставі низької ефективності у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі ще на початку 2000-х років; збереження принципу консенсусу в ухваленні рішень й тому широко використовуваних Росією можливостей блокування всіх дієвих ініціатив України та інших держав; відсутність правосуб'єктності та формально правової Угоди між країнами-учасницями щодо діяльності організації унеможлиблює досягнення обов'язкового виконання її рішень.

Проте ОБСЄ залишається єдиним міжнародним посередником у врегулюванні української кризи впродовж усього часу й учасником усіх переговорних форматів для розв'язання конфлікту. Спробуємо проаналізувати стратегії й тактичні кроки, запроваджені ОБСЄ, спрямовані на подолання кризи на сході України.

ОБСЄ в своєму арсеналі має як традиційні чи давно засновані механізми щодо врегулювання, так й залучає спеціально створені органи для розв'язання конкретного конфлікту. Такими спеціально створеними

механізмами стали: Спеціальна моніторингова місія (СММ), Трестороння контактна група (ТКГ) й Місія спостерігачів на двох російських пунктах пропуску «Гуково» і «Донецьк».

Ще в березні 2014 року Україна звернулася в ОБСЄ до Центру з попередження конфліктів (ЦПК) з проханням направити на територію України своїх представників з 5 по 12 березня 2014 року відповідно до Розділу III Віденського документа ОБСЄ 2011 року. З часом Україна попросила продовжити оцінювальний візит до 20 березня 2014 року, з метою проведення оціночних заходів в південних та східних частинах країни. 30 держав-учасниць ОБСЄ направили 56 неозброєних військових і цивільних осіб в Україну. Група кілька разів спробувала відвідати Крим, але не змогла пройти через контрольні-пропускні пункти на адміністративному кордоні [5].

Ще 26 країн вирішили направити військових спостерігачів в Україну відповідно до Розділу IX і X Віденського документа. Було проведено 25 військових оціночних заходів в Україні й 11 аналогічних заходів на території Російської Федерації.

7, 17 та 30 квітня відбулися три спільні зустрічі Форуму зі співробітництва в галузі безпеки та Постійної ради ОБСЄ. Такі кроки були спрямовані на пошук механізмів упередження загострення й врегулювання зростаючої нестабільності.

ОБСЄ направила 15 міжнародних експертів в рамках проекту «Національний діалог», щоб визначити теми та напрями для подальшої діяльності організації і підтримати формування довіри між різними верствами українського суспільства. Зустрічі з місцевою владою та представниками громадянського суспільства і перебіг подій в країні дали можливість отримати необхідну інформацію з найгостріших питань. Висновки та рекомендації експертів були представлені на засіданні Постійної ради у Відні 30 квітня 2014 року.

На цей час діяльність Російської Федерації в Криму не залишила питань і вимагала більшої активності та представництва ОБСЄ в Україні. На прохання української сторони 21 березня 2014 року була створена Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні [6], яку очолив Ертугрул Апакан, а через загострення ситуації влітку її повноваження були продовжені й розширені. Так, Спеціальна моніторингова місія стала першою структурою ОБСЄ для врегулювання конфлікту на сході України.

Представники світової громадськості, зокрема США та ЄС, не вірили в реальність того, що відбувається, і запропонували РФ формат багатосторонніх переговорів за участю України. Результатом спільної зустрічі представників глав зовнішньополітичних відомств США, ЄС, України та Росії стала Женевська заява від 17 квітня 2014 року, яка мала загальний характер й не надавала жодних переваг для України [7]. Держсекретар Дж. Керрі та Високий представник ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики К. Ештон отримали доконаний факт зустрічі, Росія домоглася не згадування Криму, а українська сторона залишилася в тому ж становищі, що й до підписання документа. В заяві згадується СММ ОБСЄ, на яку покладається допоміжна функція в сприянні деескалації ситуації в

Україні, а трійка інших учасників заяви зобов'язуються допомагати їй, зокрема наданням спостерігачів.

На початку травня 2014 року голова ОБСЄ Д. Буркхальтер призначив Хайді Тальявіні представником ОБСЄ в Тристоронній контактній групі (ТКГ). Це новий переговорний формат, що складається з представників України, інтереси якої представляє Л. Кучма, Росії – тодішній посол РФ в Україні М. Зурабов та ОБСЄ. Вже 12 травня 2014 року головуєча Швейцарія запропонувала план дорожньої карти для врегулювання ситуації, представленій на Раді міністрів закордонних справ ЄС.

Воєнна кампанія на Донбасі розгорталася не на користь українських військових, кульмінацією якої стали події під Іловайськом. ТКГ шукала шляхи зупинити збройний конфлікт дипломатичними зусиллями. Переговори в Мінську відбувалися на початку вересня за участі представників так званих ДНР і ЛНР. Було підписано протокол щодо припинення вогню і Меморандум 19 вересня 2014 року, який передбачав план заходів політичного процесу розв'язання кризи.

Текстом угод передбачена арбітражна функція СММ: моніторинг за припиненням вогню та проведення політичних кроків для зниження ескалації конфлікту. Підписи О. Захарченка, І. Плотницького в офіційних коментарях української преси без визначення їхнього статусу визначені, як такі, що належать «фізичним особам». Україна не визнає можливості надання самопроголошеним утворенням статусу сторони в перемовинах. Зрив імплементації домовленостей й складна ситуація на сході України залишали мало шансів для оптимізму.

На початку 2015 року головування в ОБСЄ перебрала на себе Сербія. Вона була активним учасником всіх попередніх домовленостей, ініційованих організацією в межах правлячої трійки, яка складається з країн теперішнього, минулого та майбутнього головування. Для збереження домовленостей і послідовності діяльності сербський глава ОБСЄ Івіца Дачич перепризначив Х. Тальявіні представником ОБСЄ в Тристоронній контактній групі. Сербія на початку року організувала два позапланових засідання Постійної ради і дві зустрічі міністрів, в результаті яких було ухвалено рішення про продовження Спеціальної моніторингової місії на рік і, за необхідності, збільшення кількості спостерігачів до тисячі осіб. Рішення було ухвалено 12 березня 2015 року. Зважаючи на політичні відносини з Росією, головування Сербії в ОБСЄ викликало певне занепокоєння в українській стороні. Проте, слід зауважити, що ніякої упередженості, тиску чи перекручувань з боку головуєчої держави не було.

Зрив реалізації Мінського протоколу 2014 року активізував підготовку нової зустрічі у Мінську в т.зв. Нормандському форматі. Це формат переговорів на найвищому рівні, на яких міжнародних посередників представляли канцлер ФРН А. Меркель та президент Франції Ф. Олланд, а сторін конфлікту – президенти України П. Порошенко та Росії В. Путін. Вперше цей дипломатичний квартет зібрався 6 червня 2014 року (від місця зустрічі походить і назва формату). Утім, наступні зустрічі в жовтні в Мілані та Берліні не дали позитивних результатів. Було досягнуто домовленість про

проведення чергової зустрічі в Мінську 11 лютого 2015 року.

На останньому етапі складних переговорів в Мінську до глав чотирьох держав приєдналася спецпредставник ОБСЄ Х. Тальявіні. Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод від 12 лютого 2015 року має тринадцять пунктів, основними з яких є режим припинення вогню, виведення важких озброєнь та вибори до органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей (ОРДЛО) мають відбутися за участю ОБСЄ – моніторинг та верифікація режиму припинення вогню та проведення голосування за нормами ОБСЄ [8].

У відповідності до п. 13 ухваленого Комплексу заходів, для інтенсифікації діяльності Тристоронньої контактної групи було запропоновано створення робочих груп. 8 квітня 2015 року в Белграді пройшла зустріч голови ОБСЄ І. Дачича, Генерального секретаря ОБСЄ Л. Заньєра, Спецпредставника Х. Тальявіні та Голови СММ Е. Апакана, на якій обговорювалися шляхи виконання угод, зокрема створення робочих груп і призначення їх керівників. Тематика груп співпадає з аспектами досягнутих домовленостей. До трьох традиційних напрямів діяльності ОБСЄ додали безпековий, тобто робочі групи виконання Мінську-2 мали зосередитися на вирішенні безпекових, політичних, економічних та гуманітарних питань. Представниками цих робочих груп від ОБСЄ стали послы Е. Апакан, П. Моррель, Т. Міров та Х. Тальявіні, а з української сторони – Є. Марчук, В. Горбулін, І. Веремій та І. Геращенко.

Фактично ТКГ стала дієвим механізмом реалізації домовленостей, досягнутих Нормандською четвіркою. Угоди в Мінську були підписані членами ТКГ й О. Захарченком та І. Плотницьким.

Реалізація Мінських домовленостей гальмується через різне трактування викладених в них положень. В обговоренні питань Мінськ-2 беруть участь представники ОРДЛО. Українська сторона веде переговори з представниками Росії, які наполягають на прямих зносинах з представниками т.зв. ДНР і ЛНР. «Росія всіляко намагається вивести Україну на прямі переговори з ними і на рівні робочих груп, і на рівні ТКГ, щоб потім заявити усьому світу, що війна на Донбасі – це внутрішній український конфлікт і вона до нього ніяк не причетна» – говорить голова безпекової робочої групи ТКГ Є. Марчук [9].

Спробами просунути у виконанні взятих зобов'язань відзначений весь 2015 рік, проте результати невтішні. В червні 2015 року змінився представник ОБСЄ в ТКГ – ним став Мартін Сайдік. В грудні того ж року змінився й представник Росії в Тристоронній контактній групі. Замість М. Зурабова був призначений Борис Гризлов.

Головування в ОБСЄ 2016 року перейшло до ФРН. Німеччина заявила шість пріоритетів свого головування під гаслом «Відновити діалог, повернути довіру, встановити безпеку» [10]. Перші два пріоритети, врегулювання криз і конфліктів та розширення можливостей ОБСЄ на всій стадіях конфліктного циклу, безпосередньо пов'язані з ситуацією в Україні. Проте, слід відзначити, що суттєвих змін у врегулюванні української кризи за час головування Німеччини в ОБСЄ так і не відбулося. Ситуація на сході

України поступово наближається до статусу замороженого конфлікту.

Третім спеціальним органом ОБСЄ стала Місія спостерігачів ОБСЄ на двох російських пунктах пропуску «Гуково» і «Донецьк», яка діє з 24 липня 2014 року й очолюється з травня 2016 року Флав'єном Шаллером. Хоча українська сторона воліла поставити під моніторинг ОБСЄ всі пункти переходу та весь периметр україно-російського кордону, навіть така невелика Місія дає позитивні результати.

Отже, всі три структури ОБСЄ були створені спеціально для врегулювання конфлікту на сході України. Проте діяльність інституцій ОБСЄ також підпорядкована меті підтримки безпеки та стабільності членів організації. До них відносяться посада Генерального секретаря організації, Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДПІЛ), Верховного комісара з питань національних меншин та Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ.

Посол Ламберто Заньєр виконує свої повноваження Генерального секретаря ОБСЄ з липня 2011 року, тому в нюанси подій в Україні занурений від початку і впродовж всього часу докладає усіляких зусиль для врегулювання ситуації. Посол Вайдотас Верба з вересня 2014 року став Координатором проектів ОБСЄ в Україні, отримавши в спадок увесь комплекс проблем, пов'язаних з українською кризою. В. Верба з 2012 року займався питаннями Східного партнерства в МЗС Литви, зокрема відповідав за підготовку славнозвісного для України Вільнюського саміту листопада 2013 року. Тому ситуація йому була добре знайома, а її складність усвідомлювалася повною мірою.

Порядок денний решти структур організації – і БДПІЛ, і Верховного комісара Астрід Торс, і Представника свободи ЗМІ Дуні Міятович – включає різноманітні питання, що торкаються врегулювання ситуації в Україні й, передусім, пов'язані з дотриманням стандартів прав людини та свободи слова.

Діяльність ОБСЄ піддається серйозній критиці з усіх боків учасників конфлікту. Власне і самі міжнародні експерти неодноразово зауважували, що не мають реальних важелів впливу на ситуацію і головним своїм завданням вважають моніторинг ситуації, фіксацію подій, упередження гуманітарної катастрофи й своєчасне інформування широкої громадськості щодо отриманих результатів. Щоденні, детальні й більш узагальнені звіти діяльності всіх структурних елементів ОБСЄ представлені на сайті організації. Підтримка контактів з місцевими органами влади, представниками громадських організацій та волонтерського руху, українською й європейською пресою дають надію зробити діяльність спостерігачів від ОБСЄ більш ефективною й результативною.

Про кризовий стан в середині ОБСЄ та про необхідність реформ самої структури організації озвучується на різних рівнях. Розкол між державами-членами ОБСЄ обумовлений українськими подіями та не лише ними. Яскравим свідченням цього є відсутність на останніх трьох міністерських зустрічах заключного документу. Різниця позицій не дозволяє узгодити тексти резолюцій спільної діяльності ОБСЄ.

Українська сторона на рівні міністра ЗС, президента України та на всіх задіяних переговорних форматах прагне розширити повноваження й посилити міжнародний десант ОБСЄ на Донбасі. Немає прогресу й щодо вимог Києва направити збройну місію на схід України. Більше того, Україна часто намагається ініціювати обговорення й реалізацію змістовних реформ самої ОБСЄ. Сподіватися на серйозні зрушення найближчим часом було б занадто оптимістично. Головування в ОБСЄ переходить до Австрії, і її міністр закордонних справ Себастьян Курц заявив, що зосередиться саме на розв'язанні кризи в Україні.

Українська криза як чинник сучасних процесів світової політики демонструє неефективність існуючих міжнародних інструментів гарантування безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Серйозних реформ вимагають всі безпекові структури сучасного світу, бо виклики і загрози ХХІ століття підштовхують всі країни шукати більш ефективні формати забезпечення миру та стабільності в світі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Реакція ОБСЄ на кризу в Україні і навколо неї [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.osce.org/uk/home/125576?download=true
2. Львовчкін С. Українська криза світової безпеки [Електронний ресурс] / С. Львовчкін // ZN,UA, 2014. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayinska-kryza-svitovoyi-bezpeki-.html>
3. Єрмолаєв А. Український конфлікт й майбутнє світової та європейської безпеки [Електронний ресурс] / А. Єрмолаєв, С. Денисенко, О. Маркєєва, Л. Поляков // Нова Україна. Інститут стратегічних досліджень. – Київ, 2015 – 30 с. – Режим доступу: http://newukraineinstitute.org/media/news/501/file/crisis_security%20UKR.pdf
4. Експертні безпекові дебати «Prism Security Debates» [Електронний ресурс]. // Позиційний документ «Україна – ОБСЄ: безпекові питання та взаємозалежність», лютий 2016 – Режим доступу]: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/prism_security201602.pdf
5. Реакція ОБСЄ на кризу в Україні. Станом на 20 жовтня 2014 року [Електронний ресурс] / Військові оціночні заходи // OSCE – Режим доступу]: www.files.ethz.ch/isn/184707/Ukraineian.pdf
6. Рішення № 1117 розміщення СММ ОБСЄ в Україні [Електронний ресурс]. // OSCE – Режим доступу]: www.osce.org/uk/pc/225036?download=true
7. Женевська заява від 17 квітня 2014 року [Електронний ресурс] / МЗС України – Режим доступу]: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/3787><http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/3787>
8. Комплекс заходів з виконання Мінських угод. Повний текст [Електронний ресурс] // Українська правда, 12 лютого 2015 – Режим доступу]: www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/
9. Марчук Е. Россия на переговорах несколько раз прибежала к демаршам [Електронний ресурс] / Е. Марчук // Українська правда, 24 вересня 2015 – Режим доступу: www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/09/24/7082435/view_print/
10. Renewing Dialogue, Rebuilding Trust, Restoring Security. The Priorities of the German OSCE Chairmanship in 2016 [Electronic resource]. – Access mode: www.osce.org/cio/215791

Соломенна Т., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры всемирной истории Черниговского национального педуниверситета имени Т. Г. Шевченко (Чернигов, Украина), E-mail: Solomenna@mail.ru

ОБСЕ и урегулирование украинского кризиса.

Аннотация. В статье «ОБСЕ и урегулирование украинского кризиса» проанализирована роль международного посредничества ОБСЕ в конфликте на востоке Украины. Выявлена специфика её деятельности на протяжении трех лет, в зависимости от председательствующей страны. Определена роль всех типов её операционной деятельности – и специально созданных и постоянно действующих структурных органов ОБСЕ. Оценена результативность применяемых ОБСЕ механизмов для урегулирования конфликта.

Ключевые слова: украинский кризис, ОБСЕ, Специальная мониторинговая миссия (СММ), Трехсторонняя контактная группа (ТКГ), Координатор проектов ОБСЕ в Украине

Solomenna T., PhD of historical sciences, docent, associate professor of the department of world history, Chernihiv national pedagogical University named after T. G. Shevchenko (Chernigov, Ukraine), E-mail: Solomenna@mail.ru

The OSCE and the settlement of the Ukrainian crisis.

Abstract. The article analyzes the role of the international mediation of the OSCE in the conflict in eastern Ukraine. The author defines the characteristic aspects of its activities in the last three years based on a member-state chairmanship. The article highlights the role of all types of its activities, both specially established and permanent structural bodies of the OSCE. The effectiveness of the mechanisms introduced by OSCE for conflict resolution is estimated.

Keywords: Ukrainian crisis, OSCE, Special Monitoring Mission (SMM), Trilateral Contact Group, OSCE Project Coordinator in Ukraine

УДК 327.7:0.61.1 (ЄС)

Стахурський І. В.,

магістр політології,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

(Київ, Україна), E-mail: stakhursky.ivan@ukr.net

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОБОРОННИЙ СОЮЗ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Анотація. Розглядається здатність Європейського Союзу забезпечити безпеку країнам-членам, у зв'язку з підвищенням рівня терористичної загрози, загостренням конфліктів на південних та східних кордонах об'єднання, вихід Великобританії з ЄС. Аналізується можливість поглиблення інтеграції у сфері оборони як відповідь на сучасні безпекові загрози. Розглядаються зміни до Спільної безпекової та оборонної політики), які спрямовані на збільшення оборонної здатності Європейського Союзу.

Ключові слова: Європейський союз (ЄС), Спільна безпекова та оборонна політика (СБОП), оборонний союз, криза, безпека

Чи здатна Європа забезпечити власну безпеку? Це питання сьогодні набуває особливої актуальності з огляду на складну ситуацію, в якій опинився Європейський Союз. Міграційна криза, підвищений рівень терористичної загрози, військові конфлікти на південних та східних кордонах об'єднання, вихід Великобританії з ЄС. До цього переліку нещодавно додався ще один пункт – невизначеність майбутнього НАТО внаслідок обрання Д. Трампа Президентом США, адже він у своїй передвиборчій кампанії заявляв про те, що Північноатлантичний альянс вичерпав себе, і якщо європейці не витрачатимуть більше коштів на власну оборону, існує ймовірність розпу-

ску НАТО. Кризи завжди відігравали важливу роль у процесі європейської інтеграції. Так, Європейський Союз було утворено на початку 1950-х задля припинення протистояння між європейськими державами за перерозподіл територій, щоб зробити війну між ними неможливою, як говорив один з ідеологів європейської інтеграції Р. Шуман. Інституціоналізацію Спільної безпекової та оборонної політики (СБОП) розглядають як відповідь на неспроможність ЄС врегулювати конфлікт в Югославії. У контексті української безпекової кризи Президент Європейської Комісії Ж.-К. Юнкер закликав країни ЄС створити європейську армію для протидії російській агресії [2]. Таким чином, науковці та політичні аналітики припускають, що реакцією ЄС на сучасні безпекові загрози може стати поглиблення інтеграції у сфері оборони. Про необхідність збільшити співпрацю у галузі СБОП уже заявили лідери декількох країн ЄС, зокрема Німеччини та Франції [5]. Крім того, Європейський Парламент 22 листопада 2016 року ухвалив Резолюцію щодо створення «Європейського оборонного союзу» [1]. Однак реалізація цього перспективного проекту залежить від багатьох чинників.

Варто зазначити, що питання формування «Європейського оборонного союзу» не вперше порушується на європейському порядку денному. У 1950 році французький Міністр оборони Р. Плевен, з огляду на посилення загрози з боку СРСР, запропонував утворити Європейське оборонне співтовариство, до якого б увійшли 6 держав (Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург). Оборонний союз передбачав функціонування спільної армії, а також об'єднання військово-промислового комплексу країн-учасників. Проте «План Плевена» так і залишився винятково на папері через неготовність держав делегувати частину національного суверенітету до спільних європейських органів. Нещодавня Резолюція Європейського Парламенту про доцільність створити «Європейський оборонний союз», яка несе виключно рекомендаційний характер, містить не настільки амбітні пропозиції, проте внаслідок стагнації європейських інтеграційних процесів в цілому і її можна вважати революційною. Це рішення розглядають як спробу ЄС показати зовнішньому світу, що «Брексіт» не веде до краху європейського проекту, а навпаки – можливий вихід Великобританії – країни, що тривалий час блокувала ініціативи з поглиблення інтеграції у СБОП, ще більше об'єднав Європу для вирішення спільних проблем.

У Резолюції йдеться про те, що внаслідок погіршення безпекової ситуації в Європі держави ЄС повинні активізувати свої зусилля щодо поглиблення співпраці у сфері СБОП, адже жодна країна не спроможна самотужки подолати комплексні безпекові загрози, такі як тероризм, поширення зброї масового знищення, організована злочинність, кібербезпека, гібридні військові загрози, енергетична нестабільність, тощо [1]. У документі констатується, що наразі ЄС не є готовим реагувати на всеохоплюючі безпекові виклики з огляду на те, що протягом останніх 30-ти років країни-члени об'єднання постійно скорочували власні видатки на оборону. Як наслідок, Європа продовжує залежати від засобів НАТО та американської солідарності [1],

а ЄС займає маргінальні позиції у світовому кризовому менеджменті. У Резолюції Європейського Парламенту прописано своєрідну «дорожню карту» реформ інститутів та механізмів СБОП, що дозволить у майбутньому сформулювати унікальний «Європейський оборонний союз».

Перше, євродепутати закликають держави ЄС збільшити видатки на оборону, адже у 2016 році тільки чотири країни ЄС (Великобританія, Польща, Естонія, Греція) виконали вимогу НАТО щорічно витратити мінімум 2% ВВП на сферу оборони. Як наслідок, військова техніка (насамперед літаки, гелікоптери, сателітні установки) перетворюється на раритетні засоби для більшості європейських країн, створюючи колективну проблему нестачі ресурсів. Це веде до зниження готовності/можливості держав ЄС брати участь у миротворчих місіях СБОП.

Друге, необхідно збільшити фінансування військових операцій ЄС шляхом перегляду механізму «Афіна». Наразі для проведення цивільних місій СБОП кошти виділяються із бюджету Європейської Комісії, натомість витрати на операції військового характеру покриваються здебільшого внесками країн, чийі війська безпосередньо беруть участь у миротворчій діяльності об'єднання. Таким чином, СБОП залежна від держав ЄС у питанні фінансування місій, у неї не має імунітету від економічних негараздів країн Спільноти. Крім того, виникає диспропорційний розподіл спільних операційних витрат, оскільки головний фінансовий тягар припадає на невелику групу високорозвинутих країн на чолі з Францією.

Третє, Європарламент запропонував створити європейську Штаб-квартиру для планування та проведення миротворчих місій. Науковці вбачають у ній панацею структурних дефектів СБОП, адже сьогодні для проведення військової операції ЄС змушений або використовувати засоби НАТО, що порушує питання стратегічної автономії Європи, або покладатися на ресурси однієї з країн ЄС, яка готова надати у розпорядження СБОП власну штаб-квартиру для координування операції [4, с. 8].

Четверте, важливо розвивати військові ресурси ЄС, зокрема, використовувати у миротворчій діяльності СБОП інструмент Бойових Груп – сил швидкого реагування (19 батальйонів чисельністю 2 тисячі чоловік), які функціонують у ЄС на постійній основі з 2007 року, однак вони жодного разу не брали участі у військових операціях СБОП насамперед з політичних причин. Бойові Групи підконтрольні Європейській Комісії, а отже, ЄС не залежатиме від держав ЄС при формуванні особового складу місії. Збільшивши чисельність військових контингентів до п'яти чи десяти тисяч, поєднуючи сухопутні, авіаційні та морські компоненти, Бойові Групи можуть функціонувати як європейська армія поруч з національними збройними силами. Крім того, євродепутати закликають держави ЄС створити базу спільних військових ресурсів, що дозволить їм заощаджувати витрати державного бюджету на оборону шляхом спільних програм закупівель та утримання однотипної військової техніки.

П'яте, у Резолюції йдеться про те, що ЄС та НАТО повинні доповнювати один одного як безпекові організації. У документі підкреслюється важливість співпраці СБОП-НАТО, проте зазначається, що ЄС має бути

готовим до автономних військових дій, якщо НАТО не зацікавлений в участі щодо врегулювання конфлікту. У цьому контексті дослідники наголошують на заміні «Берлін Плюс» договорів, укладених у 2002-2003 роках, які визначають принципи взаємодії НАТО та ЄС у кризовому менеджменті, на нові так звані «Брюссель Плюс» домовленості [3, с. 22]. Чинні Берлінські угоди передбачають розподіл праці: НАТО – вирішує конфлікти стратегічної важливості, натомість ЄС займається «цивільною роботою» - післяконфліктною відбудовою або проведенням невеликих за тривалістю та чисельністю складу місій у країнах з низьким ступенем інтенсивності конфлікту. У Європарламенті вважають, що Європа повинна брати на себе більше відповідальності, зменшуючи, таким чином, тягар військових операцій НАТО.

Шосте, підтримка досліджень у галузі європейської оборони. Європарламент пропонує створити спеціальний фонд із бюджетом у 90 мільйонів євро протягом наступних трьох років.

Таким чином, запропоновані зміни до СБОП покликані збільшити безпеку Європейського Союзу, надати йому інструментів для ефективного кризового менеджменту, а також для досягнення стратегічної автономії у питанні безпеки та оборони. Однак постає запитання: у випадку імплементації цієї Резолюції чи перетвориться ЄС на оборонний альянс, на кшталт НАТО? Перш за все, потрібно з'ясувати рівень військових амбіцій СБОП: у врегулюванні яких конфліктів ЄС прагне брати участь; який рівень стратегічної автономії СБОП допускається; чи передбачає Європейський оборонний союз формування армії ЄС із функцією територіальної оборони? Якщо європейці чітко не вирішать, чим саме вони хочуть займатися у галузі СБОП, Оборонний союз виглядатиме радше як політичний конструкт, аніж дієвий інструмент кризового менеджменту. Ризик полягає в тому, що у бажанні отримати швидкий результат ступінь військової інтеграції у новому союзі буде тільки символічним і відбуватиметься винятково на папері. Крім того, без федералізації ЄС як об'єднання переговори про формування Оборонного союзу видаються передчасними, адже федералізація передбачає делегування значної частини державного суверенітету до наднаціональних органів. Таким чином, перспективи формування Європейського оборонного союзу залежать від готовності держав ЄС до спільних дій, у їхній здатності бачити в інтеграційних процесах у сфері СБОП не тільки загрозу національному суверенітету, але й нові можливості.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. European Parliament. Defence: MEPs push for more EU cooperation to better protect Europe. – 22 November 2016. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/infopress/20161117IPR51547/20161117IPR51547_en.pdf
2. Kommissionschef Juncker fordert eine EU-Armee [Electronic resource] // Die Welt. – 8 März 2015 – Access mode: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article138169533/Kommissionschef-Juncker-fordert-eine-EU-Armee.html>
3. Riekes G. A Security and Defence Union // European View. – 2016. – Vol. 15. - № 1. – 13-26.
4. Simón L. Command and Control? Planning for EU Military Operations // European Union Institute for Security Studies. – 2010. – № 81. – 52 p.

5. Süddeutsche Zeitung. Deutschland und Frankreich wollen Verteidigungspolitik der EU reformieren. – 9 September 2016. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.sueddeutsche.de/politik/vor-gipfeltreffen-deutschland-und-frankreich-wollen-verteidigungspolitik-der-eu-reformieren-1.3155310>.

Стахурский И. В., магистр політології, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна), E-mail: stakhursky.ivan@ukr.net

Европейський оборонний союз: миф или реальность?

Анотація. Рассматривается способность Европейского Союза обеспечить безопасность странам-членам, в связи с повышением уровня террористической угрозы, обострением конфликтов на южных и восточных границах объединения, выход Великобритании из ЕС. Анализируется возможность углубления интеграции в сфере обороны как ответ на современные угрозы безопасности. Рассматриваются изменения в Совместной политике обороны и безопасности), которые направлены на увеличение оборонной способности Европейского Союза.

Ключевые слова: Европейский союз (ЕС), Общая политика и оборонная политика (СБОП), оборонительный союз, кризис, безопасность

Stahurskiy I., Master Student, National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (Kiev, Ukraine), E-mail: stakhursky.ivan@ukr.net

The European defence union: myth or reality?

Abstract. Discusses the ability of the European Union to ensure the safety of members, in connection with the raising of the terrorist threat, the escalation of conflicts in the southern and Eastern borders of the Union, the British exit from the EU. The possibility of deeper integration in the field of defense as a response to contemporary security threats. Discusses changes in the Joint policy of defense and security), aimed at increasing defense capabilities of the European Union.

Keywords: European Union (EU) General policy and defense policy (SBOP), a defensive Alliance, crisis, security

УДК 339.542

Устименко Є. Р.,
кафедра політології,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин
ДНУ імені Олеса Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: gmth@rambler.ru

ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА)

Анотація. Об'єктом дослідження є явище європейської інтеграції Республіки Молдова. Предметом дослідження є заходи, які вживають політичні еліти Молдови щодо інтеграції своєї країни до Європейського Союзу та набуття членства у даній організації.

Мета роботи: розкриття змісту поняття «європейська інтеграція»; розкриття сутності Плану дії Європейський Союз – Республіка Молдова; розгляд заходів в сфері реформ в Грузії як основної складової успішної політики євроінтеграції країни.

Методи дослідження: аналіз, індукція, дедукція, синтез, case study, історико-порівняльний метод, метод побудови сценаріїв.

Одержані висновки. 1. Термін «європейська інтеграція» означає політичну,

юридичну, економічну, соціальну, культурну інтеграцію держав, які розташовані на європейському континенті. 2. Основним кредо успішної євроінтеграції по-молдовськи повинно стати успішне впровадження у життя реформ в економіці, соціальному секторі, стабільність політичної системи.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, пострадянський простір, Республіка Молдова.

Для того, щоб зрозуміти сутність досліджуваної проблеми, необхідно спочатку дати визначення самому поняттю «євроінтеграція». Але спочатку треба дати відповідь на запитання «Що таке інтеграція взагалі»? Слід зазначити що в різних наукових дисциплінах дане поняття трактується різними способами, адже процес інтеграції держав у міждержавні організації та об'єднання включає в себе політичну, економічну, соціальну, культурну інтеграції.

Розглянемо цей процес з точки зору політології та економіки: в економіці інтеграцією прийнято вважати процес економічної взаємодії країн, який призводить до зближення механізмів господарства та приймає форму економічних угод між державами. Основними чинниками економічної інтеграції вважаються координація співпраці країн в економічному секторі, спільне використання наукового потенціалу, внаслідок чого відбувається прискорення НТП, повне використання наявних економічних ресурсів. Також економічна інтеграція передбачає перебудову структури господарства країн – учасників економіко-інтеграційного процесу, що значно розширює для них можливості поділу праці на міждержавному рівні [1, с. 260-263].

Процес економічної інтеграції країн поділяється на декілька етапів: спочатку країни укладають між собою торгівельні угоди, адже в майбутньому це призведе до створення більш вигідних умов для реалізації своїх товарів та послуг на ринку партнера по угоді; далі відбувається процес становлення зон вільної торгівлі між учасниками угоди, який передбачає взаємне скасування митних тарифів на товари і послуги; після цього створюються «митні союзи» - організації зі співробітництва в митній сфері, відбувається координація економічної політики країн – учасників угоди на рівнях грошових мас та бюджету, адаптація законів країни до нових вимог, побудова економічної політики країн з урахуванням потреб партнерів по угоді; створення загального ринку для товарів, послуг, капіталу; створення загальної економічної політики; утворення політичного союзу, що є на нашу думку, найвищим рівнем інтеграції на міждержавному рівні.

Під політичною інтеграцією слід розуміти заходи, направлені на утворення єдиної політичної системи на рівні партії або держави. Говорячи про міждержавну інтеграцію, слід виділити спільні цінності та інтереси сторін. Таким чином, під терміном «інтеграція» існує визначення процесу зближення країн за наявності спільних інтересів, а під терміном «європейська інтеграція» розуміємо політичну, юридичну, економічну, соціальну, культурну інтеграцію держав, які розташовані на європейському континенті [2; 3, с. 495].

Індивідуальний план дій (далі – ПД) між Європейським Союзом та Республікою Молдова План було підписано 22 лютого 2004 року. Він

був розрахований на три роки – з 2005 по 2007 роки. Але, незважаючи на факт, що цей план було підписано 10 років тому, ми вирішили обрати саме його, тому, що цей план представляє науковий та пізнавальний інтерес: він є своєрідним «шляховим листом», необхідним Молдові для виконання своєї стратегічної мети – набуття членства в ЄС, програмою внутрішніх політичних та економічних реформ, які зобов'язують владу країни до їх виконання. Цей план передбачав активізацію відносин між сторонами в політичній, економічній, культурній сферах та в області безпеки. Разом з тим, ПД передбачав, що рівень відносин між Молдовою та ЄС має залежати від рівня прихильності Молдови до загальноєвропейських цінностей та від її можливостей втілення в життя прописаних у ПД пріоритетів. Основними перспективами розвитку партнерських стосунків між сторонами – учасниками плану дій є посилення політичної кооперації на двосторонньому рівні шляхом підтримання політичного діалогу, можливості участі Молдови в програмах ЄС культурного, наукового, екологічного значення, підтримка зусиль щодо гармонізації законодавства Республіки Молдова до правових критеріїв європейської спільноти.

Під європейським законодавством маємо розуміти зведення прав та обов'язків країн – членів ЄС. Сюди входять принципи та політичні задачі, що прописані в договорах ЄС, міжнародні угоди, укладені членами ЄС як окремо між собою, так і в рамках спільноти, закони, прийняті Судовою палатою ЄС тощо. Одним словом, законодавство ЄС включає в себе закони як такі, а також загальні завдання, що визначаються договорами спільноти. Для отримання членства ЄС країна-кандидат має запровадити в своє національне законодавство правові критерії ЄС та почати керуватися ними з моменту вступу в ЄС.

Повертаючись до розгляду ПД, слід зазначити, що до пріоритетних напрямків виконання також відносяться проведення політичної реформи в Молдові, яка в свою чергу передбачає наявність стабільних інститутів влади, політичної та партійної системи, захист та повагу прав людини і громадянина, захист та повагу прав національних меншин, верховенство права та закону, захист демократичного устрою країни. У цей пакет заходів також входять наступні компоненти: двостороння взаємодія у сфері врегулювання придністровського конфлікту та запобігання сепаратистським настроям в Гагаузії, проведення соціальних та економічних реформ, взаємодія в області реформування органів правосуддя та внутрішніх справ, розвиток транспортної системи та інфраструктури, проведення спільних наукових досліджень, виведення молдовської системи освіти на загальноєвропейський рівень, покращення інвестиційного клімату шляхом боротьби з корупцією тощо.

На наш погляд, першим та основним напрямком, є сприяння демократії та існування правової держави. Саме демократичні цінності та принципи правової держави є основою основ, коли ми говоримо про відносини між ЄС та Молдовою. Адже демократичні інститути, правова держава, основні права та свободи людини – це не просто абстрактні слова, а норми, встановлені в грудні 2000 року при підписанні Хартії фундаментальних прав

ЄС. Більше того, сам Євросоюз засновано на принципі поваги до людської гідності, свободи демократії, верховенства закону та поваги прав людини і громадянина. Молдова, під час свого становлення у якості незалежної країни, пройшла цей нелегкий шлях: їй вдалося само затвердитися у якості держави, для якої, навіть незважаючи на цілий ряд важких випробувань, притаманні такі риси демократії та інститути демократичного суспільства, як політичний плюралізм, вибори за принципами демократії, більш високий рівень, порівняно з перебуванням в СРСР незалежних засобів масової інформації, активність громадянського суспільства, багатопартійність тощо. Але, для повноцінного членства в ЄС цього, на наш погляд, дуже мало. Особливо, коли мова заходить про таку проблему, як індекс корумпованості країни: на сьогодні за показниками корупції Молдова знаходиться на 103 зі 168 наявних позицій в світовому рейтингу сприйняття корупції, який опублікувала Transparency International. Для порівняння, Україна за показниками рівня корупції цієї ж організації знаходиться на 130 позиції, Росія та Азербайджан – на 119 позиції, Вірменія – на 95, Грузія – на 48 [4]. Це говорить про те, що молдовські чиновники, на відміну від грузинських, не притягуються до кримінальної відповідальності та не несуть належної кари за свої діяння. Саме високий рівень корупції та низький рівень життя в країні, коли люди вимушені виїзжати у пошуках кращої долі за кордон, у країни ЄС, Росію та Україну, став тим самим каталізатором, що спричинив масові безлади в Молдові в 2009 році та протести весною 2015 року.

Проблема заключається в тому, що молдовська влада не пішла тим шляхом, який обрала Грузія. Політичним колам країни замість боротьби за владу варто було б зайнятися проведенням конкретних досліджень, які присвячені корупції як явищу, організувати широку агітаційну кампанію, яка б мала на меті залучення активної частини населення до боротьби із корупцією, забезпечити виконання законодавства про декларування доходів чиновників, державних службовців, судів, поліцейських, прокурорів. Адже, до тих пір, поки в країні існуватиме подібна суспільно – політична ситуація, це явище буде зберігатися.

Іншим, не менш важливим критерієм виконання плану дій є, на нашу думку, вирішення проблеми Придністров'я. Як відомо, придністровський конфлікт несе загрозу стабільності в Європі, а отже і загрозу євроінтеграційним прагненням Республіки Молдова.

Для Європейського Союзу, «заморожена» придністровська проблема також є джерелом нестабільності та загрози безпеки в регіоні. Придністровський конфлікт вимагає підвищеної уваги з боку європейського співтовариства: існує цілий ряд причин, чому ЄС має більш активно підключитися до регулювання:

1. Наявність «замороженої» «гарячої» точки створює загрозу безпеці Євросоюзу. Це проявляється у вигляді контрабанди товарами, незаконної торгівлі зброєю, проявів організованої злочинності;

2. Конфлікт підриває зусилля РМ, що направлені на розвиток демократичного устрою, а отже – обмежує можливість країни виконувати задачі в рамках двосторонніх відносин з ЄС;

3. Зона придністровського конфлікту фактично знаходиться в декількох сотнях кілометрах від кордонів ЄС. Особливо це явище стало помітним після входження у 2007 році сусідньої Румунії. Фактично, Придністров'я є вигідним «тузом у рукаві» для Росії у випадку збройного протистояння не тільки з Молдовою, а й з Румунією, котра окрім ЄС входить до НАТО, та оголошеної війни з Україною – територія невизнаної республіки створює небезпеку російського вторгнення в Одеську та Вінницьку області.

Згідно ПД, вирішення конфліктної ситуації передбачає виконання 4 основних напрямків дії:

1. Постійна участь Молдови в переговорах щодо правового статусу регіону. З 2005 року, за ініціативою сторін конфлікту, а також посередників проводяться зустрічі в рамках процесу перемовин, який відомий сьогодні під назвою «5+2» (ПМР, Молдова – сторони конфлікту; Росія, Україна, США, ЄС, ОБСЄ – посередники та спостерігачі). Крім цього, згідно плану ЄС проводить окремі зустрічі в рамках двосторонніх відносин з Молдовою, Росією та Україною. Зокрема, Україні відведена особлива роль в регулюванні придністровського конфлікту: проводяться заходи з посилення охорони придністровської ділянки кордону з Молдовою. З боку ЄС відповідальність за виконання задачі покладена на Голову представництва ЄС в Молдові. Першим очільником відомства був Андріан Якобовіц. Нині цю посаду займає Піррка Тапіола. [5]

2. Стимулювання та підтримка реформ в Молдові. Це сприятиме тому, щоб країна стала більш привабливою в очах мешканців лівобережних районів Дністра, тим самим посилить в них мотивацію реінтеграції з РМ;

3. Забезпечення виведення російських військ та озброєння з території Придністров'я. Вище було зазначено, що Росія, будучи країною – гарантом врегулювання конфлікту, продовжує на неофіційному надавати підтримку придністровським сепаратистам, що є основним, на наш погляд, чинником гальмування стабільного розвитку РМ та інтеграції в ЄС.

4. Надання допомоги Молдові з боку ЄС в постконфліктний період. На нашу думку, це є дуже важливим моментом, враховуючи масштабність та ціну процесу реінтеграції молдовської території після 25 років де-факто, окремого існування придністровських земель від решти Молдови. Уряд країни доведеться займатися відновленням єдиного економічного, політичного, соціального, інформаційного простору. Це задача, для виконання якої допомога ЄС виявиться вкрай корисною.

Останнім часом багато аналітиків, досліджуючи цей документ, задавалися питанням: яка зі сторін мала би взяти на себе головну відповідальність за реалізацію основних положень? Ми вважаємо, що відповідь є очевидною: головна відповідальність за реалізацію ПД лягає на Республіку Молдова, оскільки основні задачі, які містяться тут, стосуються обов'язків в першу чергу, саме Молдови. Виконання даного проекту включає в себе моніторинг та узгодженість дій одразу на трьох рівнях: національному молдовському, двосторонньому (Молдова - ЄС) та власне, на рівні країн Європейського Союзу. Розглянемо кожен з цих рівнів моніторингу та узгодження по порядку:

1. На національному рівні, тобто на рівні Республіки Молдова моніторинг та узгодженість дій щодо впровадження ПД за його основними напрямками та критеріями здійснюється на рівні координаційних міністерств: Міністерства юстиції, Міністерства економіки та торгівлі, Міністерства транспорту, Міністерства освіти. Існує також центральний орган – Міністерство закордонних справ і європейської інтеграції. Воно забезпечує загальний моніторинг на урядовому рівні, а також на рівні співробітництва з іноземними партнерами, в нашому випадку – з організаціями та інституціями ЄС. Іншим органом, який займається вирішенням пріоритетних питань європейської інтеграції, є Національна комісія Республіки Молдова з європейської інтеграції.

2. На двосторонньому рівні (Молдова - ЄС) моніторинг виконання завдань покладено на відповідні органи в рамках Ради зі співробітництва ЄС-РМ, до складу яких входять представники РМ, країн – членів ЄС, Європейської комісії та Секретаріата Європейської Ради.

3. Говорячи про здійснення моніторингу виконання завдань окремо на рівні Європейського Союзу, варто зазначити, що тут велику роль грає Європейська комісія. Вона відповідає за підготовку щомісячних доповідей по Молдові. Ці доповіді базуються на інформації, яку надає влада Молдови. Також Європейська комісія веде постійні консультації з такими міжнародними організаціями, як Рада Європи, ОБСЄ, міжнародні фінансові організації. Постійно проводяться консультації з Верховним комісаром ЄС з питань зовнішньої політики та загальної безпеки.

Завершуючи розгляд Плану Дій ЄС-РМ, основних критеріїв, необхідних для його виконання, варто ознайомитися з комплексним оглядом експертів та аналітиків щодо перспектив членства РМ в Євросоюзі.

На думку директора Інституту європейської політики та реформ в Молдові Ханса – Мартіна Зіга, політика ЄС стосовно країни змінилася після парламентських виборів в листопаді 2014 року. В своєму інтерв'ю Deutsche Welle від 21 січня 2016 року, відповідаючи на питання журналіста він зазначив: «До моменту парламентських виборів надія була на те, що новий, проєвропейський уряд проведе реформи, а отже, дуже вірогідними були і перспективи на вступ Молдови в ЄС». [6] Пан Зіг зазначає: молдовську політику ЄС визначали дві речі – реформи та інтеграція. В результаті тодішніх виборів (2014 року), більшість місць в парламенті отримали проєвропейські сили, які, однак, були змушені сформувати уряд за підтримки комуністів. За словами експерта, це дорівнюється відмові від проведення реформ, передбачених угодами ЄС з Молдовою, та планом дій, а також це означає завершення розслідування скандалу, що розгорівся навколо зникнення з банківської системи країни мільярда доларів США, що викликало незадоволення серед виборців та спричинило протести, які продовжуються до сьогодні. Тому, ЄС тримає дистанцію у відносинах з Кишинівом.

«Перспективи на вступ можуть бути стимулом, але не варто їх переоцінювати. Більше значення має те, що сама логіка євроінтеграції, яка спрацювала в Центральній Європі, не переноситься на Східну Європу. Вона

заклучалася в тому, що ЄС підтримував реформи в окремих країнах, які проводять їх самостійно, аби досягти європейських стандартів,» - вважає аналітик, аргументуючи тим, що на відміну від центральноєвропейських країн, де існує дієздатна ринкова економіка та функціонує принцип консенсусу політичних еліт, в Східній Європі закріпилася олігархічна система влади. [6]

В Молдові стабільність забезпечувалася системною корупцією та зловживаннями владних повноважень, а центральні органи управління фактично опинилися в руках кланів та окремих олігархів (на прикладі Молдови – це Володимир Плахотнюк, неформальний лідер Демократичної партії та володар мережі банків, отелів, нерухомості та засобів масової інформації). Відповідаючи на питання, чи буде проєвропейським курс уряду Павла Філіпа, новопризначеного прем'єр-міністра Республіки Молдова, пан Зіг заявив, що це залежить не від геополітики, а від ефективності внутрішніх реформ нового кабінету.

«Взагалі, під питанням, а чи проводиться з 2015 року в країні проєвропейський курс? Так, на зовнішньополітичному рівні справи ускладнилися зі втручанням Росії, яка, окрім введення торговельного ембарго, що негативно вплинуло на економічний розвиток РМ, ще і підтримувала політичну поляризацію. Але реформам завадила не Росія, а самі молдовани в таборі проєвропейських сил», що наводить думку на відсутність чіткої позиції стосовно ЄС в колі «євроінтеграторів». [6]

Тобто, інтереси проєвропейськи налаштованих громадян Молдови висловлюють окремі представники опозиційних сил, які не мають монолітної платформи та програми дій, і поки існуватиме розпорошеність серед опозиціонерів-«євроінтеграторів», говорити про успішні реформи та приєднання в найближчій перспективі до ЄС не доведеться.

Інший цікавий момент – на відміну від інших пострадянських країн – Грузії та України, які ведуть політику поступового зближення з ЄС (але в якості незалежних країн), нинішнє керівництво Молдови бачить перспективу вступу в спільноту через інтеграцію з сусідньою Румунією. 28 квітня 2016 року лідер Дем.партії РМ, колишній голова парламенту та в.о. Президента Маріан Лупу заявив, що його країна планує подавати заявку на вступ до ЄС в 2019 році, коли Румунія буде очолювати спільноту. [7] Пан Лупу зазначив, що Молдова орієнтована на Захід (Румунія), так як Схід (тобто, Росія) не може забезпечити державі такі ж умови розвитку демократії та стабільного економічного розвитку, як в ЄС. [7]

Молдовський політолог Валерій Осталец, вважає, що в країні немає жодної людини, яка би повірила словам Лупу і порівнює вступ Молдови в ЄС з обіцянкою Хрущова побудувати комунізм в СРСР до 2000 року: «Для того, щоб стати кандидатом, потрібно мати конкурентноздатну економіку на рівні держав ЄС, стабільні державні інституції. Сьогодні наша економіка знаходиться в стані рецесії. Чи можемо ми говорити про вступ до ЄС, коли в нас немає по – справжньому стабільних демократичних інститутів влади? Тому, європейська інтеграція, а тим більше, за рахунок очолювання в 2019 році ЄС Румунією – це лише пусті обіцянки пана Лупу, якими годують

маргіналів, що скачуть на площі Великих Національних зборів. Замість обговорення проблем неефективності державних структур, бідності, низьких зарплат, наші політики займаються маячнею, а ЄС та НАТО зайняли дуже вигідну позицію: «я-не я, хата-не моя»,» - каже експерт. [8]

За словами українського політолога, професора Києво – Могилянської академії Олексія Гараня на заваді євроінтеграційним прагненням стоять розпорошеність серед лідерів опозиції, корупція, та соціально-економічна ситуація: «Цими протестами намагаються скористатися проросійські сили. Останні соціологічні опитування показують, що в випадку дострокових виборів президента та парламента переможуть соціалісти та комуністи. Проблема заключається в великому рівні корупції в вищих ешелонах влади. Незрозуміло, куди зникли вкрадені з бюджету гроші, а російська пропаганда тут як тут: оскільки молдавани володіють російською мовою, в країні більшість телеканалів – російські, то громадяни дивляться на проблему крізь призму російських окулярів. Тобто, людина включає телеканал, а він пояснює, що в цьому винна угода про асоціацію з ЄС та небажання дружити з Росією». [9]

Ще один цікавий момент – в Кишиневі досі продовжують говорити про «Велику Румунію». Але можливість приєднання до ЄС шляхом перетворення Молдови на ще один жудець (адміністративно-територіальна одиниця) Румунії, на нашу думку, не знайде підтримки серед простих громадян країни, тим більше, якщо згадати період існування Молдови під юрисдикцією спочатку Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу. Безумовно, це наклало відбиток на жителів цієї землі та дало початок численним суперечкам серед інтелігенції та політикуму на тему «Хто такі молдавани: окрема нація, чи гілка румунського народу?» Якщо молдавани є окремою нацією, а не частиною «Романія Маре» (Великої Румунії), тоді не може бути й мови про приєднання до Румунії, а потім - вступу до ЄС на румунських засадах.

В цьому випадку, реакція України, не кажучи про Росію, є абсолютно негативною: ми об'єктивно не зацікавлені в становленні Республіки Молдова у якості члена ЄС шляхом знищення власної незалежності на користь Румунії, адже це посилить румунський шовінізм: ні для кого не секрет, що в Румунії присутні такі реваншистсько-імперські організації, як «Ватра Романеска», «Велика Румунія» тощо, які мають на меті «повернення історичних земель»: Молдови, частини Сербії, Угорщини, Болгарії та України. Ці політичні сили представляють небезпеку нашій державі не тому, що їхні лідери відомі своїми маргінальними промовами, а тому, що вони мають сильний вплив на уряд своєї країни.

Тому, висновок є очевидним: Молдова має стати членом ЄС у якості незалежної держави з дієздатними інститутами політичної і державної влади. Основним кредо успішної євроінтеграції по-молдовськи повинно стати успішне впровадження у життя реформ в економіці, соціальному секторі, стабільність політичної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Авладеєв А. А. Уточнение понятий «экономическая интеграция» и «прину-

дительная экономическая интеграция» / А. А. Авладеев // Молодой ученый. – 2014. – №21. – С. 260–263.

2. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе. Некоторые вопросы теории и практики / В. Г. Барановский – М.: «Наука». 1983.

3. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – С. 495.

4. Transparency International Corruption Perceptions Index 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.transparency.org/cpi2015/results#results-table>.

5. Приветствие Главы Представительства Европейского Союза в Молдове [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/moldova/about_us/welcome/index_ru.htm.

6. Эксперт: Перспективы Молдавии на интеграцию с ЕС определит оппозиция – Deutsche Welle, 21.01.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.com/ru/эксперт-перспективы-молдавии-на-интеграцию-с-ес-определит-оппозиция/a-18996597>.

7. Молдова планує отримати статус кандидата в ЄС у 2019 році -Українська правда, 28 квітня 2016 / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/04/28/7106987/>.

8. Осталеп: о перспективах Молдовы вступить в Евросоюз. Sputnik.MD, 06.04.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.sputnik.md/radio_rubrica_interviu/20160406/5571967.html.

9. Придністров'я-Гагаузія-Крим-Донбас. Гарань про больові точки Молдови та України - UKRLIFE.TV, 6 грудня 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrlife.tv/video/politika/pridnistrovia-gagauziia-krim-donbas-garan-pro-bolovi-tochki-moldovi-ta-ukrayini>

Устименко Е. Г., кафедра політології, факультет суспільних наук і міжнародних відносин ДНУ імені Олеса Гончара (Дніпро, Україна), E-mail: gmth@rambler.ru

Перспективы евроинтеграционного процесса на постсоветском пространстве (на примере Республики Молдова).

***Аннотация.** Объектом исследования является явление европейской интеграции Республики Молдова. Предметом исследования являются мероприятия, которые употребляют политические элиты Молдовы относительно интеграции своей страны к Европейскому Союзу и приобретению членства в данной организации. Цель работы: раскрытие содержания понятия «европейская интеграция»; раскрытие сущности Плана действий Европейский Союз – Республика Молдова; как основной составляющей успешной политики евроинтеграции страны.*

Методы исследования: анализ, индукция, дедукция, синтез, case study, историко-сравнительный метод, метод построения сценариев. Полученные выводы. 1. Термин «европейская интеграция» означает политическую, юридическую, экономическую, социальную, культурную интеграцию государств, которые расположены на европейском континенте. 2. Основным кредо успешной евроинтеграции по-молдавски должно стать успешное внедрение в жизнь реформ в экономике, социальном секторе, стабильность политической системы.

***Ключевые слова:** европейская интеграция, Европейский Союз, постсоветское пространство, Республика Молдова.*

Ustimenko Ye., Department of political science, the faculty of social Sciences and international relations DNU named after Oles Gonchar (Dnipro, Ukraine), E-mail: gmth@rambler.ru

The prospects of the European integration process in the post-soviet space (on example of the republic of Moldova).

Abstract. *The object of study is the phenomenon of the European integration of the Republic of Moldova.*

The subject of this study are the measures taken by the political elites of Moldova on their country's integration into the European Union and membership in the organization.

The aim of the work: the disclosure of the content of the concept of «European integration»; the disclosure of the action Plan European Union – Republic of Moldova; review of activities in the field of reforms in Georgia as a major component of a successful policy of European integration of the country.

Research methods: analysis, induction, deduction, synthesis, case study, historical-comparative method, the build scripts.

The obtained conclusions. 1. The term «European integration» means the political, legal, economic, social, cultural integration of States situated on the European continent. 2. The main motto of successful European integration in the Moldovan should be the successful implementation of reforms in the economy, the social sector, the stability of the political system.

Key words: *European integration, European Union, post-Soviet space, the Republic of Moldova.*

УДК 323.2

Чумак К.С.

магістр, кафедра політології,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: konstantin.ch@superforex.com

Герман Ю. О.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: iuliia.german@gmail.com

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР ПИТАННЯ

Анотація. *У рамках дослідження був проведений аналіз наукових підходів до визначення понять «громадянське суспільство» та «етнокультурна одиниця», а також визначені основні етнокультурні чинники; проаналізовано вплив виділених основних етнокультурних чинників на становлення і розвиток громадянського суспільства, зокрема був проаналізований досвід Європейських та Північноамериканських держав; проведена оцінка впливу таких факторів як: дотримання прав і свобод особистості, політичного, ідеологічного, релігійного, етнічного плюралізму; пріоритет свобод і прав націй і народів на самовизначення; самоусвідомлення особистості в рамках національних держав і громадянського суспільства.*

Розкрито ключові характеристики впливу етнокультурних чинників на становлення громадянського суспільства: трансформація свідомості індивіда, правосвідомість індивіда, крос-культурність громадянського суспільства, віртуальна комунікабельність, визначені структурні компоненти громадянського суспільства; обґрунтовані можливості і загрози з боку етнокультурних і національних утворень в умовах сучасного глобального світу.

Ключові слова: *глобалізація, громадянське суспільство, кроскультурність, етнонаціональна одиниця, нація.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний світовий простір і тенденції його розвитку багато в чому визначаються зростанням ролі громадянського суспільства й світової громадськості у прийнятті важливих державних та міжнародних рішень. Водночас особливістю становлення та реалізації сучасної міжнародної політики і політики національно-державних утворень є суттєве зростання невизначеності та нестабільності у світі, що спричиняє дедалі більший вплив глобалізації. На фоні цього, однією з основних проблем становлення громадянського суспільства виступає неоднорідність та непередбачуваність етнонаціональних факторів у соціально-політичних процесах.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика суспільних і глобальних трансформацій, а також перспектив суспільного розвитку з часом стають чи не центральною проблемою міждисциплінарних наукових розвідок.

Особливий інтерес науковців становить феномен глобального громадянського суспільства, якому приділяють увагу як західні (Х. Булл, М. Едвардс, Дж. Кін, Я. Шольте та ін.), так і пострадянські (В. Бебик, Р. Войтович, Ю. Резнік, В. Співак та ін.) дослідники. Водночас аналіз впливу етнокультурних чинників на формування та стійкий розвиток громадянського суспільства у глобальному вимірі не набув системного характеру у наукових дослідженнях.

Формулювання цілей дослідження. Відтак, виходячи з цілей дослідження, метою статті є виявлення та оцінка впливу етнокультурних факторів на процес розвитку громадянського суспільства.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Громадянське суспільство – одне із ключових понять сучасної юриспруденції, політології, філософії, соціології. Адже це «більш серйозне, ніж демократія, гасло, оскільки поняття громадянське суспільство вказує на конкретні інституційні умови і необхідний історичний контекст».[6] Слід визнати, що питання становлення та функціонування громадянського суспільства завжди перебували в центрі наукових досліджень як юридичних, так і інших суспільних наук. Громадянське суспільство сьогодні здобуває визнання елементу міцного фундаменту політичної системи, навіть більш важливого, ніж вільні вибори [4, с. 180].

Термін «громадянське суспільство» є одним з найбільш дискусійних наукових категорій. Існує цілий ряд підходів до його сучасного тлумачення.

Перший підхід базується на тому, що громадянське суспільство складається з державних органів і населення, що об'єднане в соціальні групи. Це держава особливого типу, в якій юридично забезпечені і політично захищені основні права і свободи особистості [13]. Такої думки дотримуються автори З. Голенкова, В. Витюк, Ю. Гридчин, А. Черних, Л. Романенко, О. Габріелян. Так, О. Габріелян під громадянським суспільством розуміє модель суспільства високорозвинених демократичних держав За-

ходу, які по суті є самоорганізованим співтовариством людей. Тут немає протиставлення держави і громадянського суспільства як підструктур самоорганізації суспільства [4, с. 4].

Другий підхід до тлумачення поняття полягає в тому, що «громадянське суспільство» визначається як система суспільних відносин, що існують поза державою. Так характеризують громадянське суспільство Дж. Л. Коен і Е. Арато, Н. Нижник, В. Піча, О. Скрипнюк, В. Нікітін, Д. Ольшанський, В. Федоренко. Дж. Л. Коен і Е. Арато писали: «Під громадянським суспільством слід розуміти сферу соціальної інтеракції між економікою і державою» [5, с. 7]. Н. Нижник конкретизує, що громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина [11]. Доречно врахувати уточнення відомого вітчизняного дослідника О. Скрипнюка, який узагальнює і вказує на сукупність неполітичних відносин у громадянському суспільстві, тобто економічні, духовно-моральні, релігійні, національні тощо [14, с. 376]. В. Нікітін вважає найбільш прийнятним тлумаченням наступне: «Громадянське суспільство – це, насамперед, сукупність суспільних відносин, що відповідно до чинних норм права та традицій реалізуються членами суспільства самостійно без опосередкування з боку органів державної влади» [4, с. 69]. На присутність правової складової вказує також В. Піча. Він акцентує увагу на наявності у громадянському суспільстві вільних об'єднань та асоціацій громадян, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею [13, с. 85].

Слід зазначити, що всі дослідники виділяють у якості одного з ключових елементів громадянського суспільства духовні та культурні чинники, а також підкреслюють важливість розуміння того факту, що громадянське суспільство не обмежується рамками однієї держави. Виходячи з цього, можна зробити висновок що громадське суспільство обмежується лише кількістю носіїв, які мають одні й ті ж самі суспільно-політичні цінності, та існують приблизно на одному правосвідомому та суспільному рівнях.

Розглядаючи процес становлення громадянського суспільства суттєвим є врахування та аналіз ролі у цьому процесі етнокультурних чинників, що мають диверсифікований характер, який визначається приналежністю до певного етно-соціального регіону.

З одного боку, етнічні фактори виступають специфічною властивістю спільноти формувати особливе світосприйняття, а також певний духовний зв'язок між її членами, які виникли на основі об'єктивно та історично обумовлені «спадковими» ознаками в результаті тривалого колективного співіснування. З іншого боку, можна погодитися із дослідженням П. Брасом, який, в рамках дослідження життя людини в рамках певного соціуму, вбачав в етнічних зв'язках одну з основ для «соціальних та політичних

об'єднань людей,... для яких ці прив'язаності ніколи не втрачають своєї важливості» [4, с. 478]. Саме через таке глибинне почуття ідентичності, в значній мірі можна пояснити активізацію етнічних факторів у суспільствах навіть з доволі налагодженою соціально-економічною діяльністю.

Слід зазначити, що в умовах сучасного глобалізованого світу, а також суттєвого розвитку засобів масової комунікації, етнічні чинники в громадянському суспільстві набувають нової актуальності. В рамках сучасного багатонаціонального і мультикультурного співіснування різних етнічних груп у рамках громадянського суспільства постає нова загроза актуалізації цих чинників.

Як зазначає Е. Геллнер, через етап національних держав та загострення етнічних суперечностей, проходять майже всі громадянські суспільства Сходу і Заходу. Етнічний націоналізм, ксенофобія, та навіть певні етнічні традиції, притаманні для кожної нації, можуть бути сумісними або несумісними з цінностями громадянського суспільства. Спільний процес творення систем політичного, економічного життя, консолідація та розвиток правових і освітніх інститутів, вироблення певної зовнішньої політики вже є значним фактором, який спрямовує етнічні групи до різних видів взаємодії.

Перш за все етнонаціональні суперечності в рамках однієї держави характерні для Західного світу. Це детерміновано як в першу чергу історичними чинниками, так і релігійною неоднорідністю. Протягом ХІХ та першої половини ХХ століття питання національної неоднорідності вирішувалося в першу чергу шляхом культурної асиміляції. Хоча нація опирається перш за все на політичну та духовну єдність, але для реалізації цієї мети, вона прагне культурної асиміляції [2, с. 44]. Як зазначають деякі дослідники, більшість громадянських націй, які творилися у державних формах, були створені саме завдяки асиміляції. Яскравим прикладом цього може виступати Франція, яка не дала розвинути Британії в націю, в процесі боротьби за етнокультурну однорідність. Цю теорію розвиває також О. Бочковський, він зазначає що «доки нація не сформувалась і не самовизначилась, деякі її елементи легко вступають у процес розмиття культурних особливостей» [3].

Необхідно зазначити, що в якості інструмента культурної асиміляції громадянське суспільство може бути задіяно перш за все для структурної та громадянської асиміляції.

Під структурною асиміляцією слід розуміти включення іммігрантів у соціальну структуру, через інститути перш за все соціальні та трудові, а також у структуру неформальних суспільно-політичної комунікації та форм організації, наприклад суспільні та громадські організації та інші.

Громадянська ж асиміляція виступає у ролі вирівнюючого фактору у співвідношенні колективної волі та особистою, та співвідношення цієї особистої волі із цінностями притаманними саме для цього суспільно-політичного утворення. Характерною відмінністю цих процесів від етнічної асиміляції стає принцип добровільного включення особи в діяльність «чужої» етно-соціальної системи. Слід зазначити, що через таку

свою особливу рису як самоорганізація, проблеми певних етнічних груп, та їх співвідношення з іншими елементами системи, у рамках громадянського суспільства, вирішується саме всередині системи, та де термінується безпосередньо нею, а не якимись зовнішніми чинниками. Внаслідок цього, реалізація принципів свободи об'єднань і представництва різних інтересів, ініційованих ними, сприяє організації боротьби проти асиміляції. Більшість суспільств та країн визнали наявні в них окремі етно-національні спільноти і підтримали концепцію культурного плюралізму, а також збереження культурних та етнічних особливостей окремих груп.

Так, наприклад у Сполучених Штатах держава була змушена визнати невинуватеною політику англоконформізму, а згодом і так звану політику «плавильного казана». Ще одним прикладом можуть бути приклад Іспанії, яка була змушена визнати тенденції до автономізації цілої низки регіонів, зокрема – Каталонії та Країни Басків. Цікавим прикладом у питанні побудови одно національної держави може виступати Італія. Так, з початку ХХ століття, Італія, будучи державою з великою кількістю різноманітних етнічних груп, зуміла створити вже до середини 30х років, єдину ідею «одно національної держави. Перш за все на це вплинула ідеологія фашизму, яка в свої основі мала ідею того, що держава це перш за все велика родина, і не має жодної підстави ділити членів родини за кольором шкіри, або іншими ознаками, адже головне завдання кожного – створити міцну і сильну сім'ю в якій кожен допомагає іншому. Практика розвитку громадянського суспільства у Франції та Великобританії, поряд із регіональним визнанням права на підтримку етнічної ідентичності, в кінцевому результаті, призвела до закріплення формальної рівності всіх громадян через прийняття анти дискримінаційних законів та формування інститутів їх впровадження.

Найбільшого розповсюдження та успіху, процеси збереження етнокультурної ідентичності, досягли на регіональному та місцевому рівнях. Це детерміновано багатьма факторами, та перш за все комунікативним та демографічним. На локальному рівні, місцеві громади проживають перш за все компактно, а по друге для комунікації між собою та розповсюдження між своїми членами, вони не потребують великої кількості ресурсів. Одним із прикладів успішності етнокультурних груп є регіональні політичні утворення, що лобюють інтереси певною громади. Також, на думку вітчизняного дослідника А.Ф. Карася однією з основних причин потужності етнонаціональних партій, а отже, зусиль по підтримці спільності етнічної групи виступає зростання середнього класу в регіонах [7, с. 156]. Ці характеристики засвідчують взаємозалежність локалізації етнонаціональної одиниці як самостійного суб'єкта відносин та становлення громадянського суспільства у рамках пост національного світу.

Слід зазначити, що ще одним міжетнічним процесом, який здебільшого характерний для сформованих етносів чи етнічних груп і вирізняється не стільки етнічним об'єднанням, скільки політичним, економічним та соціальним, внаслідок творення багатокультурних та багатомовних спільнот, є міжетнічна інтеграція. Політичне суспільство, на думку М. Вальцера і Ю. Габермаса, може вимагати від своїх громадян політичної

лояльності, але за жодних умов – асиміляції. Держава просто надає їм право на встановлення політичних рамок, в яких громадянське суспільство може розробляти свої правила [5, с. 310].

За умов нейтрального ставлення держави до процесів етнокультурного розвитку, та перш за все дотримання основних аспектів прав та свобод людини, її волевиявлення, та боротьбою держави із все можливими проявами расизму та ксенофобії, може сформуватися громадянське суспільство, в системі цінностей якого, буде закладено етнічну толерантність. Основною особливістю таких систем є перш за все те що вони сформовані за висхідним принципом і ця система цінностей є перш за все досягненням суспільства. Таким шляхом пішли такі країни як Швейцарія та Сполучені Штати. Спільна участь етнічних груп у творенні громадянського суспільства надзвичайно важлива для інтеграційних процесів. Зазвичай, вона передбачає інституціоналізацію усіх сфер діяльності людини, поживлення внутрішньо і міжгрупових субсидіарних стосунків, адже сам процес життєдіяльності людини та усвідомлення себе як частини певного соціального елемента відбувається через зв'язок і взаємодію його з іншими елементами системи. Така концепція громадянського суспільства робить акцент на залежності етно-суспільного буття від формування особистості як етнічної індивідуальності, від цінності для неї перш за все етнічного, а також від ступеню самореалізації у рамках такої системи. Тим не менш це не означає замкнутість індивіда в рамках певного кола етнічної групи, навпаки, соціальна динаміка індивіда та його комунікація з іншими членами суспільства, завдяки перш за все високому культурному рівню такого суспільства, сприяють цьому. Інтенсивність таких процесів пояснюється перш за все процесами соціального і символічного інтеракціонізму. З одного боку, забезпечується взаємодія між представниками різних етнічних утворень на особистому і груповому рівні, що виникають у процесі виробництва й суспільного життя, а з іншого – взаємодія у досягненні певної цілі, в якій більшу роль відіграють вже спільно створені культурні символи.

Аналізуючи вплив різноманітних етнокультурних процесів на становлення громадянського суспільства, особливу увагу слід приділяти психологічним та соціальним проявам елементів етнічної культури та традиції в повсякденному житті, адже це найвагоміший чинник інтеграції індивіда у суспільство. Однак вичерпним його не можна назвати без осмислення цих ознак у контексті національного феномену, що постає як культурно-громадянська та політична реальність. Насамперед, інтегруюче значення для індивіда в рамках інтеграції до громадянського суспільства відіграє національна. Як наголошує Д. Кін, ці риси визначають культурну цілісність, що цілком належить громадянському суспільству, а не державі [5, с. 104].

Розглядаючи національну єдність та її взаємозв'язок з громадянським суспільством неможливо не відмітити перш за все процес формування основних цінностей громадянського суспільства, а саме індивідуальної свободи та раціональних форм комунікації. Спрямована та раціональна підтримка нації в культурному чи політичному контексті визначає форму-

вання національної самосвідомості, та самосвідомості кожного окремого індивіда. Таким чином у процесі соціалізації, індивід проходить через етап формування своєї особистої позиції та співвідношення своєї волі, щодо волі колективної, тобто національної. Саме цей етап відіграє важливу роль і окреслює місце та подальшу роль етнокультурних факторів у формуванні громадянського суспільства. Поряд з тим цілком справедливо дослідники визнають обумовленість цих процесів культурними цінностями, традиціями та уявленнями, що відрізняються у різних спільнот та створюють наявний «комунікативний простір спілкування» [6, с. 12].

Слід зазначити, що існування певного соціокультурного контексту має в своїй основі спільність перш за все традиційних культурних цінностей, моральних норм та символів комунікації. Різноманітність їх поєднання створює специфіку кожної спільноти, що дає можливість говорити про певний культурний код та взаєморозуміння. Зокрема, К. Реннер розглядає націю як «зібрання людей, що однаково мислять і розмовляють однією мовою, тобто як особистий (персональний) союз..., систему асоціацій». При цьому національні справи, на відміну від політичних, вирішуються організаціями, якими опікується суспільство [5, с. 18].

Такий підхід є цілком обґрунтований, адже спільна культура та спільна мова виступають об'єднуючим фактором. Вони виступають засобом взаєморозуміння та національним підґрунтям. На важливість зв'язку культурної традиції та соціалізації наголошують представники комунікативного підходу Т. Парсонс та Ю. Габермас. Завдяки культурі учасники комунікації знаходять один з одним порозуміння, забезпечуються засобами тлумачень, а завдяки суспільству регулюють належність до певних соціальних груп і забезпечують спільність [7, с. 318].

Важливу роль мови у суспільному житті слід розглядати через традиційно-ціннісні елементи культури, як чинника національних інтеграційних процесів. Цими надбаннями, на думку прихильників комунікативного підходу, стають універсальні символи та традиції, що формуються довкола здійснення свободи і рівноправності. При цьому втілення відносин взаємного визнання і поваги до індивідуальності, а також унікальності та відмінності культур не веде за собою абстрактного універсалізму, неспроможного на виділення певних об'єднуючих елементів.

Але в той же час, комунікативні процеси можуть мати і зворотній характер. Так, у суспільствах, де між собою конфронтують декілька різних ідеологій, питання національної ідентичності, насамперед питання ідентифікації себе з певною етнічною групою, можуть мати і деструктивні наслідки для громадянського суспільства.

Виходячи з ідеї Е. Фромма про «притаманний людині деструктивізм», питання консолідації суспільства та елементів його структури можуть бути порушені, навіть за умов високого рівня організації та політико-правової культурної свідомості.

Суб'єкти взаємовідносин регіонального характеру при раціональній оцінці глобальних процесів звертаються до механізмів діяльності і цінностей, які пропонує громадянське суспільство. На думку У. Альтер-

матта, французьке розуміння нації спрямоване перш за все на асиміляцію: запровадження офіційної мови, поширення освіти, розвиток транспорту і комунікацій), а національна свідомість громадян базується не на етнокультурних, а на політичних категоріях [2, с. 156].

Якщо розглядати північноамериканський досвід, то це перш за все шлях становлення громадянських і політичних цінностей. Поставлені в умови самовиживання, переселенці змушені були покладатися на власні організаторські здібності, самоврядні структури своїх громад. «Житель Нової Англії... цікавиться її справами, бо бере участь у її керівництві, – зауважує А. Токвіль, – він втручається у найдрібнішу подію в житті своєї громади, бо в цій сфері діяльності навчається керувати суспільством, він починає розуміти гармонійну структуру влади й отримує, нарешті, ясне й реальне уявлення про природу своїх обов'язків та обсяг своїх прав» [13, с.70].

Об'єднуючим чинником для емігрантських спільнот стало окреме політичне функціонування, побудова власних соціально-політичних інститутів та відхід від звичної для їх метрополії системи. Так, англійські колонії в Америці належали до того самого типу культури, що й мали континентальні, і тільки спільні, спрямовані проти своєї давньої батьківщини політичні змагання створили з них окрему прагматичну спільноту, яка тільки з часом перетворилася на окрему націю. Спільними для всіх цих утворень стали ідеали братерства, рівності, свободи і народоправства. Вони сформували ту ідею, на якій виникла політична нація. Підґрунтям нації, заснованої переважно на раціональних, договірних стосунках, часто є державний стан. У ній, окрім прагнення до самовизначення й політичного співіснування, додається «тиха робота держав» і «вікове зростання».

Розглядаючи приклад Західної Європи можна зробити висновок, що основною силою, яка зіграла роль консолідуючого актора, були централізовані держави. Вона посилила доцентрові тенденції та культурну уніфікацію.

Так, національна держава в Німеччині поставала через політичну розпорошеність та трансформацію імперського образу до модерного витвору. Деяко відмінною виявляється роль політичного чинника у конструюванні наднаціональних структур. Ставлення до інституцій міждержавного характеру та делегування їм частини функцій у національних державах відрізняється внаслідок різних традицій політичного структурування. На етапах європейської інтеграції найочевидніше антиінтеграційні тенденції «державного» рівня проявилися в країнах, де ідея культурної єдності, наприклад у Франції, культурної унікальності традиційно була пов'язана з ідеєю держави в її національній формі. Відсутність у національно-державній ідеї функцій культурної інтеграції соціуму передбачає менш хворобливу реакцію на наднаціональні інтеграційні процеси, як, наприклад, у невеликих країнах Європи, а також у Німеччині та Італії [14, с. 49].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, вплив етнокультурних чинників на формування громадянського суспільства має доволі довгу історію і передусім зумовле-

ний факторами формування в першу чергу правової свідомості в межах певної етнокультурної групи. Пройшовши довгий шлях становлення, етнокультурні групи у зв'язку з високим рівнем розвинутої соціальної комунікації, почали втрачати свою первинну функцію захисту. Цьому сприяє як процес глобалізації, так і процес підвищення загального рівня розвитку індивіда і усвідомлення ним самого себе не як елемента етнокультурної групи, а як елемента соціальної групи з певною сукупністю перш за все ціннісних орієнтирів. Тому, можна сказати що етнокультурні чинники сприяли розвитку та становленню громадянського суспільства, підштовхуючи суспільство до вироблення регулюючих норм та системи стримування певних проявлень етнічності у рамках громадськості при цьому не застосовуючи зовнішні регулюючі механізми.

Отже, вивчення, аналіз та осмислення громадянських засад сучасного глобалізованого світу, пом'якшення його негативних аспектів є передумовою успішного функціонування і розвитку як окремих національних держав, так і людства в цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Shils E. The virtue of civility: Selected essays on liberalism, tradition, and civil society / E. Shils. – Indianapolis : Liberty Fund, 1997. – 397 p.

2. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європе / У. Альтерматт ; [пер. с нем. С. В. Базарнова] – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2000. – 367 с.

3. Бочковський О. І. Наука про націю / О. І. Бочковський // Матеріали до історії розвитку суспільно-політичної думки в Україні XIX–XX століття. Вишкільний курс. – Брюссель – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк – Торонто : Видавництво Спільки Української Молоді, 1977. – Ч.3. – С.3–65.

4. Брас П. Змагання еліт і становлення націй / П. Брас Брас ; [пер. з англ. В. Лісовий] // Націоналізм : [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 477–484.

5. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / А. М. Єрмоленко – К. : Лібра, 1999. – С. 387–324.

6. Габриелян О. А. Теория и практика формирования гражданского общества в Украине / О. А. Габриелян // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Т. 17 (56). – № 2. – Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2004. – С. 3–15. – (Серия «Политические науки»).

7. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : [монографія] / А. Ф. Карась. – К.-Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка , 2003. – 520 с.

8. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін ; [Пер. з англ. О. Гриценко] – К. : К.І.С., 2000. – 192 с.

9. Коэн Д. Гражданское общество и политическая теория / Д. Коэн, Э. Арато ; [пер.с англ. И.И. Мюрберг]. – М. : «Весь мир», 2003. – 784 с. 7

10. Міль Дж. Національність і представницьке врядування / Дж. Міль ; [пер. з англ. В.Лісовий] // Націоналізм : [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 78–83.

11. Нижник Н. Контроль у сфері державного управління / Н. Нижник, О. Машков, С. Мосов // Вісник УАДУ – К., 1998. – № 2. – Ст. 23–31.

12. Нікітін В. В. Особливості формування громадянського суспільства в Україні / В. В. Нікітін // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць – Х. :

Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2003. – № 2 (16) : у 2-х ч. – Ч.1. – С. 67–74.

13. Піча В. М. Політологія : [навч. посібн.] / В. М. Піча, Н. М. Хома – К. : «Каврела», Львів, 2000. – 328 с.

14. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні : проблеми теорії і практики : [монографія] / О. В. Скрипнюк. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.

15. Становление гражданского общества и социальная стратификация / [З. Т. Голенкова, В. В. Витюк, Ю. В. Гридчин, А. И. Черных, Л. М. Романенко] // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 14–24.

16. Тейлор Ч. Непорозуміння: дебати між лібералами і комунітаристами / Ч. Тейлор ; пер. з англ. Г. Мокрушина // Сучасна політична філософія : [антологія / упорядкув.: Я. Кіш]. – К. : Основи, 1998. – С. 544–575.

17. Токвіль А. Про демократію в Америці / А. Токвіль ; [пер. з фр. Г. Філіпчук, М. Москаленко]. – К. : Видавничий Дім «Всесвіт», 1999. – 590 с.

18. Тэвдой-Бурмули А. Интеграция и кризис идентичности: националистический вызов объединяющейся Европе / А. Тэвдой-Бурмули // Европейский Союз на порге XXI века: выбор стратегии и развития / [сб. пр. / под ред. Ю. А. Борко и др.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 42–63.

19. Шпрингер Р. Национальная проблема (Борьба национальностей в Австрии) / Р. Шпрингер. – СПб. : «Общественная польза», 1909. – 293 с.

Чумак К. С., магистр, кафедра політології, факультет суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна), E-mail: konstantin.ch@superforex.com

Герман Ю. А., кандидат історических наук, доцент, доцент кафедри політології Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна) E-mail: iuliia.german@gmail.com

Етнокультурные факторы и их роль в формировании гражданского общества: теоретическое измерение проблемы.

Аннотация. В рамках данного исследования был произведен анализ научных подходов к определению понятия «гражданское общество» и «этнокультурная единица», а также определены этнокультурные факторы; выделены основные этнокультурные факторы влияющие на становление и развитие гражданского общества, в частности был проанализирован опыт Европейских и Североамериканских государств: произведена оценка влияния таких факторов как: соблюдение прав и свобод личности, политического, идеологического, религиозного, этнического плюрализма; приоритет свобод и прав наций и народов на самоопределение; самоосознание личности в рамках национальных государств и гражданского общества. Раскрыты ключевые характеристики влияния этнокультурных факторов на становление гражданского общества: трансформация сознания индивида, правосознательность индивида, кросс-культурность гражданского общества, виртуальная коммуникабельность, определены структурные компоненты гражданского общества; обоснованы возможности и угрозы со стороны этнокультурных и национальных образований в условиях современного глобального мира.

Ключевые слова: глобализация, гражданское общество, кросскультурность, этнонациональнальная единица, нация.

Chumak K., Master student, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences and International Relations, Oles Gonchar Dnepropetrovsk National University (Dnipro, Ukraine), E-mail: konstantin.ch@superforex.com

Herman Y., Ph.D in History, docent, assistant professor of Political Science, Oles Gonchar Dnepropetrovsk National University (Dnipro, Ukraine), E-mail: iuliia.

german@gmail.com

Ethno-cultural factors and their role in the formation of civil society: theoretical dimension of the problem.

Abstract. *The study tested how ethno-cultural factors influences on civil society development.*

The purpose. *Identification and analysis of ethnic and cultural factors that influence the formation and development of civil society.*

Design / methodology / approach. *Relevance of the research lies in the fact that civil society and processes associated with it are dynamic and constantly going to modernize and develop. The study tested the stages of civil society origin through the ethnic and cultural problems. The experience of the European and North American countries has been studied. Study reveals the problem of ethno-cultural factors and their transformation within the framework of the formation of civil society. The experience of such countries as: UK, Italy and the US were researched, have been considered the key stages in the reasons for the formation of civil society in these countries. The study shows the problem of ethno-cultural factors and their transformation within the framework of the formation of civil society. The study examined the importance of ethno-cultural factors such as national identity, collective and individual will, especially communicative processes. The study tested the special role of the individual as a member of civil society.*

Conclusions. *The study found that the formation of civil society went through a stage of nation-states. Self-awareness by individuals separate public values over personal and national had a great influence on the formation of civil society. In addition, awareness of the need to harmonize their individual will to the collective, as well as the spread of globalization was one of the reasons for reducing the role of ethnic and cultural factors in civil society. An important place in origin of civil society, in terms of ethno-cultural aspects, has a communicative theory. It is through communication occurs involvement of the individual and blur the boundaries of ethnic and social factors. In study was shown the possibility of reversing development of events, and describes the impact of globalization processes on ethno-cultural factors.*

Practical implications. *Lies in the possibility of its application in the analysis of the emergence and resolution of ethnic conflicts.*

Key words: *globalization, civil society, cross-cultural, ethno-cultural unity of the nation.*

УДК 101.9-165.6-130.2

Безродный А. Г.,

кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры теории культуры и философии науки
Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина
(Харьков, Украина), E-mail: bezrodny_a@mail.ru

Хо Ян

аспиранка кафедры теории культуры и философии науки
Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина
(Харьков, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

КОНФУЦИАНСТВО О ЧЕЛОВЕКЕ

Аннотация. *Конфуций – один из выдающихся философов Китая. Согласно логическому развитию основных философских категорий Конфуция систему философских идей можно обобщить следующим образом: «Судьба – ритуал – гуманность – знания – учение о середине». Интерпретаторы Конфуций и исследователи*

его творчества неоднократно обращали внимание на частое несоответствие между явлениями и событиями, описываемыми автором, и используемыми при этом терминами. Иными словами, зачастую разными терминами описывались подобные явления. Цель нашей работы – уточнение понятийного аппарата Конфуция при переводе с китайского на русский.

Ключевые слова: Конфуций, антропология, ритуал, гуманность, судьба, знание.

Введение. Конфуций – это самый влиятельный китайский философ древности. Несмотря на то, что он сам о себе говорил «Передаю, но не сочиняю», но в действительности он оказался предвестником множества дискуссий по философским трактатам. Он был новатором, создавая систему философских идей, включающую в себя концепцию естественных законов, концепцию человеческих законов, теорию познания, методологию и другие аспекты. Согласно логическому развитию основных философских категорий, предложенных им, его систему философских идей можно обобщить следующим образом: «Судьба – ритуал – гуманность – знания – учение о середине».

Новизна нашей работы заключается в том, что анализ антропологических воззрений Конфуция, осуществляется параллельно представителями двух культурных традиций (европеец и китаянка). Подобный подход позволяет «взаимопогрузить» исследователей в параллельный мировоззренческий и понятийный аппарат.

Под **целью** нашей работы следует понимать уточнение понятийного аппарата Конфуция при переводе с китайского на русский.

Постановка проблемы: Интерпретаторы Конфуций и исследователи его творчества неоднократно обращали внимание на частое несоответствие между явлениями и событиями, описываемые автором, и используемыми при этом терминами. Иными словами, зачастую разными терминами описывались подобные явления [1, с. 4].

Конфуций относительно мало комментировал проблемы естественных законов, касающиеся концепции естественных законов. Цзы-гун говорил: «Слова и естественные законы учителя невозможно получить, можно лишь понять» (сочинение «Лунь Юй. Гун Чжичан» («Беседы и суждения. Гун Чжичан»)). Поэтому религиозный провиденциализм Конфуция во времена династий Инь и Шан, противоречил, повторно ставя почтение под сомнение [2, с. 56]. В отношении «небес» в сочинении «Лунь Юй» («Беседы и суждения») написано немного, имеются лишь двадцать две идеи. Понятие «Небеса», как говорил Конфуций, иногда значило управление всем небосводом. Он предложил «страшиться судьбы» («Цзи Ши»), «тому, кто осуждён небесами, бессмысленно молиться» («Ба И»). Иногда это также означало обширную природу. Например, он говорил: «Жизнь человека проходит так же как сменяются сезоны в природе» («Ян Хо»). Это отражало этап изменений в концепции «Небес» во время периода Весны и Осени (Чуньцю). Т.е. происходил постепенный переход от «управляемых небес» к «природным небесам». В отношении «Судьбы» Конфуция соглашался. Он считал, что «не зная судьбы, невозможно быть благородным человеком»

(«ЯоЮэ»), кроме того он говорил о себе, что «в пятьдесят лет он осознал небесный рок» («ВэйЧжэн»). Но «Небеса», о которых говорил Конфуций, совсем не означают абсолютную волю и предписание провидения, а означает неизбежность истории, которую не в человеческих силах возвратить. Конфуция сказал: «Если мы придерживаемся великого пути государственного управления под небесами, осуществимо ли это, стать повелителем небесного рока?» Это означает неизбежность.

Однако Конфуций также не считал, что нельзя этого сделать, напротив он выступал за то, что человек, сталкиваясь с «Судьбой», должен иметь активную позицию. Именно из-за этого, другие люди считали его «человеком, который знает, что это сделать невозможно, но всё равно делает это» («СяньВэнь»). Он также говорил о себе: «Самозабвенно работать, забывать о печали, не думать о надвигающейся старости и больше ничего» («Шу Эр»). Имелась такая концепция естественных законов, которая приписывала ему позицию с сомнениями в отношении сверхъестественных сил, в этом нет ничего странного. Он «не говорил о странном, силе, хаосе, сверхъестественном» (смотрите выше), ещё он акцентировал внимание на то, что «в процессе молитвы перед глазами как будто возникает что-то сверхъестественное», «Никогда не знаешь, когда умрёшь» («СяньЦзинь») [3, с. 14].

В концепции человеколюбия Конфуций ратовал за соблюдение приличий ритуала, внося гуманность в ритуал, связывая гуманность с ритуалом. «Ритуал» в системе конфуцианской идеологии является важной категорией. Если говорить о самосовершенствовании, он считал, что сначала необходимо изучить ритуал, «не изучив ритуал, невозможно встать на ноги» («Цзи Ши»), к тому же необходимо «Контролировать собственное поведение в соответствии с ритуалом» («Юн Е»), «Обуздать себя и вернуться к этикету – в этом состоит подлинная гуманность» («Янь Юань»). Говоря о государственном управлении, он ратовал за «Всеобщий ритуал» («ВэйЧжэн»), «Ритуал для государства» («СяньЦзинь»). Акцентировалось внимание на важности «ритуала», а вовсе не на творениях Конфуция. Предшественники ранее описали, как например, ЦзыЧань сказал: «Ритуал проходит через небеса, справедливость земли также является божественным принципом, это должный порядок, выполняемый Землёй» («Цзо-чжуань. ЧжаоГун, двадцать пять лет»). Акцентируется внимание на необходимости «придерживаться приличий», в конце периода Чуньцю (Весны и Осени) это уже была не новая идея, а идея, соответствующая течением. Оригинальный вклад Конфуция заключался в добавлении гуманности к ритуалу и соединении гуманности с ритуалом. Он сказал: «Как людям без гуманности соблюдать ритуал? Как людям без гуманности радоваться?» («Ба И»). Ещё он сказал: «Люди сначала должны испытывать искреннее уважение, а затем обмениваться подарками, яшмой и шёлком, ударяя в колокол и барабан, начиная ритуал» («Ян Хо»). Хотя понятие «гуманности» существует с давних времён, но сочинение Конфуция придало ему новый смысл. Он не только при помощи «човеколюбия» объяснял гуманность, но и к тому же предложил направление «гуманности», т.е. принцип самозабвенной пре-

данности и великодушия, чтобы относиться к ближнему как к самому себе. Его принцип заключается в следующем: «помогая другим в их стараниях, сам добиваешься успеха и при желании становишься просвещённым человеком», «не делай другим того, чего не желаешь себе» («Янь Юань»). Конфуций добавил гуманность к ритуалу, чтобы «ритуал» не только играл роль внешнего обязывающего предмета, а чтобы ещё имелась «гуманность», которая внутренне поддерживается сознательной силой разума. «Гуманность» считается самым духовным миром человека, в котором не избежать того, что человек ощущает присутствие мистического. Конфуций также предложил стремиться к гуманности при помощи разума. Он считает «гуманность» обязательным условием для стремления к гуманности и достижения гуманности. Он сказал: «Неизвестно, как можно достичь гуманности» («Гунъе Чан»). Учение Конфуция означает понимание моральных связей между людьми, т.е. понимание «доброты», но описывает получение знаний, чтобы, в конце концов, вступить в сферу понимания искомой «истины».

В теории познания Конфуций всё ещё не отбросил трансцендентальные взгляды на «врождённые знания», к тому же он причислил «врождённые знания» к «верхней» способности к восприятию и так далее. Но он не акцентировал на этом. В понимании Конфуция это занимало важное место, что он многократно описывал как «мудрость, полученная благодаря обучению». Он называл себя «человеком с врождёнными знаниями, любящим старину и чувствительный к потребностям» («Шу Эр»). Он акцентировал внимание на следующем: «При хорошей гуманности, но плохом обучении всё равно остаешься глупым; при хороших знаниях, но плохом обучении остаешься распушенным» («Ян Хо»). В процессе познания Конфуций обращал внимание на получении знаний от огромной эрудиции, разносторонних взглядов и познания, которые зависят от «огромной эрудиции» и «разносторонних взглядов». Нельзя принимать на веру знания, услышанные или увиденные знания, обязательно необходимо добавить внимательную наблюдательность. Он сказал: «Необходимо следить за людским злом, необходимо следить и за людской добротой» («Вэй Лингун»). Он предложил нарастающий порядок наблюдения, состоящий из трёх шагов: «смотреть», «представлять», «наблюдать»: «Смотреть на средство, представлять повод, наблюдать за основанием» («Вэй Чжэн»). Конфуций ещё предложил понятие «Размышления», равнозначное этапу рационального понимания. Он акцентировал внимание на объединении обучения с размышлениями. Он сказал: «Учиться и не размышлять, значит, ничему не научиться» (смотрите выше). Кроме того, были выдвинуты понятия «повторного обдумывания» («Гунъе Чан»), «тройного обдумывания» («Сунъцзы. Постигание мудрости») и «девять образцов» (Цзи Ши). Он находился в «последовательных» пределах восприятия истины, поиска пути и распространения учения, так и достигалось соединение обучения с размышлением. Конфуций ещё ратовал за то, чтобы в процессе «размышления» применять «обратный» метод, т.е. непрерывно проводить сопоставления, а также применять дедуктивные умозаключения, чтобы получить эффект по принципу «по одной части су-

дить обо всём предмете». Он сказал: «По одной части, можно судить о трёх частях, но не наоборот» («Шу Эр»). В процессе познания Конфуций не придерживался принципа «размышления», считая, что на основании размышлений ещё необходимо непрерывно «упражняться» и «действовать». Он сказал: «Учиться и ежечасно повторять усвоенное, получая огромное удовольствие!» («Сюз Эр»). Он ратовал за необходимость «стремления к действиям» («Ли Жэнь»), считая, что «Благородный муж испытывает стыд, если его слова превосходят его поступки» («СяньВэнь»). Но «упражнения» и «действия», по словам Конфуция, позволяют сделать упор на нравственной практике, т.е. на принципе «Жить по справедливости, чтобы достичь Дао» («Цзи Ши»). Конфуций ещё не использовал точные методы для выражения, разделения и понимания стандартности и нестандартности. Человек, которому он давал такую оценку, должен был «не доверять словам слепо, а судить по поступкам» («Гунъе Чан»), по-видимому, он ратовал за единство слов и дел в качестве определяющего стандарта. Но он также предложил принципы «уметь находить нужный пример» и «относиться к ближнему как к самому себе» в качестве «направления гуманности». Т.е. он считал, что каждый благородный человек обладал рациональностью, и что разум способен отличить ложь от правды. Учёные-конфуцианцы из последующих поколений также в дальнейшем проводили развитие этих идей, предложив «гуманность», «справедливость» и другие нравственные принципы в качестве самого высокого стандарта определения правды и лжи [4, с. 23].

По методологии Конфуций впитал концепции «гармонии» Западного Чжоу и периода Чуньцю (периода Весны и Осени), расширив их до идеи «Чжун Юн» («Учения о середине»). Учение «Чжун Юн» («Учения о середине») является мировоззрением, также это базовый способ обращения с природой, обществом и человеческой жизнью. Сочинение «Чжун Юн» («Учения о середине») является методологическим принципом, его базовое содержание включает в себя следующее:

1) «Затрагивать два края». Конфуций считал, что каждое дело имеет две края, поэтому при управлении делом обязательно необходимо «затрагивать оба края» («ЦзыХань»). Конфуций сказал, что «два края – это начало и конец предмета, верх и низ, вход и выход, доходы и убытки, ширина и сжатость, споры и неспешное обсуждение, смелость и боязнь, напряжение и расслабленность, а так далее».

2) «Поддерживать обе стороны, придерживаясь середины». В сочинении «ЧжунЮн» («Учении о середине») записана фраза Конфуция: «Найдите два края, используйте этот принцип и для людей». Также он сказал: «Благородный человек точно соответствует Учению о середине». Акцентируется внимание на том, что во время собственного становления для выполнения задач необходимо соответствовать Учению о середине. Но Конфуций питал огромное отвращение к беспринципным «лицемерам», которые делали вид, что придерживаются «середины».

3) «Излишки также плохи, как недостатки». Конфуций считал, что при превышении определённых границ предмета невозможно достичь других

границ, что так же ошибочно. Идеи Конфуция из сочинения «Чжунюнь» («Учения о середине») содержат признание взаимозависимости противоположных предметов. При определённых условиях происходит взаимное превращение диалектических факторов, также имеется отрицательная сторона, поддерживающая границы, чтобы избежать метаморфоз предмета.

Выводы. 1. «Гуманность» является сутью системы философских идей Конфуция «Судьба – ритуал – гуманность – знания – Учение о середине». Но каждая часть в системе является взаимопроникающей. Они сами по себе могут рассматриваться как «одно целое», перетекающее в другие части.

2. В системе философских идей Конфуция также содержатся противоречия. Анализ и интерпретации данного учения привели к разнородному толкованию в разные исторические периоды. Поэтому мы полагаем, что истинное учение Конфуция нужно отделить от последующих иносказаний и толкований. Или же рассматривать неоконфуцианство, как самостоятельное учение, выросшее из идей великого философа.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Быков Ф. С. Зарождение общественно-политической и философской мысли в Китае / Ф. С. Быков – М., 1966. – 270 с.
2. Васильев Л. С. Культуры, религии, традиции в Китае / Л. С. Васильев – М., 1970. – 310 с.
3. Семенов И. И. Афоризмы Конфуция / И. И. Семенов – М., Издательство Московского университета, 1987. – 302 с.
4. Конфуций. Изречения и афоризмы / Конфуций. – М.: Эксмо, 2014. – 480 с.

Безродний А. Р., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Харків, Україна), E-mail: bezrodny_a@mail.ru

Хо Ян, аспіранка кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Харків, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

Конфуціанство про людину.

Анотація. Конфуцій – один з видатних філософів Китаю. Згідно логічного розвитку основних філософських категорій Конфуція, систему філософських ідей можна узагальнити наступним чином: «Доля – ритуал – гуманність – знання – вчення про середину». Інтерпретатори Конфуція і дослідники його творчості неодноразово звертали увагу на часту невідповідність між явищами і подіями, що описуються автором, і термінами, які при цьому використовуються. Іншими словами, найчастіше різними термінами описувалися подібні явища. Мета нашої роботи – уточнення понятійного апарату Конфуція при перекладі з китайської на російську.

Ключові слова: Конфуцій, антропологія, ритуал, гуманність, доля, знання.

Bezrodnyy A., PhD in philosophical sciences, docent, associate professor of the Department of the theory of culture and philosophy of science, Kharkiv national University. V. N. Karazin (Kharkov, Ukraine), E-mail: bezrodny_a@mail.ru

Huo Yan, postgraduate student of the Department of theory of culture and philosophy of science, Kharkiv national University. V. N. Karazin (Kharkov, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Confucius about a human.

Abstract. Confucius - one of the greatest philosophers of China. According to the logical development of the basic philosophical categories Confucian system of

---

philosophical ideas can be summarized as follows: «The Fate – ritual – humanity – knowledge – the doctrine of the middle.» Interpreters Confucius and researchers of his work has repeatedly drawn attention to the frequent discrepancy between events and the events described by the author; and use return at the same terms. In other words, different terms are often described similar phenomena. The aim of our work – refinement of the conceptual apparatus of the Confucius translation from Chinese to Russian.

Keywords: *Confucius, anthropology, ritual, humanity, the fate, knowledge.*

З М І С Т

ПОЛІТОЛОГІЯ

Білошицький С. В.	Сучасний Європейський Союз як полігон для випробування «міграційної зброї»	4
Зелінський М. В.	Польський національно-радикальний рух в 1920–1930 рр.	13
Коппель О. А., Пархомчук О. С.	Альтернативні концепції глобального порядку	22
Литвин В. С.	До оцінювання класичних і посткласичних та формулювання оновленого і синтетичного визначень напівпрезиденталізму	30
Ляшенко Т. М.	Дослідження суспільно-політичного транзиту України вітчизняними вченими	46
Новоскольцева Л.	Екологічні і економічні виклики сучасної цивілізації	57
Подвірна Н. С.	Вплив процесу глобалізації на прийняття політичних рішень	65
Соломенна Т.	ОБСЄ та врегулювання української кризи	75
Стахурський І. В.	Європейський оборонний союз: міф чи реальність?	82
Устименко Є. Р.	Перспективи євроінтеграційного процесу на пострадянському просторі (на прикладі Республіки Молдова)	86
Чумак К.С., Герман Ю. О.	Етнокультурні чинники та їх роль у формуванні громадянського суспільства: теоретичний вимір питання	95
Безродний А. Р., Хо Ян	Конфуціанство про людину	105

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Белошицкий С. В.	Современный Европейский Союз как полигон для испытания «миграционного оружия»	4
Зелинский М. В.	Польское национально-радикальное движение в 1920–1930 гг.	13
Коппель А. А., Пархомчук А. С.	Альтернативные концепции глобального порядка	22
Литвин В. С.	К оценке классических и постклассических и формулировки обновленного и синтетического определений полупрезидентализма	30
Ляшенко Т. М.	Исследования общественно-политического транзита Украины отечественными учеными	46
Новоскольцева Л.	Экологические и экономические вызовы современной цивилизации	57
Подвирная Н. С.	Влияние процесса глобализации на принятие политических решений	65
Соломенна Т.	ОБСЕ и урегулирование украинского кризиса	75
Стахурский И.	Европейский оборонный союз: миф или реальность?	82
Устименко Е. Г.	Перспективы евроинтеграционного процесса на постсоветском пространстве (на примере Республики Молдова)	86
Чумак К. С., Герман Ю. А.	Этнокультурные факторы и их роль в формировании гражданского общества: теоретическое измерение проблемы	95
Безродный А. Г., Хо Ян	Конфуцианство о человеке	105

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Biloshitskiy S.	The present-day European Union as a testing ground for «weapon of migration»	4
Zelinskiy M.	The Polish National Radical Movement in 1920–1930 ss.	13
Koppel A., Parkhomchuk A.	Global order alternative conceptions	22
Lytvyn V.	Towards the evaluation of classical and post-classical and formulating updated and synthetic definitions of semi-presidentialism	30
Lyashenko T.	Ukrainian scholars' studies of social and political transition in Ukraine	46
Novoskoltseva L.	Ecological and economic challenges of modern society	57
Podvirna N.	The influence of the globalization process on implementation of political decisions	65
Solomenna T.	The OSCE and the settlement of the Ukrainian crisis	75
Stahurskiy I.	The European defence union: myth or reality?	82
Ustimenko Ye.	The prospects of the European integration process in the post-soviet space (on example of the republic of Moldova)	86
Chumak K., Herman Y.	Ethno-cultural factors and their role in the formation of civil society: theoretical dimension of the problem	95
Bezrodniy A., Huo Yan	Confucius about a human	105

ISSN 2312 2714

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Підсерія: Політологія

Видається українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 21265 – 11065Р від 27 лютого 2015 року

Підписано до друку 04.11.2016. Формат 70x108 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.
Тираж 300 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
e-mail: vidavn_ndu@mail.ru

Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 2137 від 29.03.2005 р.

ISSN 2312-2714

9 772312 271003

01603